

esély

2017/3

Társadalom- és szociálpolitikai folyóirat

TARTALOM

Tanulmány

- 3 **Németh Erzsébet – Zsótér Boglárka – Luksander Alexandra:** A 18-35 évesek pénzügyi kultúrája – a pénzügyi sérülékenység háttértényezői

Magyar valóság

- 34 **Rostás Rita:** Kínzásmegelőzés és gyermekvédelem – OPCAT tevékenység a gyermekvédelmi szakellátás intézményeiben
- 56 **Keresztes-Takács Orsolya:** Roma fiatalok etnikai identitása és önértékelése egy kérdőíves kutatás tükrében

Műhely

- 73 **Breitner Péter – Rész Levente:** „Azóta kedvesebb vagyok az emberekhez”
A szociális esetmunka és a közösségi adománygyűjtés összekapcsolása a Van Esély Alapítvány gyakorlatában
- 102 **Fadgyas-Freyler Petra:** A hajléktalan emberek általános jellemzői és egészségi állapotuk egy adminisztratív adatbázis alapján

Recenzió

- 123 **Bíró Judit:** Kritikai kriminológia
(Borbíró Andrea, Gönczöl Katalin, Kerezi Klára, Lévay Miklós
(szerk.): *Kriminológia*, Budapest, 2016, Wolters Kluwer, 1031 oldal)
- 128 **Lakner Zoltán:** Negyedszázadunk: érték és valóság
(Ferge Zsuzsa: *Magyar társadalom- és szociálpolitika 1990–2015*,
Osiris, Budapest, 2017, 510 oldal)

132 **Abstracts**

135 **Contents**

NÉMETH ERZSÉBET – ZSÓTÉR BOGLÁRKA
– LUKSANDER ALAXANDRA

A 18-35 ÉVESEK PÉNZÜGYI KULTÚRÁJA – A PÉNZÜGYI SÉRÜLÉKENYSÉG HÁTTÉRTÉNYEZŐI

A pénzügyi kultúra, különösen annak személyiség-, attitűd- és viselkedésszerű komponenseinek vizsgálata a 2008-as gazdasági világválság óta növekvő figyelmet kap. Tanulmányunk egy 2015-ben, az OECD módszertana alapján, 1000 fős reprezentatív mintán készült felmérés adatainak felhasználásával vizsgálja a magyar fiatal felnőttek pénzügyi kultúrájának különböző aspektusait, összehasonlítva a 18–35 éves korosztály pénzügyi tudását, attitűdjeit, magatartását és szokásait az idősebb korosztályokéval. Megvizsgáltuk, milyen jellemzőkkel írható le a kiválasztott csoport, valamint azt, hogy képezhetünk-e klasztereket pénzügyi attitűdjeik és magatartásuk mentén. Eredményeink szerint a 18–35 éves korosztályra a pénzügyi megfontoltság kevésbé, míg a hosszú távú pénzügyi célok kitűzése és a hedonizmus inkább jellemző. Pénzügyi céljaikat kevésbé a kiadások csökkentésével, megtakarítással vagy befektetéssel kívánják elérni, inkább készítenek cselekvési tervet, illetve vállalnak plusz munkát. Kutatásunk során három klasztert azonosítottunk, ezek: az aggodalmaskodó költelezők, az elégedett kockázatosok és az óvatos megfontoltságok. A pénzügyi sérülékenység az aggodó költelezőkre jellemző, akik a fiatal felnőttek mintegy egynegyedét alkotják. Ők inkább a mánap élnek, pénzügyi problémák nehezítik a megélhetésüket, emiatt sokat szoronganak, megtakarítással nem rendelkeznek. Emellett a másik két klaszterhez viszonyítva pénzügyi tudásuk és készségeik alacsonyabb szintűek, kevesebben készítenek költségvetést, a jövedelmük alacsonyabb és nem jellemző rájuk a pénzügyi célok kitűzése sem.

Bevezető

Milyen szerepe van a pénznek az életünkben? Angus Deaton a szegénység mérésének módszertanáért kapta a közgazdasági Nobel-díjat, 2015-ben. A Nobel-díjas kutatás megállapítja, hogy a pénz igenis boldoggá tesz akkor, ha az ember a nélkülözésből a megélhetésbe, majd a biztonságba kerül általa (Stephens–Deaton–Stone, 2015). Egy szint fölött azonban a több pénz már nem okoz jelentős élet-

minőség-javulás. Tanulmányunkban arra keressük a választ, hogy milyen a magyar fiatalok pénzügyi kultúrája, milyen az attitűdjük a pénzhez, milyen pénzügyi tudással és kalkulációs készséggel rendelkeznek, milyen pénzügyi viselkedés, megküzdési stratégia jellemző rájuk, vannak-e pénzügyi céljaik, készítenek-e költségvetést stb. A tanulmány legfontosabb kérdése, hogy pénzügyi attitűdjeik és szokásaik alapján meg lehet-e különböztetni a fiatalok csoportjait, és vannak-e kifejezetten pénzügyileg sérülékeny csoportok körükben. Tudni akarunk, hogy a pénzügyileg sérülékeny csoportok milyen demográfiai jellemzőkkel bírnak, milyen információk alapján tájékozódnak, hogyan kezelik a pénzügyeiket, miképpen látják saját kompetenciájukat. Meggyőződésünk, hogy minden jó szándékú beavatkozás előtt fontos megvizsgálni a támogatásra szoruló társadalmi csoport sajátosságait, különösen az attitűdök és a viselkedés-minták területén.

Szakirodalmi összefoglalás

A pénz, valamint a pénz kezelése és használata része a fogyasztók mindennapi életének, ugyanakkor nem mindenki viszonyul azonosan hozzá. A pénzhez és a pénzügyekhez való viszony vizsgálata a közgazdászokat, a pszichológusokat, a szociológusokat, és az antropológusokat is foglalkoztatja. Számos kutatási és közéleti forrás időről-időre arra hívja fel a figyelmet, hogy Magyarországon mind a lakosság pénzügyi ismereteit, mind pedig azok gyakorlati alkalmazását tekintve elmaradás tapasztalható a fejlett országokhoz képest. Az említett kutatások közül azonban csupán a Pénziránytű Alapítvány által támogatott, az OECD módszertanon alapuló kutatások képesek valós képet adni a pénzügyi kultúra magyarországi helyzetéről. Számos kutatási és közéleti forrás időről-időre arra hívja fel a figyelmet, hogy Magyarországon mind a lakosság pénzügyi ismereteit, mind pedig azok gyakorlati alkalmazását tekintve elmaradás tapasztalható a fejlett országokhoz képest. Jelen tanulmányban ezt az általános megállapítást szeretnénk árnyalni. A Pénziránytű Alapítvány által támogatott, az OECD módszertanon alapuló kutatások reprezentatív jellegük és módszertani megalapozottságuk miatt a pénzügyi kultúra magyarországi helyzetéről valós képet adnak, így segítve a pénzügyi kultúrával foglalkozó szakembereket a helyes döntéshozatalban.

A pénzügyi termékek egyre komplexebbé válnak, ezzel párhuzamosan az egyéni igények is folyamatosan formálódnak, bővülnek (Habschick et al., 2007; Botos et al., 2012). A pénzügyi tudás hiánya, a nem megfelelő attitűd, magatartás nem csak egyéneket, de egész társadalmi csoportokat tehet sérülékennyé, kiszolgáltatottá. Annak felderítésére, hogy melyek azok a demográfiai, szocializációs vagy éppen személyiségbeli tényezők, amelyek összefüggenek védettséggel vagy sérülékenységgel tudományos kutatások alapján lehetséges. Luksander és munkatársai (2017) hamarosan megjelenő tanulmányukban a pénzügyi személyiségtípusok és az eladósodást befolyásoló pénzügyi attitűdök összefüggéseit vizsgálva megállapították, hogy a különböző pénzügyi attitűddimenziók kombinációi komplex

módon befolyásolják a pénzügyi magatartást, gyakran elsőre ellentmondásosnak tűnő pénzügyi személyiségjegyek – például költsékezés és spórolás – is jól megférnek egymással. Eredményeik szerint az eladósodottság elkerülése szempontjából kulcsfontosságú a megtakarítás, veszélyeztető tényező viszont a szerencsére való hagyatkozás, illetve az, ha valaki nem tudja kézben tartani a pénzügyeit.

A fiatalok pénzügyi kultúrájának vizsgálatakor a pénzügyi tudásnak, a pénzügyi magatartásnak és a pénzügyi attitűdöknek is érdemes figyelmet szentelni (Atkinson – Messy, 2012). Jelen tanulmány szakirodalmi összefoglalója a felsorolt három fogalom mentén halad, kiemelve azokat a tanulmányokat, amelyek eredményeikben figyelemreméltóak, így bázisként szolgálhatnak a későbbi empirikus kutatásban, vagy inspirációt nyújthatnak. Elsőként a pénzügyi tudás fogalmát vesszük górcső alá. A pénzügyi tudás mérése történhet objektív és szubjektív módon is, tehát tudást mérő tesztekkel, valamint a válaszadó önbevallása alapján, ami arra utal, ő vajon hogyan értékeli saját tudását (Huzdik et al., 2014; Luksander et al., 2014; Béres et al., 2013; Atkinson – Messy, 2012). A két mutató viszonya pedig annak jelzésére szolgál, hogy a válaszadó vajon mennyire értékeli reálisan pénzügyi tudását (Béres et al., 2015). Pénzügyi kultúra alatt általánosságban a pénzügyekkel kapcsolatos informáltságot, az információ feldolgozásának, a jó pénzügyi döntések meghozatalának képességét értjük. Vitatható, hogy hol van a határa azoknak a pénzügyi ismereteknek, készségeknek, amelyeket a pénzügyi kultúra körébe sorolunk. Ezt a határt a különböző kutatások máshol húzzák meg, és ezért gyakran egymástól lényegesen eltérő kérdéseket, lényegesen eltérő módszerrel vizsgálnak. A pénzügyi kultúra fogalomköre éppen ezért képlékenynek tekinthető (Czakó et al., 2011). Lusardi (2008) tanulmányában kifejti, hogy egyre szélesebb körű a pénzügyi analfabetizmus az amerikai lakosság körében, különösen a speciális demográfiai csoportoknál. Jellemzően az alacsony iskolai végzettségűek, a nők, a spanyol ajkúak és az afroamerikai csoportok esetében különösen alacsony a pénzügyi műveltség. A pénzügyi műveltség hatással van a pénzügyi döntésekre, így ha például nem tervez előre az egyén a passzív korra, nem takarékoskodik a nyugdíjra, nem kapcsolódik be a tőzsdei termékek széles kínálatába, rossz hitelfelvételi magatartást tanúsít, akkor ez végső soron arra vezethető vissza, hogy az alapvető pénzügyi fogalmak esetében sem megfelelő a tudása. Sok más szerző (Chen – Volpe, 1998; Danes – Hira, 1987; Xiao et al., 2010) is alátámasztja Lusardi (2008) megállapítását. Magyarországon is jellemző, hogy a médiában hallható gazdasági beszámolókat, híreket például a legtöbben alig értik (Balázs-né, 2007). Hazai kutatási eredmények alapján úgy tűnik, azok a felsőoktatásban tanuló fiatalok, akik középiskolában már tanultak pénzügyi-gazdasági ismereteket, nem mutatnak tudásbeli eltérést a többi hallgatótól. Más a helyzet a felsőoktatásban megszerzett ismeretek esetében – a pénzügyi-gazdasági képzésben eltöltött félévek száma kirajzol egy fejlődési ívet (Béres et al., 2012). Szintén Béres és munkatársainak eredménye (2012) alapján mondható el, hogy a felsőoktatásban tanuló hallgatók 58,92 százaléka ítéli meg reálisan saját pénzügyi-gazdasági ismereteit, míg 10,96 százalék alulértékeli és 30,12 százalékuk túlértékeli azt.

Luksander és szerzőtársai (2014) arra hívják fel a figyelmet, hogy a férfiak, az idősebbek, akik gazdasági képzésre járnak, illetve ilyen jellegű tárgyakat tanulnak az egyetemen, magasabb szintű pénzügyi ismeretekkel rendelkeznek. Kutatásukban a jövedelem nagysága, valamint az, hogy a jövedelem mekkora része származik a családtól, szignifikáns összefüggést mutat a pénzügyi tudás gyakorlati részével.

Tanulmányunk sorvezetőjeként használt második fogalom a pénzügyi magatartás. A pénzügyi magatartás egy többdimenziós fogalom, számos aldimenzióra bontható. A pénzügyi magatartás fontos befolyásoló tényezője a pénzügyi jólétnek (Garman – Forgue, 2006). A fogyasztói magatartás területén végzett, pénzügyi magatartást vizsgáló kutatások egy része a háztartási vagy családi pénzügyek felől közelíti meg azt. A családi pénzügyek oldaláról történő megközelítésre példa Deacon és Firebaugh (1988) kutatása, akik a családi erőforrások használatának tervezését és megvalósítását vizsgálták. Definíciójukban megjelenik a pénzügyek tervezése és menedzselése. Szintén a család felől közelíti meg a pénzügyi magatartást Danes és Morris (1989), akik azt vizsgálták, hogy az egyének tervezik-e pénzügyi helyzetük megváltoztatását öt éves időtávon belül. Kutatásukban a jelenlegi pénzügyi helyzettel való elégedettségből indulnak ki. A tervezés ebben a megközelítésben is megjelenik, valamint McKenna és Nickols (1988) szerzőpárosok vizsgálatában is, ahol a pénzügyi magatartást egyfajta hosszú távú időorientációval is összekapcsolják, nevezetesen a nyugdíjas évekre való tervezéssel. Egy 2012-ben készült hazai tanulmány (Botos et al., 2012) szintén foglalkozik a háztartások pénzügyi magatartásával, azon belül a megtakarításokkal, az idegen források igénybevételeivel és a pénzforgalommal. Amikor a fogyasztók pénzügyi magatartásáról beszélünk, akkor egyéni szinten a személyes pénzügyek irányítását és megvalósítását helyezük górcső alá (Mathur, 1989), részleteiben a pénzügyi előrelátást, a költségek tervezését, a hitelek és készpénz nyilvántartását, nagyobb beruházásokat, biztosítás vásárlását, a befektetéseket és a nyugdíj tervezését. Xiao (2010) tanulmányában pénzügyi magatartásnak nevez minden olyan emberi magatartást, amely releváns lehet a személyes pénzügyekhez kapcsolódóan. Definíciója magában foglalja a készpénz kezelést, a megtakarításokat és hiteleket is. Számos további pénzügyimogatartás-modellt és definíciót megvizsgálva (Shockey–Seiling, 2004; Peng et al., 2007; Chen–Volpe, 1998; Perry–Morris; 2005; Danes et al., 1999) a pénzügyi magatartás elemeiként a következők jelennek meg: célok megfogalmazása, tervezés, megtakarítás, kiadások és bevételek nyilvántartása, költségek ellenőrzése, jövőorientáció, információ-megosztás és kommunikáció a pénzügyekről. Az egyes fogalmak tartalma arra utal, hogy egyre inkább előtérbe kerül a tudatosság hangsúlyozása és vizsgálata a pénzügyi magatartásban. A magatartási elemeken túl azonban érdemes megvizsgálni azt is, hogy a fogyasztók miként viszonyulhatnak a pénzügyekhez, így rátérünk tanulmányunk harmadik alappillére, a pénzügyi attitűd fogalmára.

A pénzhez és pénzügyekhez fűződő viszony már az 1970-es évektől kutatott terület. Goldberg és Lewis (1978) tanulmányukban az egyének három típusát azonosították: gyűjtögetők, önállóságra törekvők és hatalmi játékosok. Az ön-

állóságra törekvők azért halmoznak fel a pénzt, hogy csökkentsék diszkomfort érzetüket, míg a gyűjtögetők a pénz felhalmozása által a gazdasági és környezeti változásból fakadó kárt szeretnék elkerülni. A hatalmi játékosoknál az előző két csoporttal szemben nem a biztonságra való törekvés a fő cél, hanem elsősorban más emberek figyelmét és csodálatát akarják elérni a pénz birtoklása által. Ezt a három kategóriát Forman (1987) kiegészíti egy negyedikkel is, ez pedig a játékosok csoportja. Ők a pénz megszerzését intenzív izgalmi és érzelmi állapotokhoz kapcsolják.

Yamauchi és Templer (1982) a pénzügyi attitűdök mérésére fejlesztették ki a Money Attitude Scale-t, amely összesen négy dimenziót fed le. Az első dimenzió a hatalom-presztízs, amelyben a pénz az egyének hozzáállásában a siker és a hatalom szimbóluma. Ebben az értelemben a pénz hozzásegíti az egyént ahhoz, hogy hatalomra, biztonságra és szabadságra tegyen szert és kiemelkedhessen a többiek közül. Bell (1998), illetve Durvasula és Lysonski (2010) kutatásai ezt még kiegészítik annyival, hogy a hatalom-presztízs dimenzióba tartozó egyének folyamatos fogyasztás növekedése egyben növeli az egyének anyagiasság-központúságát, amely végül kényszeres vásárlásban csúcsonodhat ki. Bauer és Mitev (2011) kutatásukban szintén összekapcsolták Yamauchi és Templer (1982) skáláját a kényszeres vásárlással. A második dimenzió a megtakarítás és az idő. Az ebbe a csoportba tartozó egyéneknél a jövőre való felkészülés és a pénzügyi helyzet folyamatos kontroll alatt tartása játssza a főszerepet. Számukra a megtakarítás és felhalmozás elsődleges jelentőséggel bír, rendszeresen nyilván tartják a pénzügyeik alakulását. Ők képesek lemondani a jelenbeli fogyasztásról a későbbi, várhatóan nagyobb fogyasztás reményében. A harmadik dimenzió a bizalmatlanság. A kategóriába tartozó egyének közös jellemzője, hogy gyanakodva, szinte félve tekintenek a pénzre. Számukra a pénz gyakorlatilag a bizalmatlanság forrása. Azok az egyének, akik bizalmatlanok a pénzt, illetve a pénzügyeiket illetően, általában saját magukban sem bíznak meg eléggé. A szerzőpáros negyedik és egyben utolsó dimenziójában található a szorongók, akik ebből kifolyólag hajlamosak az idegeskedésre. A pénz ennek a személyiség típusnak ellentmondásos jelenség. A paradox személyiség sajátos jellemzője, hogy szorongásukat általában vásárlással enyhítik, amely esetenként akár kényszeres tevékenységgé is válhat (Valence et al. 1988).

Furnham (1984) nevéhez fűződik a Money Beliefs and Behavior Scale (MBBS), amely a pénzügyi hitek/hiedelmek és magatartás mérésére irányul. A skála 60 állítást tartalmaz, amelyeket összesen hat faktorba tömörít, ezek pedig a következők: kényszeresség, hatalom, megtakarítás, biztonság, elégedetlenség, erőfeszítés. A kényszeresség Furnham (1984) kutatásában azt jelenti, hogy az egyének a pénzt a másokkal való összehasonlítás alapjául használják. Az ilyen személyek a pénz tulajdonlását összekötik a fölénnyel, amelytől a második kategória, vagyis a hatalom csak kis mértékben különül el. A hatalom kategóriába sorolt egyéneknél – a korábbi kutatások eredményeihez hasonlóan – a pénz birtoklása a hatalom elsődleges alapja. A harmadik dimenzió a megtakarítás, amely Furnham szerint

a pénzügyi konzervativitásra, illetve a biztonság előtérbe helyezésére irányul. Az elégedetlenkedők dimenziójába tartozó egyének közös jellemzője, hogy sohasem érzik azt, hogy elég pénzük van. Végül, de nem utolsó sorban az erőfeszítés dimenzióba tartoznak mindazok, akiknél a pénz, illetve a pénzhez való hozzáállás kapcsán megjelenik a munka motívuma, ami egyfajta értékszempléletet is tükröz.

Tang (1992) a pénzzel kapcsolatos attitűdök alapján hat faktort azonosított kutatásában, amelyek kognitív, affektív, valamint konatív tényezőket is tartalmaznak az attitűd három komponensének megfelelően. A kognitív komponensen belül a teljesítmény, tisztelet és hatalom jelentkezik, vagyis bizonyos a pénzhez kapcsolódó értékelő gondolatok. Az affektív komponensen belül a pénz jó és gonosz volta jelenik meg, vagyis az, hogy milyen érzelmeket vált ki a pénz az egyénekben. A konatív komponensen belül jelenik meg a költségvetés, vagyis a tényleges magatartást foglalja magába. Az eredetileg 30 állításból álló kérdőív folyamatosan rövidítésre kerül, először 12 állítással (Tang 1995), végül 6 állítással (Tang – Kim 1999) használják. A hat állítás összesen három faktort határoz meg. Az első a költségvetés („Körütekintően vezetem a költségvetésemet”, „Körütekintően használom a pénzemet”), a második a pénzhez kapcsolódó negatív érzések („A pénz rossz”, „A pénz minden rossznak a forrása”), míg a harmadik azt az elképzelést ragadja meg, mely szerint a pénz a siker záloga („A pénz a siker szimbóluma”, „A pénz a teljesítményt tükrözi”).

Korábbi, a témában végzett kutatásainkban kísérletet tettünk a felméréseinkben résztvevők pénzügyi attitűd és magatartás mentén való csoportosítására. Jelen tanulmányunkban az előzőekből előzetesen nyert tapasztalatainkra is támaszkodunk. Egy 2012-ben készült felmérés eredményei alapján a magyar felsőoktatásban tanuló fiatalok szegmenseit határoztuk meg pénzügyi attitűdjeik és hitelekkel kapcsolatos véleményük alapján (Zsótér et al., 2015), amely a következő eredményeket hozta számunkra: 1. konzervatívak, 2. lazák, 3. tapasztaltak. A konzervatívak csoportja nagyon alacsony kockázatvállalási hajlandósággal, magát tudatosnak tartó vélekedéssel jellemezhető, valamint kimagaslóan erős náluk a pénzügyekhez kapcsolódó morális értékek figyelembevétele. A lazák csoportja kevésbé tudatos és magas kockázatvállalási hajlandósággal írható le, inkább rövidtávon gondolkodó egyénekből áll. A tapasztaltak csoportja pénzügyileg tudatos, nagyon alacsony kockázatvállalási hajlandósággal és magas morális értékekkel jellemezhető. A tanulmány rávilágított arra, hogy a felsőoktatásban tanuló fiatalokat pénzügyi kultúra szempontjából nem tekinthetjük homogénnek.

Németh és munkatársai (2016) egy 36 tételes skála segítségével a következő 9 személyiség-típust azonosították:

1. Kispénzű, beosztók
2. Pénznyelő (a mértéktartó ellentéte)
3. Rend értéket teremt
4. Árérzékeny
5. Gyűjtögető
6. Tervező

7. Egyszer hopp, másszor kopp
8. Dolgos
9. Nem tudja kézben tartani a pénzügeit

Felmérésükben Mellan (1997) tipológiájából indultak ki, ugyanakkor egyértelműen kirajzolódott, hogy Magyarországon attól eltérő pénzügyi személyiség-típusok is léteznek. Zsótér et al. (2016) az OECD felmérése alapján a teljes magyarországi lakosságra vonatkozóan a következő klasztereket azonosította: 1. aggódó elégedetlenek, 2. elégedett tudatosak, 3. megfontolatlanok. Az első klaszterre jellemző, hogy az aggódás meghatározza mindennapjaikat, korlátozó-nak érzik anyagi helyzetüket, amellyel elégedetlenek, de éppen ezért megfontoltan költenek. A második klaszterre jellemző, hogy elégedettek pénzügyi helyzetükkel, sokkal kevésbé aggódnak, és ezzel párhuzamosan pénzügeiket tekintve tudatos magatartás jellemzi őket (tervezés, ellenőrzés). A harmadik klaszter az, amelyre leginkább jellemző a Carpe diem életfelfogás. Fontosabb számukra a pénzköltés, mint a megtakarítás, ugyanakkor adósságaikat nyomasztónak érzik (bár nem annyira, mint az első csoport). Eredményeik összhangban állnak előzetes kutatásaikkal, már kialakult megállapításaikkal, nevezetesen, hogy a lakosságot és a fogyasztókat nem szabad egyetlen homogén csoportnak tekinteni, hiszen mind attitűdjeik, mind személyiségük szempontjából számos jellemző mentén különbözhetnek. Mindez pedig más és más megközelítést igényel a pénzügyi edukáció területén is.

Jelen tanulmány a fiatal felnőttek (18–35 év) pénzügyi kultúrájának sajátosságait vizsgálja, arra keresve a választ, hogy milyen tényezők játszanak szerepet a pénzügyi sérülékenység vagy védettség kialakulásában. Kutatási kérdéseink, amelyekre az OECD adatbázisának elemzésével a válaszokat kerestük, a következők:

- K1. Milyen jellemzőkkel írható le a 18–35 éves korosztály pénzügyi ismerete, mind szubjektív, mind objektív szempontból?
- K2. Hogyan jellemezhetjük a 18–35 éves korosztályt pénzügyi attitűdjei mentén?
- K3. Hogyan jellemezhetjük a 18–35 éves korosztályt pénzügyi magatartása mentén?
- K4. Hogyan szegmentálhatók a 18–35 évesek pénzügyi attitűdjeik alapján?
- K5. Melyek a fiatal felnőttek pénzügyi sérülékenységének vagy védettségének háttértényezői?

Módszertan

A Pénziránytű Alapítvány megbízásából az OECD által kidolgozott módszertan és kérdőív alapján a GfK 2010-ben és 2015-ben 1000 fős reprezentatív mintán kutatást végzett, melyben a felnőtt lakosság pénzügyi tájékozottságát és pénzügyi kultúráját mérték fel.

Magyarország először 2010-ben vett részt az akkor 14 országot lefedő alap-kutatásban, mely egységes nemzetközi módszertan alapján mérte fel az adott országban a felnőtt lakosság pénzügyi kultúra-fejlettségének szintjét. A 2010-es felmérést követően Magyarország 2015-ben ismét részt vett a kutatásban, amely mintegy 30 országban közel egy időben került lebonyolításra. Az OECD kezdeményezése egyedülálló abban, hogy az egységes módszertan és a közel egyidejű adatfelvétel lehetőséget biztosít az egyes országok adatainak megalapozott nemzetközi összehasonlítására, illetve egy-egy ország esetében a saját országadatok idősoros összevetésére.

Jelen tanulmány célja a fiatal felnőttek, azaz a 18–35 évesek válaszadói csoportjának jellemzése. A kérdőívben a pénzügyi termékek ismeretére és használatára, a pénzügyi tudás szubjektív és objektív megítélésére, a megtakarításokra, a pénzügyi nehézségekre, megküzdési stratégiákra, valamint a pénzügyi attitűdökre is vonatkoztak kérdések (Atkinson – Messy, 2012), amelyeket jelen tanulmányba is bevontunk.

A kérdőív adatainak elemzésével a 18–35 évesek pénzügyi kultúrájának különböző aspektusait, a pénzügyi ismereteket, a pénzügyi viselkedést és a pénzügyi attitűdöket – és az azokat befolyásoló szociodemográfiai ismérveket vizsgáltuk. A kérdőív feldolgozása során a leíró statisztika módszerein túl regressziós modelleket (lineáris és logisztikus) használtunk. A regressziós eredmények a mellékletben található táblázatokban szerepelnek. Az adatok feldolgozásához az SPSS-programot alkalmaztuk.

Célunk volt a fiatalok jellemzése pénzügyi magatartásuk és attitűdjeik szempontjából, amelyet klaszterelemzés segítségével valósítottunk meg, hiszen feltételeztük, hogy célcsoportunk nem homogén a vizsgált változók mentén. A kérdőívben szereplő állításokkal kapcsolatos egyetértést egy ötfokozatú Likert-skála segítségével fejezték ki a válaszadók, ahol az OECD egységes módszertana szerint az 1-es a „Teljes mértékben egyetérték”, az 5-ös pedig az „Egyáltalán nem értek egyet”, ugyanakkor ezt a kódolást az értelmezés megkönnyítése érdekében megfordítottuk. A kutatásba bevont pénzügyi attitűd és magatartás állítások faktor-elemzése után K-közép klaszterelemzéssel képeztünk csoportokat. Választásunk azért esett a K-közép klaszterelemzésre, mert ez az elemzési módszer jól kezeli a nagy elemszámot is (Sajtos – Mitev, 2007). A főkomponens-elemzés alapján a pénzügyi attitűdök négy faktorba tömörülnek. A kapott faktorstruktúra jó alapot képez egy olyan szegmentációhoz, amely a válaszadókat pénzügyi attitűdjük és magatartásuk alapján csoportosítja. A kapott faktorok átlagértékeit figyelembe véve először hierarchikus klaszterelemzés segítségével megállapítottuk a klaszter-

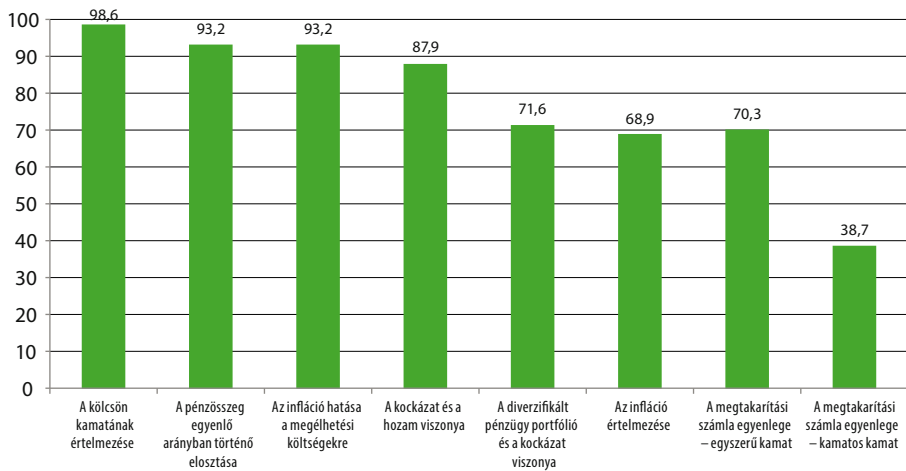
rek számát – ez alapján a minta három csoportra osztható. Ezt követően K-közép klaszterelemzés segítségével végeztük el a csoportosítást.

Eredmények

Pénzügyi ismeretek

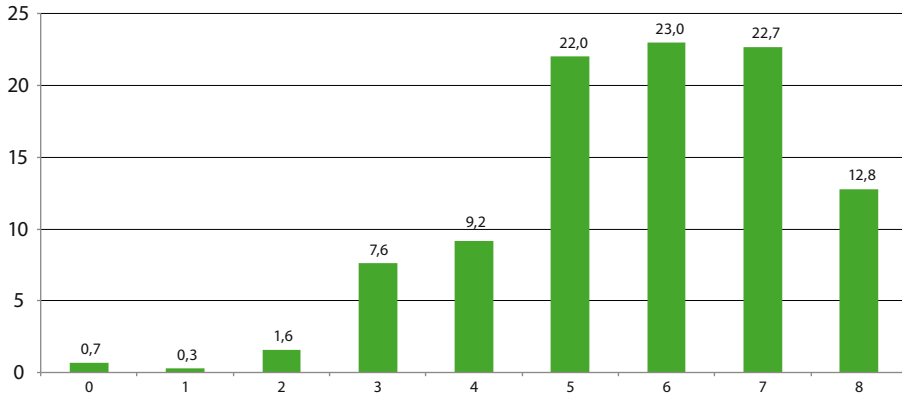
Az első kérdéskör a pénzügyi ismeretek és kompetenciák feltárására irányult. A kérdőívben 8, a pénzügyi intelligencia szintjét mérő feladat szerepelt. A fiatal felnőttek közül a legtöbben a kölcsön kamatának értelmezésére vonatkozó kérdésre tudták a helyes választ, amit a pénzügyi ismeretek egyenlő arányban történő elosztására és az infláció értelmezésére vonatkozó kérdés követett. Szintén sokan tudták a helyes választ a kockázat és a hozam viszonyára, illetve a diverzifikált pénzügyi portfólió és a kockázat viszonyára vonatkozó kérdésre. A legkevesebben a kamatos kamatszámítási feladatra adtak helyes választ: a megkérdezett fiatal felnőttek kevesebb, mint 40 százaléka válaszolt helyesen (1. ábra).

1. ábra: A Pénzügyi ismeretet mérő kérdésekre adott helyes válaszok aránya (%)

Ahogy a 2. ábrán látható, összességében a válaszadó fiatal felnőttek csupán 12,8 százaléka tudta mind a 8 kérdésre a helyes választ, majdnem ötödük (19,4%) pedig legfeljebb a kérdések felére tudott helyesen válaszolni. A fiatal felnőttek átlagosan 5,73 pontot szereztek a pénzügyi ismereteket mérő kérdés soron, míg az idősebb korosztály tagjai 5,69 pontot, az eltérés azonban nem szignifikáns.

2. ábra: Helyes válaszok megoszlása (%)

A pénzügyi ismereteket befolyásoló szociodemográfiai ismérvek vizsgálatához lineáris regresszió elemzést végeztünk. A regresszió elemzés eredményeit a melléklet 1. táblázata tartalmazza. A regressziós elemzésbe függő változóként a 8 kérdésből álló, pénzügyi ismereteket mérő kérdéssoron elért pontszámot szerepeltettük.

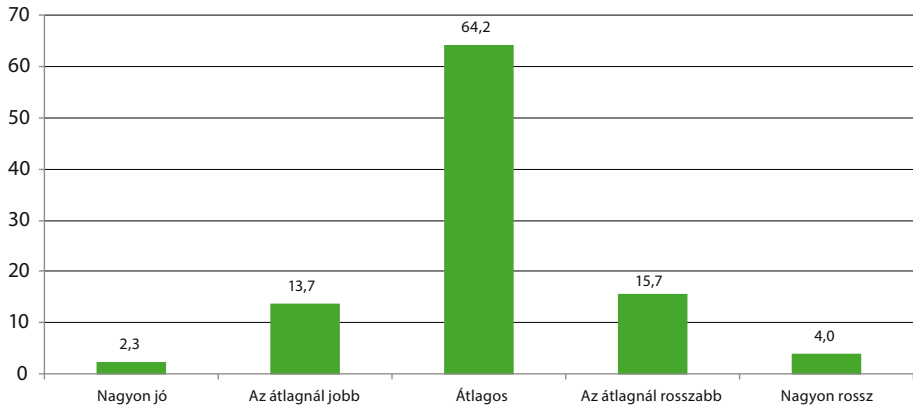
Az eredmények szerint a nem és a kor tekintetében nincs szignifikáns különbség a fiatalok pénzügyi ismereteit illetően. A település-típus esetében azt tapasztaltuk, hogy a községben élőkhez képest a nagyobb településen élők szignifikánsan jobban teljesítettek a pénzügyi ismereteket vizsgáló kérdéssoron, míg a főváros esetében nem mértünk szignifikáns különbséget. Az iskolai végzettség tekintetében elmondható, hogy a felsőfokú végzettségűek és az érettségizettek pénzügyi ismeretei szignifikánsan magasabbak a legfeljebb alacsonyfokú végzettséggel rendelkezőkhöz képest. Az alacsonyfokú végzettséggel rendelkező fiatal felnőttekhez képest az érettségivel rendelkezők átlagosan 0,75, míg a felsőfokú végzettséggel rendelkezők átlagosan 1,06 ponttal teljesítettek jobban a pénzügyi ismereteket vizsgáló kérdések esetében. A háztartás jövedelme az eredmények szerint szintén befolyásolja a fiatal felnőttek pénzügyi ismereteinek szintjét: a magasabb jövedelemszint esetében, magasabb a pénzügyi tudást mérő kérdéssoron elért pontszám. A munkaviszony típusa szerint ugyanakkor nem mérhető szignifikáns különbség a 18–35 éves korcsoport pénzügyi tudása tekintetében.

A pénzügyi tudás szubjektív megítélése

A következőkben azt vizsgáltuk, hogy milyen a válaszadó saját pénzügyi tudásáról alkotott képe és az mennyire reális. Az irreális magas önkép ugyanis túlzott kockázatvállaló magatartáshoz vezet, a túl alacsony pedig még a kezelhető és nyereséggel kecsegtető pénzügyi döntésektől is visszatart. Pénzügyi döntéseknél is igaz, hogy addig nyújtózkodj, amíg a takaród ér, vagyis olyan döntéseket kell hozni, aminek képesek vagyunk felmérni az előnyeit és a várható kockázatait.

A kérdőívet kitöltőket arra kérték, hogy értékeljék a pénzügyekkel kapcsolatos általános tudásukat egy 5 fokozatú skálán (1-nagyon jó, 5-nagyon rossz). Pénzügyi tudását csupán a fiatal felnőttek 2,3 százaléka értékelte nagyon jónak. A legtöbben, a válaszolók 64,2 százaléka átlagosnak ítélte meg azt. Összességében többen voltak azok, akik az átlagnál rosszabbnak, mint azok, akik átlagnál jobbnak ítélték meg a pénzügyi tudásukat.

3. ábra: A pénzügyi tudás megítélése (%)

A pénzügyi tudás szubjektív megítélését befolyásoló tényezők vizsgálatához lineáris regresszió elemzést alkalmaztunk. A regresszió elemzés eredményeit a melléklet 1. táblázata tartalmazza.

A regresszió elemzésbe a szociodemográfiai tényezők mellett magyarázó változóként szerepeltettük a pénzügyi tudást mérő kérdések kapcsán elért pontszámot is, így eredményeink a tudásszinttől független különbségeket jelzik. A regresszió elemzés eredményei szerint a 18–35 éves korcsoporton belül a nők és a férfiak, illetve a különböző típusú településen élők között nincs szignifikáns különbség pénzügyi tudásuk megítélését tekintve, ugyanakkor a kor emelkedésével, ha kismértékben is (évente átlagosan 0,02 ponttal), de nő a fiatal felnőttek pénzügyi tudásra vonatkozó önbizalma. Az iskolai végzettség esetében az eredmények alapján a végzettség növekedésével párhuzamosan nő a pénzügyi ismeretekkel kapcsolatos önbizalom. A jövedelem és a munkaviszony esetében nem mértünk szignifikáns különbségeket. Az eredmények alapján a pénzügyi tudás emelkedésével nő a magabiztosság, de a kapcsolat igen gyenge, ami arra utal, hogy a fiatal felnőttek sokszor nem reálisan, nem valós pénzügyi tudásuknak megfelelően ítélik meg pénzügyi ismereteik szintjét.

Megvizsgáltuk, hogy a fiatal felnőttek esetében a pénzügyi kérdéssoron az átlagosnál magasabb, illetve alacsonyabb pontszámot elérők, miként vélekedtek pénzügyi tudásukról.

1. táblázat: A pénzügyi tudás és annak szubjektív megítélése közötti kapcsolat

	Pénzügyi tudását az átlagnál jobbnak vagy nagyon jónak ítéli meg	Pénzügyi tudását átlagosnak ítéli	Pénzügyi tudását az átlagnál rosszabbnak vagy nagyon rossznak ítéli meg
Átlagnál magasabb pontszámot ért el	10,3%	38,8%	10,1%
Átlagnál alacsonyabb pontszámot ért el	5,7%	25,4%	9,7%

Ahogy a fenti táblázatból is látható, a megkérdezett 18–35 évesek csupán 20 százaléka (10,3% + 9,7%) ítéli meg reálisan pénzügyi tudását. Ezek azok a válaszolók, akik a pénzügyi kérdéseken az átlagnál magasabb pontszámot értek el és véleményük szerint az átlagnál magasabb pénzügyi tudással rendelkeznek, illetve azok, akik az átlagnál alacsonyabb pontszámot értek el és pénzügyi tudásukat az átlagosnál gyengébbnek ítélik meg.

Pénzügyi attitűdök

A pénzügyi viselkedést nem is annyira a pénzügyi tudás, hanem inkább a pénzhez fűződő érzelmi viszonyulások, az attitűdök befolyásolják.

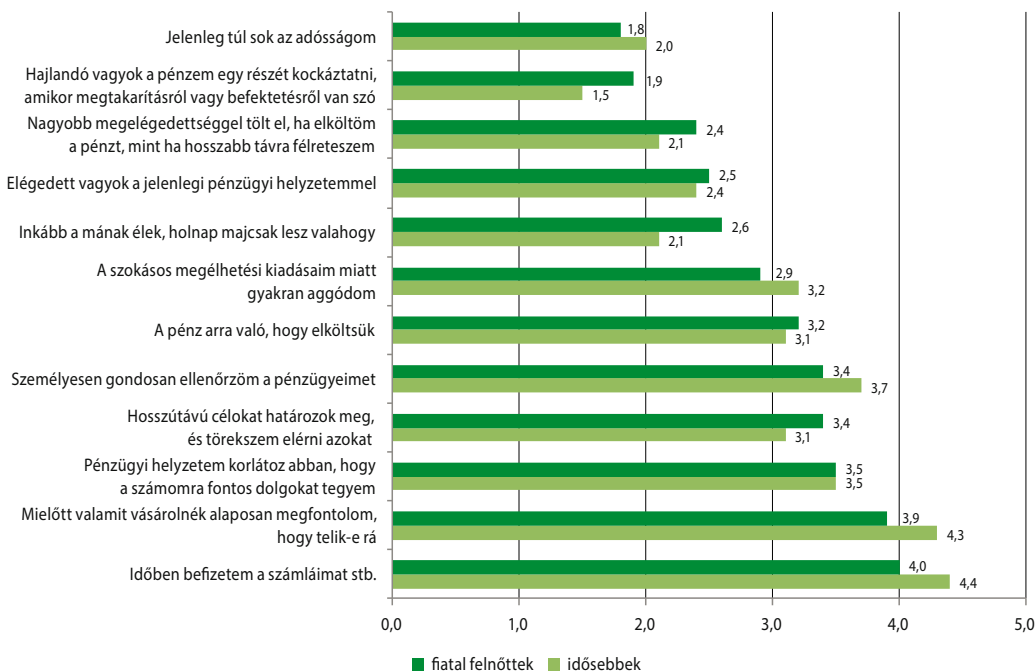
A kérdőívben 12, a pénzügyi vélekedések, szokások, attitűdök vizsgálatára szolgáló állítás szerepelt. Az egyes állításokkal való egyetértést a válaszadóknak egy 5 fokozatú skálán kellett megítélniük, ahol az átkódolást követően az 1-es érték a teljes egyet nem értést, az 5-ös a teljes egyetértést jelölte. A kérdésekre adott válaszokból számított átlag pontszámokat szemlélteti a 4. ábra.

A fiatal felnőttek válaszait összevetve az idősebbekével azt találtuk, hogy a fiatalokra inkább jellemző a hosszú távú pénzügyi célok meghatározása és a Carpe diem életfelfogás (nagyobb meglegedettséggel tölt el, ha elköltöm a pénzt, mint ha hosszabb távra félreteszem). Ők inkább a mának élek, holnap majd csak lesz valahogy, illetve a pénz arra való, hogy elköltsük. Az idősebbekhez képest a fiatal felnőttek szívesebben vállalnak kockázatot (hajlandó vagyok a pénzem egy részét kockáztatni, amikor megtakarításról vagy befektetéséről van szó). Emellett a fiatal felnőttekre kevésbé jellemző a pénzügyi megfontoltság (mielőtt valamit vásárolnék, alaposan megfontolom, hogy telik-e rá; személyesen gondosan ellenőrzöm pénzügyeimet).

A fiatal felnőttek és az idősebb korosztályok pénzügyekkel kapcsolatos attitűdjei tehát az eredmények szerint jelentősen különböznek. Csupán két attitűd-állítás esetében nem volt szignifikáns a különbség (a pénzügyi helyzetem korlátoz abban, hogy a számomra fontos dolgokat tegyem, elégedett vagyok jelenlegi pénzügyi helyzetemmel), ezek nem is annyira a pénzügyekkel kapcsolatos

általános attitűdökre vonatkoznak, hanem az egyén saját pénzügyi helyzetének megítélésére.

4. ábra: Pénzügyi attitűdkérdésekre adott átlagos pontszámok

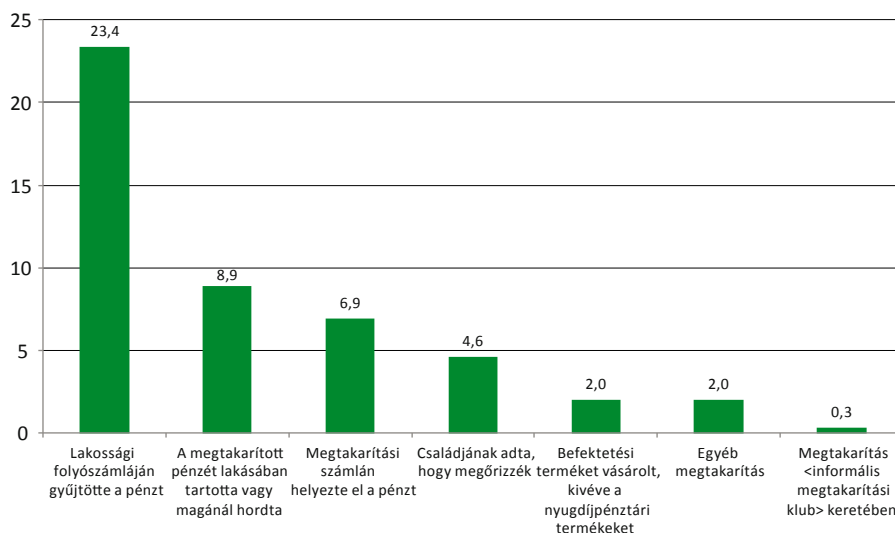
Pénzügyi magatartás

A vizsgálatban szerepeltek olyan kérdések is, amelyek a pénzügyi magatartás feltárására irányultak. Például rendelkezik-e a megkérdezett pénzügyi célokkal, és hogyan kívánja ezeket megvalósítani: takarékoskodik, többletmunkát vállal, kölcsönkér, készít-e egyáltalán költségvetést. Ezeket a kérdéseket logisztikus regresszió elemzéssel vizsgáltuk, kivéve a pénzügyi termékek ismeretére és használatára vonatkozó kérdéseket, melyek esetében lineáris regresszió elemzést alkalmaztunk. Az eredményeket a mellékletben található 2. és 3. számú táblázatok tartalmazzák.

Költségvetést a fiatal felnőttek 22,1 százaléka háztartásában készítenek, ami valamivel kisebb, mint az idősebbekre jellemző arány (26,2%), de a különbség nem szignifikáns. A fiatal felnőttek között a nőkre jellemzőbb a költségvetés készítés, mint a férfiakra: a nők átlagosan 65 százalékkal magasabb eséllyel készítenek költségvetést, mint a férfiak. A községben élőkhez képest, a fővárosban élő fiatal felnőttek több mint négyszer akkora eséllyel készítenek költségvetést. A pénzügyi tudás és annak szubjektív megítélése nem mutat összefüggést a költségvetés készítéssel.

Valamilyen megtakarítással a fiatalok felnőttek kevesebb, mint fele, 40,5 százaléka rendelkezett az elmúlt 12 hónapban, szemben a társadalom többi részével, ahol ez az arány 45,4 százalék volt, a különbség ugyanakkor nem szignifikáns. A községben élő fiatal felnőttekhez képest a nagyobb településen élők esetében jellemzőbb a megtakarítással való rendelkezés, ugyanakkor a fővárosiak kevesebb, mint fele akkora eséllyel rendelkeznek megtakarítással, mint a községben élők. Eredményeink szerint a fiatal felnőttek esetében a megtakarítással való rendelkezést a többi vizsgált változó, így az iskolai végzettség, a jövedelemszint, a pénzügyi tudás és annak szubjektív megítélése nem befolyásolja. Az 5. ábrán látható a különböző megtakarítási formák elterjedtsége a 18–35 éves korcsoport körében. Eredményeink azt mutatják, hogy a fiatal felnőttek túlnyomó többsége a megtakarított pénzt lakossági folyószámlán gyűjtötte, illetve otthon tartotta. A fiatal felnőttek válaszait összevetve az idősebb korosztályokéval csupán egy esetben tapasztaltunk szignifikáns különbséget: a megtakarítási számla használata jellemzőbb az idősebb korosztályra (12,8%).

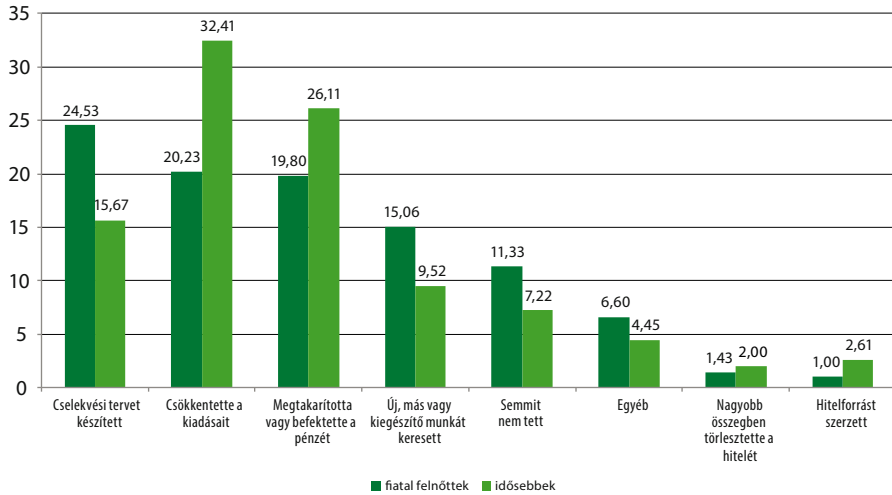
5. ábra: Különböző megtakarítási formák elterjedtsége

Pénzügyi célokkal a megkérdezett fiatal felnőttek 53,2 százaléka rendelkezik szemben az idősebbekkel, ahol ez az arány csak 45,2 százalék. A különbség szignifikáns. A logisztikus regresszió eredményei szerint a kisvárosban élő fiatalok közel háromszor akkora eséllyel rendelkeznek pénzügyi célokkal, mint a községben élő társaik. A többi település típus esetében a különbség nem szignifikáns. Azok a fiatal felnőttek, akik olyan háztartásban élnek, melynek jövedelme meghaladja a háztartások jövedelmi mediánjának 75 százalékát, több mint kétszer akkora eséllyel tűznek ki maguk elé pénzügyi célokat, mint azok, akik ennél kevesebb jövedelemmel rendelkeznek. A foglalkoztatásban álló fiatal felnőttekhez képest

a munkanélküliek ugyanakkor jelentősen kisebb eséllyel rendelkeznek pénzügyi törekvésekkel. A pénzügyi tudás és annak szubjektív megítélése nem mutat szignifikáns hatást.

6. ábra: Pénzügyi célok elérésére irányuló intézkedések

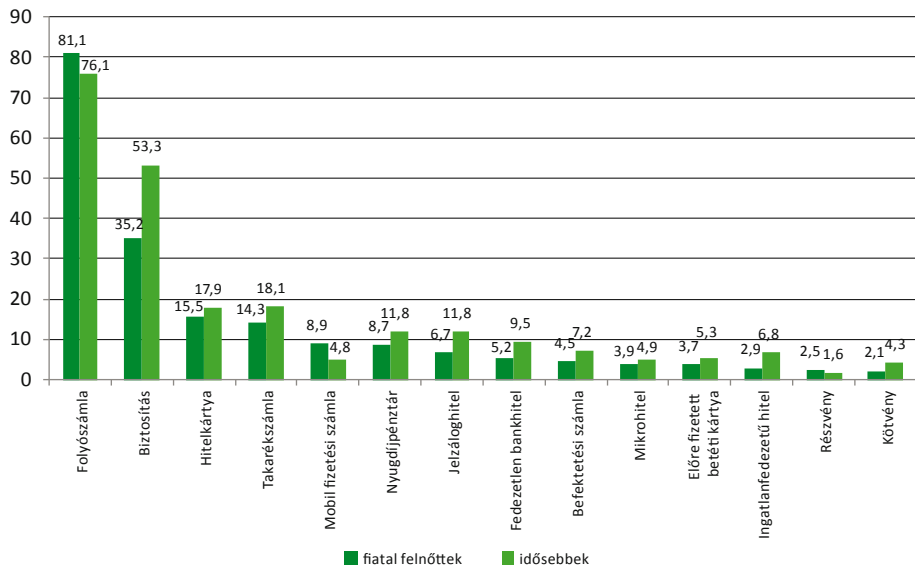
Pénzügyi céljaik elérése érdekében a megkérdezett fiatal felnőttek elsősorban cselekvési tervet készítettek, sokan csökkentették kiadásait, illetve megtakarítottak vagy befektettek. A fiatal felnőttek válaszait összevetve az idősebb megkérdezettekével látható, hogy a fiatalabbakra jellemzőbb, hogy cselekvési terv készítésével vagy új, plusz munka vállalásával törekuszenek elérni pénzügyi céljait, míg a kiadások csökkentését és a megtakarítást vagy befektetést kevesebben választották. Az eredmények jól mutatják, hogy a fiatalabb és az idősebb generáció különböző megküzdési stratégiát alkalmaz.

A pénzügyi termékek ismeretének és használatának vizsgálata során először azok ismertségét vizsgáltuk meg. A kérdőívben 14 pénzügyi termékkel kapcsolatban kérdezték meg a válaszadókat, hogy hallottak-e már azokról. A vizsgált termékek közül a legmagasabb ismertséggel a folyószámla rendelkezik, amit szinte az összes megkérdezett ismer. Ezt követi a biztosítás, a hitelkártya, a jelzáloghitel és a nyugdíjpénztár.

A megkérdezett fiatalok közül 31,6 százalék ismeri mind a 14 pénzügyi terméket, míg mintegy ötödük (21,1%) legfeljebb a feléről hallott már. Lineáris regresszió elemzés segítségével megvizsgáltuk az ismert pénzügyi termékek számát befolyásoló tényezőket. Az elemzésbe bevont demográfiai változók közül egyik esetben sem mértünk szignifikáns hatást, ugyanakkor az eredmények szerint a magasabb pénzügyi tudással rendelkezők, illetve azok, akik pénzügyi tudásukat kedvezőbben ítélik meg, több pénzügyi terméket ismernek.

Következő lépésben az egyes pénzügyi termékek használatát vizsgáltuk meg, amit a 7. ábra szemléltet. A leggyakrabban használt pénzügyi termék a vizsgált termékek közül mind a fiatalok, mind a társadalom többi része esetében a folyószámla: a fiatal felnőttek több, mint 80 százaléka rendelkezik folyószámlával. Összességében elmondható, hogy a fiatal felnőttek kevesebb pénzügyi terméket használnak, mint az idősebb korosztályokba tartozók (fiatalok esetében az átlag 1,69, a többi korcsoport esetében 2,02). Négy pénzügyi termék esetében mértünk szignifikáns különbséget a fiatal felnőttek és az idősebb korosztályok között, ezek a jelzáloghitel, az ingatlanfedezetű hitel, a fedezetlen bankhitel és a biztosítás. Mind a négy termék használata elterjedtebb az idősebbek körében.

7. ábra: Pénzügyi termékek használata (%)

A megkérdezett fiatal felnőttek a felsorolt pénzügyi termékek közül legfeljebb 7-et, az idősebb megkérdezettek legfeljebb 8-at használnak, míg 16,6 százalék, illetve 16,2 százalékuk semelyik említett pénzügyi terméket nem használja. Négy vagy több terméket a fiatal felnőttek csupán 10,9 százaléka használ, míg az idősebbek esetében ez az arány 16,2 százalék. Látható, hogy a pénzügyi termékek ismertsége és használata között jelentős diszkrépancia van: mind a fiatal felnőttek, mind az idősebbek számos pénzügyi terméket ismernek, mégis csupán néhányat használnak.

A regresszió elemzés eredményei alapján az iskolai végzettség emelkedésével párhuzamosan nő a fiatal felnőttek által használt pénzügyi termékek száma: az alapfokú iskolai végzettséggel rendelkezőkhöz képest az érettségivel rendelkezők átlagosan 0,52, a felsőfokú végzettséggel rendelkezők átlagosan 1,45-tel több pénzügyi terméket használnak. A magasabb jövedelem szint szintén magasabb termékhasználattal jár. A foglalkoztatott fiatalokhoz képest a munkanélküliek

esetében alacsonyabb a használt pénzügyi termékek száma (átlagosan 0,55-tel). Sem a pénzügyi tudás, sem a pénzügyi tudás szubjektív megítélése esetében nem mértünk szignifikáns hatást.

Klaszterelemzés a pénzügyi attitűdök alapján

A következőkben úgynevezett klaszteranalízissel vizsgáltuk, hogy milyen csoportok képezhetők az alapján, hogy bizonyos esetekben (jelen vizsgálatnál a pénzügyi szokásokra, magatartásra és attitűdökre vonatkozóan) kimutathatóan hasonló válaszokat adnak az egyes csoportba tartozók. Vagyis a pénzhez való viszonyulás alapján kialakíthatóak-e jól körülírt társadalmi csoportok.

A 12 állítás mentén, amely a pénzügyi szokások, magatartás és attitűdök témakörben vizsgálta a válaszadók véleményét, első lépésben faktorelemzést végeztünk. A 12 állítás összesen négy faktorba tömörült. A rotált faktormátrix a 2. táblázatban látható.

2. táblázat: A faktorelemzés során kapott rotált faktormátrix (főkomponens-elemzés, varimax rotálás)

Állítások	Faktorok			
	1 Aggódás és sérülékenység	2 Carpe diem	3 Tudatosság	4 Kockázat- vállalás
Szokásos megélhetési kiadásaim miatt gyakran aggódom	0,817	0,001	-0,036	0,099
Elégedett vagyok jelenlegi pénzügyi helyzetemmel	-0,788	0,111	-0,005	0,164
Pénzügyi helyzetem korlátoz abban, hogy a számomra fontos dolgokat tegyem	0,778	0,181	-0,002	-0,069
Jelenleg túl sok az adósságom	0,544	0,124	-0,132	0,541
A pénz arra való, hogy elköltjük	0,074	0,836	-0,065	0,049
Inkább a mának élek, holnap majdcsak lesz valahogy	0,012	0,823	-0,162	0,000

folytatódik

Állítások	Faktorok			
	1 Aggódás és sérülékenység	2 Carpe diem	3 Tudatosság	4 Kockázat- vállalás
Nagyobb megelégedettséggel tölt el, ha elköltöm a pénzt, mint ha hosszabb távra félreteszem	-0,005	0,759	-0,344	0,125
Hosszú távú célokat határozok meg és törekszem elérni őket	-0,065	-0,211	0,822	0,081
Személyesen gondosan ellenőrzöm pénzügyeimet	0,011	-0,164	0,715	0,214
Időben befizetem a számláimat stb.	-0,348	-0,274	0,541	-0,366
Mielőtt valamit vásárolnék, alaposan megfontolom, hogy relik-e rá	0,395	-0,066	0,506	-0,376
Hajlandó vagyok a pénzem egy részét kockáztatni, amikor megtakarításról vagy befektetésről van szó	-0,162	0,043	0,217	0,780

A változók négy jól elhatárolható faktorba tömörülnek, amelyek a következők: 1. aggódás és pénzügyi sérülékenység, 2. Carpe Diem szemlélet, 3. tudatosság, 4. kockázatvállalás. Bár az utolsó változó ebben a faktorstruktúrában nem kapcsolódik össze másikkal, úgy véljük, tartalmi érvényesség szempontjából érdemes is külön kezelni azt.

A kapott faktorok átlagértékeit figyelembe véve először hierarchikus klaszterelemzés segítségével megállapítottuk a klaszterek számát – ez alapján a minta három csoportra osztható. Ezt követően K-közép klaszterelemzés segítségével végeztük el a csoportosítást.

3. táblázat: A K-közép klaszterelemzés során kapott klaszterközepek (faktorokba tartozó állítások átlagai alapján, 1 – egyáltalán nem ért egyet, 5 – teljes mértékben egyetért)

Átlagok	Végső klaszterközepek		
	Klaszterek		
	1 (N = 68)	2 (N = 86)	3 (N = 127)
Aggódás és sérülékenység	3,07	2,87	2,91
Carpe diem	3,81	2,67	2,10
Tudatosság	2,89	3,81	4,05
Kockázatvállalás	1,38	3,44	1,26

A klaszterközepek értékei már jól jelzik, hogy az egyes csoportokba jellemzően milyen típusú válaszadókat sorolhatunk, ugyanakkor a pontosabb jellemzés érdekében mind a 12 attitűdállítás átlagértékét megvizsgáltuk az egyes klaszterekben. A kapott értékeket a 4. táblázat tartalmazza kiemelve, hogy egyes állításokkal való egyetértés, mely klaszterben a legerősebb.

4. táblázat: A 12 attitűdállítás átlagértékei az egyes klaszterekben (1 – egyáltalán nem ért egyet, 5 – teljes mértékben egyetért)

	1. klaszter	2. klaszter	3. klaszter
Mielőtt valamit vásárolnék, alaposan megfontolom, hogy telik-e rá	3,4559	3,6860	4,2126
Inkább a mának élek, holnap majdcsak lesz valahogy	3,6324	2,4419	1,9528
Nagyobb megelégedettséggel tölt el, ha elköltöm a pénzt, mint ha hosszabb távra félreteszem	3,7059	2,3372	1,6772
Időben befizetem a számláimat stb.	3,2500	3,9535	4,4724
Hajlandó vagyok a pénzem egy részét kockáztatni, amikor megtakarításról vagy befektetésről van szó	1,3824	3,4419	1,2598
Személyesen gondosan ellenőrzöm pénzügyeimet	2,4559	3,6512	3,7953
Hosszú távú célokat határozok meg és törekszem elérni őket	2,3971	3,9302	3,7244
A pénz arra való, hogy elköltsük	4,0882	3,2209	2,6850
Pénzügyi helyzetem korlátoz abban, hogy a számomra fontos dolgokat tegyem	3,6912	3,3605	3,4252
Szokásos megélhetési kiadásaim miatt gyakran aggódom	3,0294	2,8372	2,8740
Jelenleg túl sok az adósságom	2,0294	1,9767	1,6378
Elégedett vagyok jelenlegi pénzügyi helyzetemmel	2,4559	2,686	2,3071

A 4. táblázat alapján elmondhatjuk, hogy:

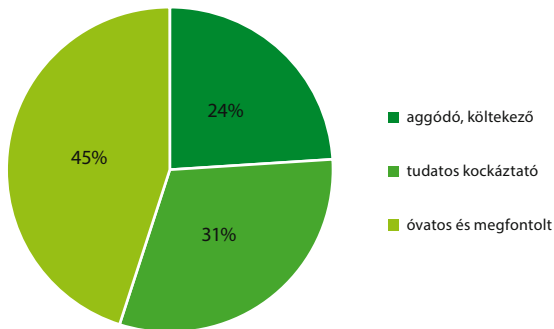
- **az első klaszterbe** azok a válaszadók kerültek, akikre leginkább jellemző a Carpe Diem szemlélet, ugyanakkor a leginkább aggódók is, hiszen pénzügyi helyzetük nem kielégítő számukra. Számításaink szerint társadalmi reprezentátságuk a fiatal felnőttek körében 24 százalék;
- **a második klaszterbe** kerültek azok a válaszadók, akik a három csoport közül a leginkább elégedettek, hosszú távú céljaik vannak, és kockáztatni is hajlandóak. Ők nagyon magabiztosak. A 18–35 évesek mintegy 31 százaléka tartozik ebbe a csoportba. A pénzköltési attitűdök tekintetében a két klaszter között helyezkednek el;
- **a harmadik klaszter** megfontolt, igyekszik ellenőrizni pénzügyeit, és rájuk jellemző legkevésbé a költekező szemlélet. Az elemszámot tekintve ez a legnagyobb csoport (45%). Fontos kiemelni, hogy bár az ellenőrzés náluk a legerősebb, még itt is inkább közelít a semleges állásponthez.

A klasztereknek az előzőek alapján a következő elnevezéseket adtuk:

1. klaszter – aggódó, költekező,
2. klaszter – tudatos, kockáztató,
3. klaszter – óvatos és megfontolt.

Az egyes klaszterekbe tartozók százalékos megoszlását a 8. ábra szemlélteti:

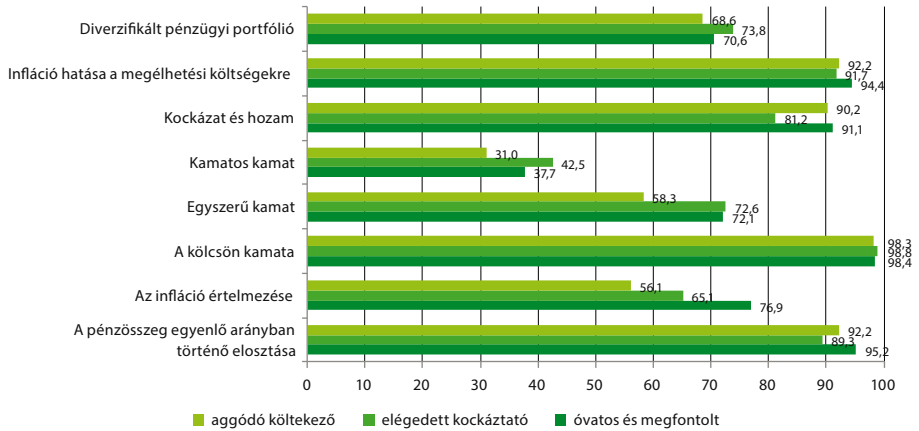
8. ábra: A klaszterek százalékos eloszlása

A kialakult csoportokat szintén elemeztük a pénzügyi tudás, a megtakarításokkal kapcsolatos információk, a pénzügyi célok és termékismeret, valamint termékhasználat mentén.

A **pénzügyi tudás** tekintetében elmondható, hogy a legtöbb jó válasz a tudatos-kockáztató (átlagosan 6,0), valamint az óvatos és megfontolt (átlagosan 5,9) csoportokban született. Az aggódó-költekezők esetében a legalacsonyabb a jó válaszok aránya (átlagosan 5,1). Ők legrosszabbul az egyszerű kamat, a kamatos kamat és az infláció tekintetében teljesítettek (lásd 9. ábra).

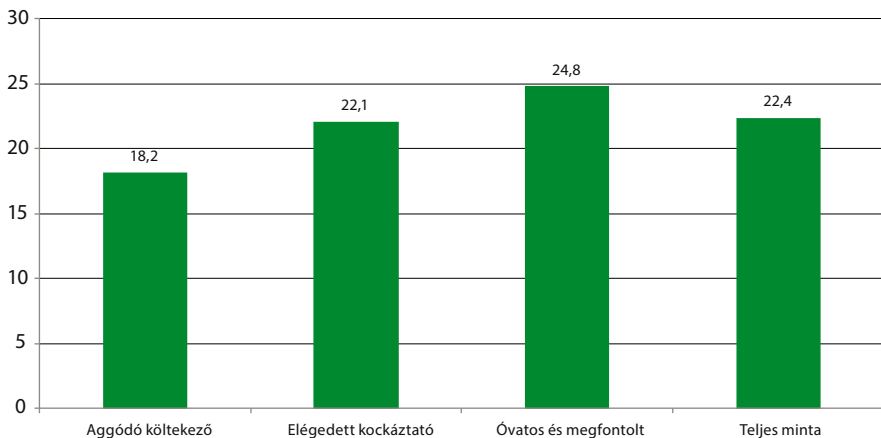
9. ábra: Pénzügyi tudást mérő kérdésekre adott jó válaszok aránya az egyes klaszterekben (%)

Saját pénzügyi tudását a legmagasabbra az elégedett kockázató csoport értékelte, így elmondhatjuk, hogy ők tekinthetők a legmagabiztosabb klaszternek. Ezt a magabiztosságot egy másik kérdés mentén is megfigyelhetjük, ugyanis arra a kérdésre, hogy mennyire biztosak saját pénzügyi terveikben a nyugdíjas éveikre vonatkozóan, szintén ez a csoport mutatta a legmagasabb önbizalmat. Az aggódó költekező klaszter pedig a legbizonytalanabb csoport.

A klaszterek pénzügyi magatartását vizsgálva elmondható, hogy költségvetés készítése legkevésbé az aggódó költekezők csoportjában van jelen, és legjellemzőbb az óvatos és megfontolt klaszterben (lásd 10. ábra).

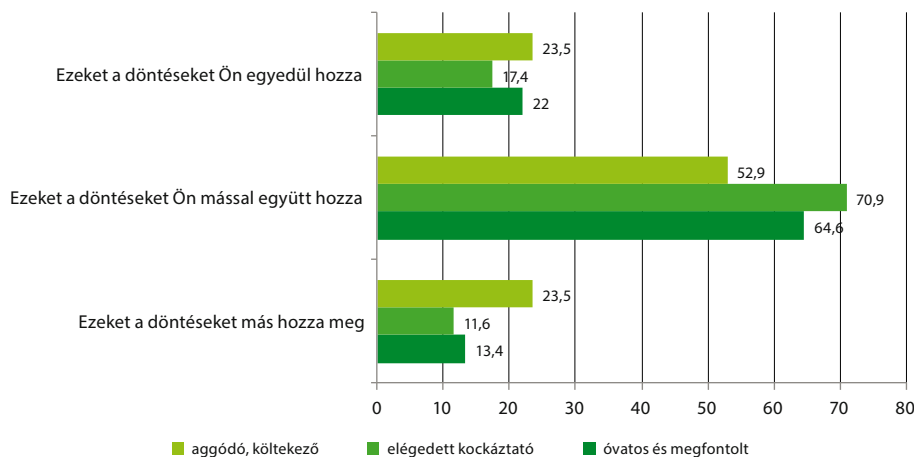
10. ábra: Költségvetést készítő aránya az egyes klaszterekben (%)

A pénzügyi döntésekkel kapcsolatban az találtuk, hogy a döntés csoportos jellege legerősebben a tudatos kockázattalálós klaszterben van jelen, legkisebb

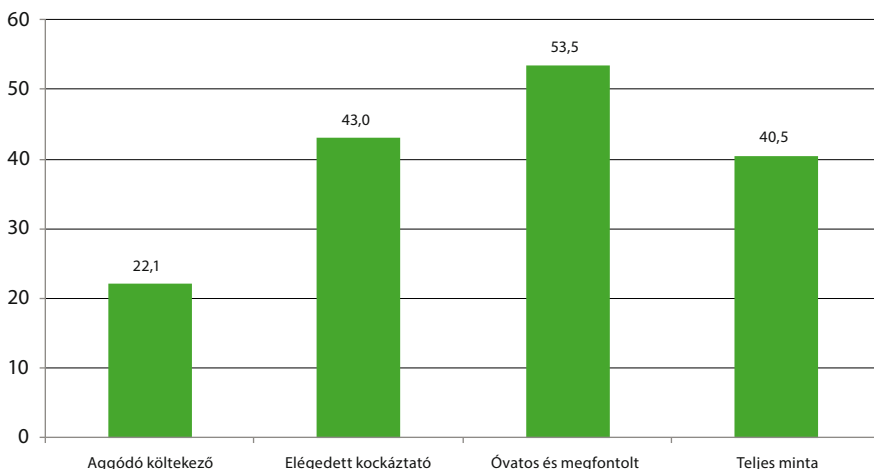
arányban pedig az aggódo pénzköltő csoportban. A másik két klaszterhez képest az aggódo költekező csoportban arányaiban magasabb az egyedül döntők vagy a döntést más kezébe helyezők aránya (lásd 11. ábra). Pénzügyi célok tekintetében is jelentősen elkülönül ez a csoport, hiszen csupán 28,4 százalék mondja azt, hogy van pénzügyi célja, míg a másik két csoportban ez az arány 60 százalék fölötti.

11. ábra: Pénzügyi döntések típusai az egyes klaszterekben (%)

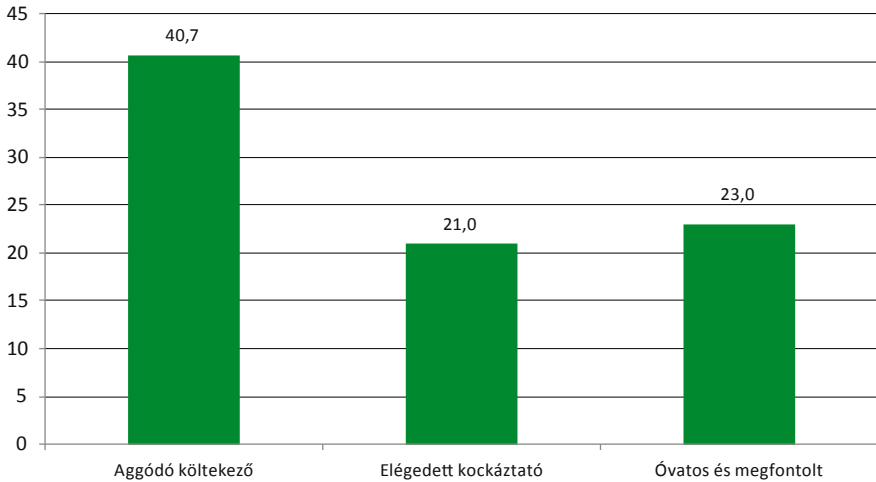
Megtakarításukat tekintve, a vizsgált 18–35 éves korosztály 40,5 százaléka rendelkezett megtakarítással az elmúlt 12 évben, ugyanakkor ez klaszterenként már igen eltérő. Az óvatos és megfontolt csoport az, amelyben a válaszadók 53,5 százalékának volt megtakarítása, míg az aggódo költekezők csupán 22,1 százalékának (lásd 12. ábra).

12. ábra: A megtakarítással rendelkezők aránya az egyes klaszterekben (%)

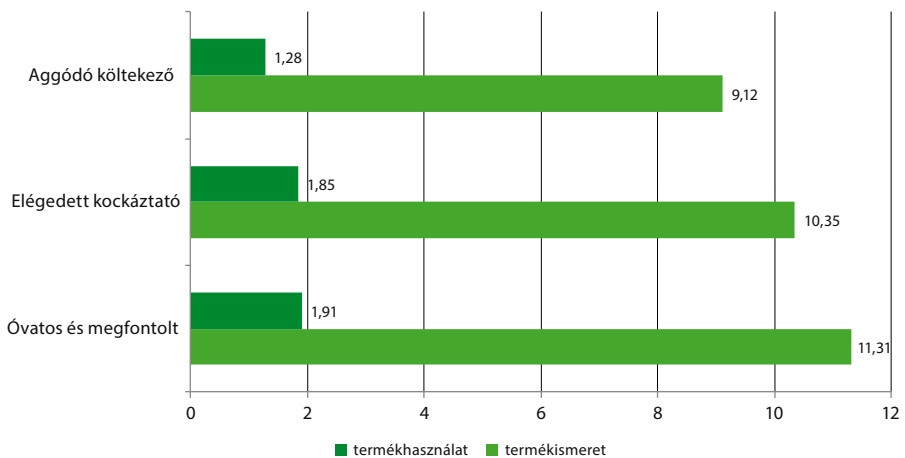
A **pénzügyi problémák** jelenléte az aggódó költekező klaszterben volt a legjellemzőbb, és az elégedett kockázató klaszterben a legkevésbé jellemző (lásd 13. ábra).

13. ábra: A pénzügyi problémák előfordulásának aránya az egyes klaszterekben (%)

A **termékismeret és a termékhasználat szintje** az aggódó és költekező klaszter esetében a legalacsonyabb. Átlagosan 9,12 db terméket ismernek, és 1,28 db pénzügyi terméket használnak. Ez az arány az óvatos és megfontolt klaszterben a legmagasabb, ugyanis ők átlagosan 11,31 db terméket ismernek, és 1,91 db terméket használnak (lásd 14. ábra).

14. ábra: A termékismeret és termékhasználat szintje az egyes klaszterekben (db)

Pénzügyi sérülékenység

A pénzügyi sérülékenység tekintetében fontos eredmény az úgynevezett aggódó költekezők csoportjának beazonosítása. Mi jellemző erre a csoportra? Egyfelől jellemző rájuk, hogy az elmúlt 12 hónapban pénzügyi problémákkal küzdöttek. Pénzügyeikkel kapcsolatban az aggódás és szorongás folyamatosan jelen van az életükben. Különösen sérülékennyé teszi ezt a csoportot, hogy bár pénzügyi gondokkal küzdenek és jellemzően nincs megtakarításuk, amennyiben pénzhez jutnak, úgy azt hajlamosak azonnal elkölteni. A klasztereket alapvetően a 12 tételes OECD által kidolgozott pénzügyi attitűdskála mentén különítettük el, de az eredmények azt mutatják, hogy egyéb tényezők mentén is jellemezhető a csoport.

A pénzügyileg sérülékeny fiatal felnőttek csoportjának jellemzői összefoglalóan:

- alacsonyabb szintű pénzügyi tudással és készséggel rendelkeznek,
- kevesebb terméket ismernek és használnak,
- pénzügyi döntéseiket egyedül hozzák, vagy más hozza meg helyettük, közös döntéshozatal nem jellemző rájuk,
- szignifikánsan kevesebben készítenek költségvetést,
- inkább a mának élnek,
- ha lehetőségük van, költekeznek, nem tesznek félre pénzt,
- pénzügyi problémákkal nehezítik a megélhetésüket, s emiatt sokat szoronganak,
- kisebb településeken élnek,
- alacsony a jövedelmük és
- nem jellemző rájuk a pénzügyi célok kitűzése.

Összefoglalás és következtetések

Eredményeink alapján a fiatal felnőttek pénzügyi tudás szintje nem különbözik szignifikánsan az idősebbektől. A 18–35 éves korcsoport pénzügyi tudásszintjét az iskolai végzettség, a jövedelmi helyzet és a településtípus egyaránt befolyásolja. Ez azt jelenti, hogy az idősebbek, a magasabban képzettek, a jobb jövedelmi helyzetben lévők és a városiak pénzügyi tudása magasabb.

Eredményeink rámutatnak arra, hogy a fiatal felnőttek sokszor nem reálisan, valós pénzügyi tudásuknak megfelelően ítélik meg pénzügyi ismereteik szintjét. Pénzügyi tudását csupán a fiatal felnőttek 2,3 százaléka értékelte nagyon jónak, a legtöbben átlagosnak ítélték meg azt. Összességében pedig többen voltak azok, akik az átlagnál rosszabbnak, mint azok, akik átlagnál jobbnak ítélték meg a pénzügyi tudásukat. A kor, az iskolai végzettség és a tényleges pénzügyi tudás emelkedésével nő a fiatal felnőttek pénzügyi tudásra vonatkozó önbizalma.

Pénzügyi attitűdjük tekintetében az idősebbekhez képest a fiatal felnőttekre inkább jellemző, hogy hosszú távú pénzügyi célokat határoznak meg, illetve

a Carpe diem életfelfogás és a kockázatvállalás, ellenben a pénzügyi megfontolt-ság kevésbé jellemző a fiatalokra.

Pénzügyi célokkal való rendelkezés jellemzőbb a fiatalok esetében. A pénzügyi célok eléréséhez alkalmazott megküzdési stratégia szempontjából szintén eltérések tapasztalhatók: a fiatalabbakra jellemzőbb, hogy cselekvési terv készítésével vagy új, plusz munka vállalásával töreksenek elérni pénzügyi céljaikat, míg a kiadások csökkentését és a megtakarítást vagy befektetést kevesebben választják.

A 12 tételes pénzügyi attitűdskálára adott válaszok alapján a fiatal felnőttek 3 csoportját különítettük el.

Az aggódó költekezők csoportjáról a következőket mondhatjuk el: leginkább náluk volt jellemző, hogy pénzügyi problémákkal küzdenek, ezzel párhuzamosan legkevésbé jellemző, hogy lenne megtakarításuk. Érzelmek szintjén az aggódás és szorongás van jelen életükben, de egyúttal hajlamosak költekezni is. Általában alacsonyabb a pénzügyi tudásuk, a termékismeretük és termékhasználatuk a másik két csoporthoz képest. Jellemző rájuk, hogy nem tartják kézben pénzügyeiket, ugyanis nem készítenek költségvetést, és a többiekhez képest jellemzőbb rájuk az, hogy vagy teljesen egyedül hoznak meg pénzügyi döntéseket, vagy teljes mértékben kihelyezik azt saját kontrolljuk alól. Ez a csoport nem magabiztos, sem pénzügyi tudását, sem jövőjét tekintve. Előző kutatások eredményei alapján az mondható el, hogy ez a klaszter az „Egyszer hopp, másszor kopp” szemlélethez áll közel (Németh et al., 2016). Fenti jellemzők összességében pénzügyi sérülékenységet, kiszolgáltatottságot okoznak a mindennapi életvitelben.

Az elégedett kockázatvállalók mind pénzügyi attitűdjeik, mind pénzügyi magatartásuk tekintetében a két másik klaszter között helyezkednek el. Magabiztosságuk azonban kimagasló, mind tudásuk, mind jövőbeli terveik vonatkozásában náluk mértük a legmagasabb magabiztossági szintet. Erre a csoportra jellemző legkevésbé a pénzügyi problémák jelenléte, ami összefüggésben lehet magabiztosságukkal is. Elmondható továbbá, hogy pénzügyi helyzetükkel elégedettek és ezzel összefüggésben ők a legkevésbé aggódók.

Az óvatos és megfontolt csoport tagjai jól teljesítenek a pénzügyi tudás, a termékismeret és a termékhasználat tekintetében is. Rájuk jellemző leginkább a tervezés, a pénzügyek ellenőrzése és a költségvetés készítése, továbbá erre a csoportra a leginkább jellemző a megtakarítással való rendelkezés.

Az eredmények alapján megállapítható, hogy a fiatal felnőttek pénzügyi attitűdjük és magatartásuk tekintetében bár sok tekintetben különböznek az idősebbektől, ők maguk is igen heterogén csoportot alkotnak. A róluk kialakult általános képet és tudást tovább mélyíthetjük, ha kisebb csoportokra bontjuk őket, tehát szegmenseket alakítunk ki. Jelen kutatásban kialakított három klaszter (aggódó költekező, elégedett kockázttató, óvatos és megfontolt) jellemzői vélhetően más és más megközelítést kívánnak, akár pénzügyi termékek kommunikációjáról, akár pénzügyi edukációról beszélünk.

Kutatásunk ráirányította a figyelmet a magyar fiatalok egy igen sérülékeny csoportjára. Új eredmény, hogy bár a pénzügyi sérülékenység mögött több ténye-

ző is meghúzódik, kiemelt jelentősége van a pénzügyi magatartást befolyásoló attitűdöknek. A pénzügyi edukációban tehát szintén kiemelt figyelmet kell fordítani a magatartási és attitűdbeli tényezők korrekciójára. Olyan kompetenciák fejlesztésére van szükség, mint például a pénzügyi célok kitűzésének, az ehhez kapcsolódó stratégia kialakításának, a vágyak prolongálásának képessége. Előbbiek megvalósításához olyan skillek kialakítására van szükség, mint a költségvetés készítése, kalkulációs képességek vagy termékismeret és termékhasználat.

Irodalomjegyzék

- Atkinson, Adele – Messy, Flore-Anne (2012): Measuring Financial Literacy: Results of the OECD International Network on Financial Education (INFE) Pilot Study, *OECD Working Papers on Finance, Insurance and Private Pensions*, No. 15, OECD Publishing, Paris
- Balázsné Lendvai Marietta (2006): Pénzügyi kultúránk fejlesztése mint a tudásalapú gazdaság megeremtésének fontos építőköve. In: *Tudományos évkönyv 2006. Stratégiák 2007 és 2013 között*. Tudományos évkönyv. Budapesti Gazdasági Főiskola, Budapest, 13-25.
- Bauer András – Mitev Ariel Zoltán (2011): A kényszeres vásárlás pénzügyi attitűd és magatartási modellje. *Addiktológia: Addictologia Hungarica*, 10. 4: 318–352
- Bell, M. M. (1998): *An Invitation to Environmental Sociology*. Thousand Oaks: Pine Forge Press.
- Béres Dániel – Huzdik Katalin – Kovács Péter – Sági Ákos – Németh Erzsébet (2013): *Felmérés a felsőoktatásban tanuló fiatalok pénzügyi kultúrájáról*. Kutatási jelentés. Letöltve innen: <http://www.asz.hu/tanulmanyok/2013/kutatasi-jelentes-felmeres-a-felsooktatásban-tanulo-fiatalok-penzugyi-kulturajarol/t353.pdf> Letöltés ideje: 2012. szeptember 10.
- Béres Dániel – Huzdik Katalin – Németh Erzsébet – Zsótér Boglárka (2015): *Pénzügyi személyiség. A magyar lakosság pénzügyi magatartása, szokásai és attitűdjei*. Kutatási jelentés. Pénziránytű Alapítvány, Budapest.
- Botos Katalin – Botos, J. – Béres Dániel – Csernák, J. – Németh Erzsébet (2012): Pénzügyi kultúra és kockázatvállalás a közép-alföldi háztartásokban. *Pénzügyi Szemle*, 2012/3: 291-309.
- Chen, H. – Volpe, R.P. (1998): An analysis of personal financial literacy among college students. *Financial Services Review*, 7: 107-128.
- Czakó Ágnes – Husz Ildikó – Szántó Zoltán (szerk.) (2011): *Meddig nyújtózkodjunk? A magyar háztartások és vállalkozások pénzügyi kultúrájának változása a válság időszakában*. Budapest, Budapesti Corvinus Egyetem Szociológia és Társadalompolitika Intézet.
- Danes, Sharon M. – Hira, Tahira K. (1987): Money Management Knowledge of College Students. *Journal of Student Financial Aid*, 17 (1): 4-16.

- Danes, Sharon M. – Morris, Earl W. (1989): The factors affecting a family's plan to change its financial situation. *Lifestyles, Family and Economic Issues*, 10: 205-215.
- Danes, Sharon M. – Huddleston-Casas, Catherine – Boyce, Laurie (1999): Financial Planning Curriculum For Teens: Impact Evaluation. *Financial Counseling and Planning*, 10 (1): pp. 26-39.
- Deacon, Ruth E. – Firebaugh, Francille M. (1988): *Family resource management: Principles and applications*. Boston, Allyn and Bacon.
- Durvasula, Sirnivas – Lysonski, Steven (2010): Money, Money, Money – How do Attitudes Toward Money Impact Vanity and Materialism? – The Case of Young Chinese Consumer. *Journal of Consumer Marketing*, 27. (2): 169–179
- Forman, Norman (1987): *Mind Over Money*. Doubleday, Toronto.
- Furnham, Adrian F. (1984): Many Sides of the Coin: The Psychology of Money Usage. *Personality and Individual Differences*, 5. (5): 501–509
- Garman, Thomas E. – Forgue, Raymond. E. (2006): *Personal finance*. Boston: Houghton Mifflin.
- GFK kutatás (2010, 2015): *A magyar lakosság pénzügyi kultúrája*. A Pénziránytű Alapítványt által lebonyolított pénzügyi kultúra kutatás fő eredményeinek bemutatása. Letöltve: <http://penziranytu.hu/magyar-lakossag-penzugyi-kulturaja>
- Goldberg, Herb – Lewis, Robert T. (1978): *Money Madness: The Psychology of Saving, Spending, Loving and Hating Money*. William Morrow and Co., New York. In: Huzdik Katalin – Béres Dániel – Németh Erzsébet (2014) Pénzügyi kultúra versus kockázatvállalás empirikus vizsgálata a felsőoktatásban tanulóknál. *Pénzügyi Szemle*, 59. (4): 476–488
- Habschick, Marco – Seidl, Britta – Evers, Jan (2007): *Survey of financial literacy schemes in the EU27* (VT Markt/2006/26H, Final Report). Letöltve: http://ec.europa.eu/internal_market/finservices-retail/docs/capability/report_survey_en.pdf Letöltés ideje: 2012. január 3.
- Huzdik Katalin – Béres Dániel – Németh Erzsébet (2014): Pénzügyi kultúra versus kockázatvállalás empirikus vizsgálata a felsőoktatásban tanulóknál. *Pénzügyi Szemle*, 2014/4: 476-488.
- Luksander Alexandra – Németh Erzsébet – Béres Dániel – Zsótér Boglárka (2017): Pénzügyi személyiségtípusok és az eladósodást befolyásoló pénzügyi attitűdök empirikus vizsgálata. Közlésre elfogadva: *Közgazdász Fórum*
- Luksander Alexandra – Béres Dániel – Huzdik Katalin – Németh Erzsébet (2014): Analysis of the Factors that Influence the Financial Literacy of Young People Studying in Higher Education = A felsőoktatásban tanuló fiatalok pénzügyi kultúráját befolyásoló tényezők vizsgálata. *PÉNZÜGYI SZEMLE/PUBLIC FINANCE QUARTERLY* 59: (2) pp. 220–241
- [Lusardi](#), Annamaria (2008): *Household Saving Behavior: The Role of Financial Literacy, Information, and Financial Education Programs*. Publisher National Bureau of Economic Research

- Mathur, Ike (1989): *Personal finance*. Cincinnati: South-Western Publishing.
- McKenna, Judy S. – Nickols, Sharon Y. (1988): Planning for retirement security: What helps or hinders women in the middle years? *Home Economics Research Journal*, 17: 153–164.
- Mellan, Olivia (1997): *Barátságban a pénzzel*. Helikon Kiadó, Budapest.
- Németh Erzsébet – Béres Dániel – Huzdik Katalin – Zsótér Boglárka (2016): Pénzügyi személyiségtípusok Magyarországon kutatási módszerek és primer eredmények. *Hitelintézeti Szemle*, 15. (2): 153–172
- Peng, Tzu-Chin M. – Bartholomae, Suzanne – Fox, Jonathan – Cravener, Garrett (2007): The Impact of Personal Finance Education Delivered in High School and College Courses. *Journal of Family Economic Issues*, 28 (2): 265–284.
- Perry, Vanessa G. – Morris, Marlene D. (2005) Who Is in Control? The Role of Self-Perception, Knowledge, and Income in Explaining Consumer Financial Behavior. *The Journal of Consumer Affairs*, 39 (2): 299–313.
- Sajtos László – Mitev Ariel (2007): *SPSS kutatási és adatelemzési kézikönyv*. Alinea Kiadó, Budapest
- Shockey, Susan S. – Seiling, Sheron B. (2004): Moving into action: Application of the transtheoretical model of behavior change to financial education. *Financial Counseling and Planning*, 15 (1): 41–52.
- Steptoe, Andrew – Angus Deaton – Arthur A. Stone (2015): Subjective Wellbeing, Health, and ageing. *The Lancet*, 385 (9968) pp. 640–648
- Tang, Thomas Li-Ping (1992): The Meaning of Money Revisited. *Journal of Organizational Behavior*, 13. (2): 197–202
- Tang, Sophie – Hall, Vernon C. (1995): Even with problems, meta-analysis contributes. *Applied Cognitive Psychology*, 9. (5): 405–409
- Tang, Thomas Li-Ping – Kim, Jwa K. (1999): The Meaning of Money among Mental Health Workers: The Endorsement of Money Ethic as Related to Organizational Citizenship Behavior, Job Satisfaction, and Commitment. *Public Personnel Management*, 28. (1): 15–26
- Valence, Gilles – d'Astous, Alain – Fortier, Louis (1988): Compulsive Buying: Concept and Measurement. *Journal of Consumer Policy*, 11. 4: 419–433
- Xiao, Jing Jian (2010): Consumer Financial Capability and Well-being. In: Xiao, J.J. (ed) *Handbook of Consumer Finances Research*. Springer International Publishing Switzerland
- Xiao, Jing Jian – Tang, Chuanyi – Serido, Joyce – Shim, Soyeon (2010): Antecedents and consequences of risky credit behavior among college students: Application and extension of the Theory of Planned Behavior. *Journal of Public Policy & Marketing*, 30(2): 239–245.
- Yamauchi, Kent T. – Templer, Donald J. (1982): The Development of a Money Attitude Scale. *Journal of Personality Assessment*, 46. (5): 522–528
- Zsótér Boglárka – Béres Dániel – Németh Erzsébet (2015): Magyar fiatalok jellemzése pénzügyi attitűdjeik és magatartásuk mentén. *Vezetéstudomány*, 46 (6): 70–80

Zsótér Boglárka – Németh Erzsébet – Béres Dániel (2016): A pénzügyi kultúra személyiség-, attitűd- és viselkedésbeli komponensei – összehasonlító elemzés. *Kultúra és Közösség*, 7. (3): 89–102

Melléklet

1. táblázat: A pénzügyi ismeretek és a pénzügyi tudás szubjektív megítélésére vonatkozó regressziós eredmények

	Pénzügyi ismeret		Pénzügyi tudás szubjektív megítélése	
	B	Sig.	B	Sig.
konstans	3,93	7,95E-08	4,31	9,61E-27
nem (0-nő, 1-férfi)	0,12	0,578	-0,15	0,126
kor	0,01	0,594	-0,02	0,034
kisváros (3000–15 000 lakos)	0,58	0,028	-0,06	0,605
közepes város (15 000–100 000 lakos)	0,78	0,009	0,15	0,302
nagyobb város (100 000–1 000 000 lakos)	1,02	0,002	-0,20	0,194
nagyváros (>1 000 000 lakos)	0,38	0,200	0,20	0,141
felsőfokú végzettség	1,06	0,005	-0,55	0,002
középfokú végzettség érettségivel	0,75	0,015	-0,24	0,100
középfokú végzettség érettségi nélkül	0,10	0,750	-0,06	0,711
a háztartások jövedelmi mediánjának 75 százaléka és 125 százaléka között	0,52	0,027	-0,14	0,198
a háztartások jövedelmi mediánjának 125 százaléka felett	0,43	0,103	-0,20	0,109
önfoglalkoztató	-0,07	0,925	-0,19	0,551
gyakornok	0,62	0,573	0,01	0,981
háztartásbeli	-0,38	0,350	0,00	0,992
munkanélküli	0,21	0,551	0,24	0,147
rokkant	-1,14	0,295	0,08	0,873
egyéb inaktív	0,73	0,267	0,27	0,377
tanuló	0,22	0,551	0,08	0,644
egyéb	1,05	0,060	0,27	0,302
pénzügyi ismeret			-0,05	0,074

2. táblázat: A pénzügyi viselkedésre vonatkozó logisztikus regressziós eredmények

	Készít-e a háztartás költségvetést? (0–nem, 1–igen)		Rendelkezett megtakarítással az elmúlt 12 hónapban? (0–igen, 1–nem)		Rendelkezik-e pénzügyi célokkal? (0–nem, 1–igen)	
	Exp(B)	Sig.	Exp(B)	Sig.	Exp(B)	Sig.
konstans	0,02	0,038	12,87	0,412	0,61	0,738
nem (0–nő, 1–férfi)	0,35	0,004	0,77	0,174	1,00	0,994
kor	1,08	0,076	0,95	0,765	1,01	0,677
kisváros (3000–15 000 lakos)	2,47	0,094	0,89	0,09	2,85	0,012
közepes város (15 000–100 000 lakos)	1,74	0,371	0,46	0,27	1,11	0,813
nagyobb város (100 000–1 000 000 lakos)	1,42	0,601	0,58	0,087	0,89	0,804
nagyváros (>1 000 000 lakos)	4,52	0,007	2,25	0,009	1,32	0,524
felsőfokú végzettség	1,62	0,464	0,20	0,437	1,35	0,613
középfokú végzettség érettségivel	0,47	0,217	0,69	0,898	0,52	0,154
középfokú végzettség érettségi nélkül	1,23	0,741	1,07	0,775	0,86	0,766
a háztartások jövedelmi mediánjának 75 százaléka és 125 százaléka között	1,53	0,332	0,90	0,248	2,16	0,028
a háztartások jövedelmi mediánjának 125 százaléka felett	1,54	0,369	0,63	0,472	2,18	0,049
önfoglalkoztató	1,39	0,789	2,42	0,999	0,53	0,531
gyakornok	2,01	0,645	0,00	0,566	0,23	0,347
háztartásbeli	0,42	0,253	1,45	0,316	1,20	0,762
munkanélküli	0,95	0,942	1,81	0,999	0,29	0,034
rokkant	12,41	0,301	0,01	0,843	1,35	0,868
egyéb inaktív	0,00	0,999	1,22	0,613	0,58	0,572
tanuló	2,74	0,122	0,76	0,302	0,96	0,944
egyéb	0,75	0,755	2,59	0,091	0,91	0,912
pénzügyi ismeret	1,20	0,145	0,84	0,219	1,21	0,051
pénzügyi tudás szubjektív megítélése	0,72	0,230	1,33	0,103	0,69	0,089

3. táblázat: A pénzügyi viselkedésre vonatkozó lineáris regressziós eredmények

	Hány pénzügyi terméket ismer?		Hány pénzügyi terméket használ?	
	B	Sig.	B	Sig.
konstans	4,93	0,058	0,42	0,571
nem (0–nő, 1–férfi)	–0,19	0,738	0,12	0,470
kor	0,11	0,091	0,02	0,230
kisváros (3000–15 000 lakos)	–0,46	0,520	0,36	0,079
közepes város (15 000–100 000 lakos)	–0,72	0,379	0,26	0,273
nagyobb város (100 000–1 000 000 lakos)	–0,76	0,393	–0,04	0,881
nagyváros (>1 000 000 lakos)	–0,28	0,723	0,16	0,488
felsőfokú végzettség	0,45	0,663	1,45	0,000
középfokú végzettség érettségivel	1,68	0,053	0,52	0,010
középfokú végzettség érettségi nélkül	0,72	0,410	0,38	0,040
a háztartások jövedelmi mediánjának 75 százaléka és 125 százaléka között	–0,20	0,748	0,63	0,001
a háztartások jövedelmi mediánjának 125 százaléka felett	–0,17	0,813	0,65	0,002
önfoglalkoztató	–1,83	0,317	–0,69	0,189
gyakornok	2,08	0,474	0,16	0,846
háztartásbeli	0,78	0,472	0,05	0,882
munkanélküli	0,44	0,648	–0,55	0,046
rokkant	–1,86	0,518	1,56	0,060
egyéb inaktív	–1,19	0,492	0,57	0,256
tanuló	0,51	0,594	–0,48	0,086
egyéb	–0,71	0,635	–0,26	0,548
pénzügyi ismeret	0,84	0,000	0,05	0,297
pénzügyi tudás szubjektív megítélése	–0,90	0,016	–0,20	0,064

Sík Júlia, az *Esély* olvasószerkesztője hosszas betegség után elhunyt. Emlékét megőrizve búcsúzunk a mindig nagy hozzáértéssel és lelkiismeretességgel dolgozó munkatárstól, őszinte baráttól és mély érzésű embertől.

Az Esély szerkesztősége

ROSTÁS RITA

KÍNZÁSMEGELŐZÉS ÉS GYERMEKVÉDELEM* – OPCAT TEVÉKENYSÉG A GYERMEKVÉDELMI SZAKELLÁTÁS INTÉZMÉNYEIBEN

Az alapvető jogok biztosa 2015. január 1-jétől ellátja az OPCAT nemzeti megelőző mechanizmus feladatait is, mely feladatkörében fellép a kínzás és más kegyetlen, embertelen vagy megalázó bánásmód vagy büntetés megelőzése érdekében. A nemzeti megelőző mechanizmus hatásköre a szabadságukban korlátozott személyekkel kapcsolatos bánásmódra terjed ki, a gyermekvédelmi szakellátás gondozási helyeit is vizsgálja. Látogatásai alatt megfigyeléseket végez, meghallgatja az adott helyszínen tartózkodó személyeket, az így nyert információk felhasználásával és a megtekintett, lemásolt dokumentumok utólagos elemzésével megállapítja, hogy nem sérülnek-e, nincsenek-e veszélyeztetve az adott helyszínen élők, – jelen cikkben a gyermekvédelmi szakellátásban részesülők alapjogai. A tapasztaltak alapján ajánlásokat fogalmaz meg az esetleges jogsértő vagy kifogásolható gyakorlat megszüntetése érdekében, és amennyiben szükséges, a helyes jogértelmezésre való felhívással, illetve jogszabályok módosításának kezdeményezésével rendszer szintű javaslatokat is tesz a rossz bánásmód kialakulásának megelőzése érdekében.

Bevezetés

Kínzás és gyermekek. Két olyan kifejezés, melyek, ha egy mondatba kerülnek, első érzésünk a tehetetlen düh, az elkeseredés. Hogyan lehetnek gyermekek kínzás áldozatai? Miért nem sikerült valakinek megvédeni őket? A gyermekvédelem feladata lenne a társszervezetekkel együtt megelőzni, megakadályozni, hogy gyermekek bántalmazás áldozatai legyenek, azonban időnként homok kerül

* Ezúton fejezem ki köszönetemet az Alapvető Jogok Biztosának Hivatala, OPCAT Nemzeti Megelőző Mechanizmus Főosztály vezetőinek és munkatársainak a feladatellátáshoz, és e cikk megírásához nyújtott támogatásukért.

Köszönet azoknak a gyermekeknek és fiataloknak, valamint az intézmények vezetőinek és munkatársainak, akik nyitott és segítőkész hozzáállásukkal megkönnyítették a munkavégzésünket.

A cikk nem tekinthető az alapvető jogok biztosa hivatalos álláspontjának.

a fogaskerek közé, akadozik a jelzőrendszer működése, elmaradnak vagy nem elég hatékonyak az intézkedések. Talán ez a frusztráció is közrejátszik abban a bizakodásban, mellyel a kínzás ellen fellépő, a megalázó, embertelen bánásmód kialakulásának megelőzése érdekében tevékenykedő új rendszere tekintünk.

A kínzás definíciója¹ szerint testi vagy lelki fájdalmat okoz egy közfeladatot ellátó személy, vagy annak tudtával bárki más vallomáskicsikarás, illetve nyomásgyakorlás céljából. A kínzás tilalma² az Alaptörvényben³ rögzített alapvető jog, így sérülése esetén az alapvető jogok biztosának eljárása kezdeményezhető. Az alapvető jogok biztosa panasz nélkül, hivatalból is indít az esetleges jogsérelmek feltárására vizsgálatokat, melyek során megkülönböztetett figyelmet fordít a sérülékeny, kiszolgáltatott, nehezebben jogérvényesítő csoportokra. A gyermekekre életkoruknál fogva is kitüntetett figyelem irányul, amit tovább fokoz, ha családjuk nem volt alkalmas a szocializációjuk biztosítására.

Az alapvető jogok biztosának feladatköre 2015 januárjától bővült a nemzeti megelőző mechanizmus (a továbbiakban: NMM) keretében végzendő tevékenységekkel. E tanulmányban röviden megismerkedünk az NMM szerepével, és megvizsgáljuk, hogy miért és miként kapcsolódik egymáshoz a gyermekvédelem és az NMM.

A jogszabályi háttér

A 2011. évi CXLIII. törvénnyel kihirdetett, kínzás és más kegyetlen, embertelen vagy megalázó bánásmód vagy büntetés elleni egyezmény fakultatív jegyzőkönyvének (melyet angol nevének⁴ kezdőbetűi után OPCAT-nek rövidítenek) „célja egy olyan rendszer létrehozása, amelyben független nemzetközi és nemzeti testületek – a kínzás és más kegyetlen, embertelen vagy megalázó bánásmód vagy büntetés megelőzése céljából – olyan helyszínekre látogatnak el rendszeresen, ahol embereket fosztanak meg a szabadságuktól” (1. cikk). Az ENSZ mellett

¹ Lásd: A kínzás és más kegyetlen, embertelen vagy megalázó büntetések vagy bánásmódok elleni nemzetközi egyezmény kihirdetéséről szóló 1988. évi 3. törvényerejű rendelet 1. cikk 1. pont: „Az Egyezmény szempontjából a „kínzás” kifejezés minden olyan cselekményt jelent, amelyet szándékosan, éles testi vagy lelki fájdalom vagy szenvedés kiváltása céljából alkalmaznak valakivel szemben, hogy tőle, illetőleg harmadik személytől értesüléseket vagy vallomást csikarjanak ki, vagy hogy olyan cselekmény miatt büntessék, amelyet ő, vagy harmadik személy követett el, illetőleg amelynek elkövetésével őt vagy harmadik személyt gyanúsítanak, hogy megfélemlítsék, vagy nyomást gyakoroljanak rá, illetőleg hogy harmadik személyt félemlítsenek meg, vagy hogy harmadik személyre gyakoroljanak nyomást, valamint bármilyen megkülönböztetési formára alapított más okból alkalmaznak, ha az ilyen fájdalmat vagy szenvedést közfeladatot ellátó személy vagy hivatalos minőségben eljáró bármely más személy vagy ilyen személy kifejezett vagy hallgatóságos ösztönzésére vagy ennek hozzájárulásával bárki más okozza.”

² „Senkit nem lehet kínzásnak, embertelen, megalázó bánásmódnak vagy büntetésnek alávetni, valamint szolgátságban tartani.” Alaptörvény, III. cikk (1) bekezdés.

³ Alaptörvény, 30. cikk (1) bekezdés

⁴ Optional Protocol to the Convention Against Torture and other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment

működő nemzetközi szervezet a Megelőzési Albizottság, a tagállamok pedig az NMM-t működtetik (Haraszi 2008; 2009). Hazánkban az NMM feladatát az alapvető jogok biztosáról szóló 2011. évi CXI. törvény (a továbbiakban: Ajbt.) 2. § (6) bekezdése értelmében 2015. január 1-jétől az alapvető jogok biztosja látja el.

Az OPCAT alkalmazásában szabadságelvonást jelent egy személy elhelyezése „olyan állami vagy magántulajdonú, őrizetbe vételi környezetben, amelyet az illető valamilyen bírói, közigazgatási vagy más hatóság utasítására önként nem hagyhat el” (4. cikk 2. pont). Gyermekes esetében elsőként a bűncselekményt elkövető vagy az azzal gyanúsított, javító intézetben nevelkedőkre gondolunk. Azonban ennél jóval tágabb értelmű az OPCAT-ben nevesített szabadságelvonás. Ha a gyermekek felügyelet nélkül maradnak, ha testi, értelmi, érzelmi és erkölcsi fejlődésüket családi környezetük vagy önmaguk súlyosan veszélyezteti, és nincs nevelésre alkalmas hozzátartozó, akkor a gyámhatóság vagy más beutaló szerv nevelőszülőknél vagy otthont nyújtó gyermekintézményekben biztosít ideiglenes hatállyal azonnali elhelyezést.⁵ Ezen túlmenően a gyámhatóság határozatával a gyermekeket nevelésbe veszi, ha úgy ítéli meg, hogy a családok számára az alapellátás keretében biztosított szolgáltatásokkal, és a védelemben vétellel nem lehetett megszüntetni a gyermekek veszélyeztetését.⁶ Ezekben a helyzetekben a gyámhatóság határozata alapozza meg azt, hogy az OPCAT 4. cikke szerinti „fogvatartási helyként” tekintsünk a gyermekvédelmi szakellátás otthont nyújtó ellátási formáira.

A kínzás és embertelen bánásmód esetleges előfordulásának szempontjából közelítve is indokolt lehet a gyermekvédelmi intézmények látogatása. Azt sem zárhatjuk ki, hogy a közfeladatot ellátó személy – például a csoportnevelő vagy a gyám – okoz fájdalmat vagy viselkedik megalázó módon, azt viszont, hogy a gyermekek közötti erőszakos cselekedetek előfordulásának a valószínűsége a gyermekotthonokban megnő, határozottan állíthatjuk (pl. Farkas 2014: 246.; Gyurkó et al. 2007: 29–30.; Herczog 2009: 347–361.; Herczog–Kovács 2004: 8–9). Ha ehhez hozzátesszük, hogy erről a nevelők tudnak, legalábbis tudniuk kellene, és hogy a szabadságukban korlátozott személyek egymás közötti kegyetlenkedéseinek, megalázásának a megakadályozása a CPT⁷ előírása⁸ szerint egyértelműen a személyzet feladata lenne, már közeledünk a kínzás definíciójához. A kínzás megha-

⁵ Vö.: A gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról szóló 1997. évi XXXI. törvény (a továbbiakban: Gyvt.) 52. §.

⁶ Vö.: Gyvt. 78. § (1) és (2) bekezdés

⁷ CPT: Európa Tanács Kínzásmegelőzési Bizottsága (The European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment).

⁸ Vö.: „Az őrszemélyzet feladata a fogvatartottak őrzésében arra is kiterjed, hogy megvédjék őket más fogvatartottaktól, akik kárt akarnak tenni bennük. A fogvatartottak közötti erőszakos cselekmények rendszeresen előfordulnak minden börtönrendszerben; széles skálán jelennek meg, a zaklatás enyhe formáitól kezdve a nyílt megfélemlítésig és súlyos fizikai bántalmazásokig.” Kivonat a 11. Általános Jelentésből 27. pont. Forrás: [CPT/Inf (2001) 16] CPT előírások [CPT/Inf/E (2002) 1 – Rev. 2011] <http://www.cpt.coe.int/hungarian.htm> (utolsó letöltés: 2017. 05. 30.)

tározása szerint célzottan történik a fájdalom okozása. Sokkoló sajtóhírek⁹ szerint például szökéshez kellett volna segítséget nyújtania egy a gyermekotthonban élő társai által megkínzott kislfiúnak.

A fokozottan agresszív viselkedés neveléslelektani, szociálpszichológiai, szervezeti struktúrában rejlő gyökere

Gyermekvédelmi szakellátásba került gyermekek háromnegyedét a KSH adatai szerint¹⁰ a szülei elhanyagolták és/vagy bántalmazták. Az elhanyagolás és alkalmankénti bántalmazás leginkább a hideg-engedékeny nevelési légkörre (Schaefer 1959) jellemző, az ilyen légkörben fokozódik a gyermekek agresszivitása. Ez részben a szülői minta átvétele, utánzása miatt alakul így (pl. Bandura 1962; Buda 2005: 84.; Farkas 2014: 248.; Tóth & mtsi 2014: 13–14.). Másrészt hideg, elutasító, bántalmazó légkörben a gyermekek kötődési vágya sincs kielégítve, a folyamatos frusztráció okozhat szorongást, és durva, erőszakos viselkedéshez is vezethet, mint erről megrázó esettanulmányokat olvashatunk Bruce Perry (2015), *A ketrecbe zárt gyermek* című könyvében. A szerző a Child Trauma Academy gyermekpszichátere. Erre a nevelői attitűdre jellemzően az engedékenység abban is megnyilvánul, hogy nincs korlátozva a gyermeki agresszivitás kiélése (Ranschburg 1979).

A szakellátásba vételt követően a családtól való elszakítás traumája, a veszteségélmény, a bizonytalanság, a kilátástalanság az izoláció, az „összetört otthon” szindróma elemei, valamint az intézeti életből fakadó problémák, mint a rivalizáció, vagy a szembesülés az előítéletes gondolkodásból is táplálkozó bűnbakképzéssel, megbélyegzéssel (Kálmánchey 2001: 47–48) mind-mind hozzájárulnak az opponáló, lázadó viselkedéshez, a magatartási és beilleszkedési zavarok fokozódásához, melyek szintén gyakran agresszív viselkedésben nyilvánulnak meg (Szabolcsi 2014: 285–288.). Egy-egy gyermekotthoni csoportban tehát szinte törvényszerűen találhatunk az átlagnál erőszakosabb gyerekeket. Az agresszív készletések az észlelési szinten bekövetkező torzulás következtében is fokozódhatnak. Néhányan – az átélt traumák, vagy más okból kialakult fokozott idegrendszeri érzékenység miatt – ott is szándékos bántást tételeznek fel, ahol csak egy véletlen érintés, elbambult nézés volt. „Az agresszív gyerekek a számukra kellemetlen helyzeteket habozás nélkül szándékosnak minősítik, és agresszióval válaszolnak rájuk” (Vigassyné 2001: 49.). Így kezdik gyakran „visszaütéssel”

⁹ Lásd például: <http://168ora.hu/ajultra-vertek-rendszeresen-kinoztak-tarsukat-gyermekotthonban-elofiatalok/>; <http://hirtv.hu/ahirtvhirei/tarsukat-kinozta-ket-tizeneves-1381807>; http://hvg.hu/itthon/20170118_gyermekotthon_zala_kinzas_bantalmazas (utolsó letöltés: 2017. 05. 30.)

¹⁰ Forrás: <http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/pdf/allamigondoskodas.pdf> (utolsó letöltés: 2017. 05. 30.) 2011-es adat szerint a bekerülés oka: 70% elhanyagolás, 7% bántalmazás; az adatok hasonló tendenciákat tükröznek évről évre.

a verekedést. Aztán, ha a viselkedésük sikeres, ha az erejükkel tekintélyt vívnak ki a közösségben, ha a félelemkeltés céljá válik és rendszeresen ismétlődik, akkor *zaklatásról* (Coloroso 2014) beszélünk. A zaklatóknak mindig akadnak követőik, egyesek így akarják elkerülni, hogy áldozatszerepbe kerüljenek, mások védekezésként azonosulnak az agresszorral (Freud 1994: 86–95.). A tekintélyszemély hatására pedig – mint az Stanley Milgram (1974) kísérletéből mára jól ismert – az emberek kétharmada halálos áramütést is képes adni társának. Milgram megállapította, hogy sokkoló eredményéhez többek között az vezetett, hogy a résztvevők átruházhatták a felelősséget, és kis lépéseken keresztül vonódtak be a kísérleti helyzetbe. Ezeket a feltételeket a kísérletvezető felelősségének hangsúlyozásával, és azzal teremtette meg, hogy a szinte érzékelhetetlen kezdő áramütéstől kellett fokozatosan növelni az áramerősséget egy – másik szobában lévő – tanuló minden hibázását követően. Hasonló helyzetet az élet is könnyen eredményez, eleinte csak kinevetjük azt, akinek „piros a sapkája”, aztán elvesszük tőle, mert jó vicc dobálózni vele, szórakoztató látni, ahogy hadonászik. Legközelebb az uzsonnájától szabadítjuk meg, lehet, hogy ott sincs közben, máskor beszállunk a gúnyolódásba, esetleg egy picit taszítunk is rajta a játék hevében, majd megütjük, belerúgunk... nem könnyű eldönteni, meddig játék, hol csínytevés, és mikor kezdődik a szadista gyötetés. Szinte bárki célponttá válhat, Barbara Coloroso (2014: 72–73.) 20 pontban listázza a jellemzőket, melyben a fogszabályozótól kezdve, a fizikailag gyengébb, kisebb, egyaránt szerepel. Albert Bandura (1975) kísérletileg bizonyította, hogy mások véleményének milyen jelentős szerepe lehet az agresszió fokozódásában. Milgramhoz hasonlóan ő is tanulásmódszertani fedő kísérletet készített elő. Itt is a sikertelen válaszokat kellett áramütéssel büntetni, de a résztvevők maguk választhatták meg annak mértékét. Úgy intézte, hogy a kísérleti alanyok egy része véletlenül álcázva információhoz jusson a tanulókról. Egy beépített ember hol becsmérően „barmoknak” nevezte a diákokat, hol pozitív színben tüntette fel őket. A kísérleti személyek által adott áramerősség mértéke jelentősen eltért a hallott vélekedést tükrözve: a „rendes srácoknak” hitt tanulók hármas, akikről lesújtó volt a vélemény nyolcas erősségű áramütést kaptak, míg azoknak, akikről nem volt információ, a kettő közötti, ötös szintű volt a büntetése.

A gyermekcsoportokban is megjelenő gyötetés jelenségét (Stones 1994) különböző elnevezésekkel illeti a szakirodalom. Mihály Ildikó (2003) szerint a *mobbing* kifejezés inkább a munkahelyeken, a gyerekközösségekben pedig a *bullying* fogalma terjed, mások inkább nyelvterülethez kötik az eltérő elnevezéseket. A *pszichoterrorhoz* kapcsolódó szerepeket sem teljesen egyformán írják le a szerzők. Coloroso (2014) zaklatókról, áldozatokról és szemlélődőkről beszél, Dambach (2001) megkülönbözteti a vezetőket, az őket követőket, valamint a kívülállókat, akik piszkálódás alanyai. Abban egyetértés van a téma kutatói között, hogy ilyen légkörben a teljes közösség sérül. Azt is hasonlóképpen látják a kutatók, hogy a szerepek változhatnak, a csendes, visszahúzódo áldozatokból hirtelen kegyetlen pusztítást végezve kitörhet a robbanásig felfokozott feszültség. Elliot Aronson (2009) két amerikai középiskolás ámokfutásához vezető okokat elemezve muta-

tott rá a szerepváltásra, és ennek veszélyéről számolt be egy iskolai stresszről szóló konferencián Ranschburg Jenő (Rostás 2010) is.

Abban ismét jelentős különbségek vannak, hogy mennyire vagyunk hajlandók a gonoszkodást a saját közegünkben észrevenni. Még a pedagógusok körében is sokan vannak, akik a gyakorlatban tapasztaltakra csak legyintenek, maguktól nem avatkoznak közbe, a segélykérést a felesleges és idegesítő árulkodás kategóriájába sorolják. Pedig nem lehet elsiklani felette, arra várni, hogy magától megszűnik, küzdeni kell ellene, melyhez Aronson (2009) módszereket ajánl *Columbine után* című könyvében. El kell érni, hogy együttműködő közösség alakuljon ki az egymás mellett létező gyerekekből. Fejlesztteni kell a csoport tagjainak érzelmi intelligenciáját, a hagyományos, szavakkal néha ki sem mondott fiús utasítások, mint például „légy erős”, „légy domináns”, „ne nyavalyogj, mint egy lány” helyett bátorítsuk az érzelmek kifejezését, a rokonszenv kimutatását. Játékosan, drámatechnikai elemeket felhasználva gyakoroltathatjuk a saját és mások érzéseinek felismerését, mely hozzájárul az önismeret fejlődéséhez, az empatikus viszonyuláshoz, a kudarcokkal való megküzdéshez, a konfliktusok kezeléséhez. Mindezt kiegészítve a mozaikmódszerrel, igazi együttműködő csapat alakulhat ki. A mozaikmódszer onnan kapta nevét, hogy csak egymásra figyelve, egymástól szerezhetnek meg fontos részinformációkat a gyerekek, melyek összerakásával válik megoldhatóvá az adott feladat.

Az is eltérő, hogy mennyire tekintjük az erőszakos viselkedést az egyén oldaláról determinálnak, vagy egy rendszer hibájának. Philip Zimbardo (2012) a környezeti elemeket hangsúlyozza, erről árulkodik *A Lucifer-hatás* című könyvének alcíme is: *Hogyan és miért válnak a jó emberek gonosszá?* Híres börtönkísérletével bizonyította, hogy milyen erős a helyzet hatalma az egyének felett. A kutatásban való részvételre jelentkezők aláírták, hogy hajlandók részt venni a kutatásban. Minden jelentkezőt személyiségvizsgálatra köteleztek, és csak azokat válogatták ki, akik nem mutattak patológus, szélsőséges jegyeket. Emiatt, még a valóságghű rendezés ellenére is sejtették a *rabok*, a *börtönőrök* pedig tudták, hogy elkezdődött a vizsgálat. A kutatás azonban nem haladhatott a tervek szerint, néhány nap leforgása után leállították azt. A kísérleti alanyok szerepükkel azonosulva bántalmazó börtönőrökké, illetve fogságukba tehetetlenül beletörődő, apátiás rabokká váltak. Zimbardót nem hagyta nyugodni tapasztalata, további kutatásokat végezve számos meggyőző bizonyítékot tárt fel a deindividuiáció, a dehumanizáció hatásáról (i. m.: 312–330.). Bár a deindividuiáció¹¹ jelensége a gyermekotthonokban kevésbé tipikus, de a dehumanizáció ebben a közegben is jelentős agresszió-befolyásoló tényező lehet. Az erőszakos tettek véghezvívését megkönnyíti, a bennünk – a viselkedésünk és a saját jóságunkról alkotott vélekedésben mutatkozó ellentmondás miatt – keletkező kognitív diszonzanciát (Festinger 2000) pedig hatékonyan csökkenti, ha az áldozatot megfosztjuk ember mivoltától. „Értsük meg az egész iróniáját: ha én szenvedést okozok neked, akkor éppen azért kell azt

¹¹ Deindividuiációt idéz elő, pl. az arc eltakarása, a névtelenség, a tömegbe való anonim beolvadás.

hinnem, hogy féreg vagy, mert én jó embernek tartom magam.” – magyarázza Aronson *A társas lény* című könyvében az önigazolás működését (1987: 173.). Emlékezzünk, Bandura (1975) kísérletében a „barmok” kapták a nyolcas erősségű áramot. Zimbardo és Aronson segítségével a viselkedés mélyebb magyarázatát adhatjuk meg.

Zimbardo senkit nem ment fel, nem tagadja az egyének felelősségét, de könyvében felhívja a figyelmet arra, hogy miként ösztönözhet tétlenségre, vagy adhat felhatalmazást egy-egy rendszer bizonyos viselkedésekre. Iraki, afganisztáni börtönökben történt visszaéléseket elemezve vezeti le az ellenőrzés hiányának, a túlterheltségnek, az ártalmas munkakörnyezetnek, a felkészítés hiányának, a félelemnek, és a felső vezetőknek a szerepét a bekövetkezett tragédiákban (i. m.: 342–460). Zimbardo szerint a „helyzetekben ható erők módosításával, tudatos elkerülésével a nemkívánatos egyéni reakciók nagyobb mértékben csökkenthetők, mint terápiás beavatkozással, amely kizárólag az adott helyzetbe került egyén megváltoztatására irányul” (i. m.: 9.). Zimbardo közérthető példával azt tanácsolja, hogy az orvosi modell helyett közegészségügyi megközelítést alkalmazzunk.

A nemzeti megelőző mechanizmus (NMM) tevékenysége a gyermekvédelmi szakellátás intézményeiben

Az NMM a gyermekvédelmi szakellátás intézményeibe is ellátogat. A vizsgált félnek együttműködési kötelezettsége van¹², az alapvető jogok biztosának felhatalmazott szakértőit minden helyiségbe be kell engednie, minden kért dokumentumot a rendelkezésükre kell bocsátania, és lehetővé kell tennie, hogy a látogatás helyszínén tartózkodó személyekkel bizalmas körülmények között interjúk készíthessenek.¹³

A továbbiakban megnézzük a helyszínek kiválasztásának szempontjait, áttekintjük nagy vonalakban a meglátogatott intézmények, a látogatócsoportok jellemzőit, részletezzük a vizsgálati módszereket és utalunk a látogatások tapasztalataira.

¹² Ajbt. 25. § (1) bekezdés

¹³ Ajbt. 39/B § (3) bekezdés

Melyek a látogatási helyszín kiválasztásának szempontjai? Hol járt eddig az NMM?

Az NMM vizsgálataiban esetében többféle szempontot figyelembe véve tervezi meg egy-egy évre előre a látogatási helyszíneket. A tervezéshez szükségszerűen ismernie kell azokat az intézményeket, melyekben az OPCAT szerinti szabadságmegvonás megvalósulhat. Ehhez a hatóságok segítségével készíti el a nyilvántartását, melyet évente frissít. Jelenleg mintegy 3000 fogvatartási helyszín megközelítőleg 125 ezer férőhellyel (Haraszi 2016: 14.) rendelkezik, melyből 9000 tartozik a gyermekvédelmi szakellátás intézményeihez.

Elsődleges, hogy minél többféle intézménytípus¹⁴ kerüljön fókuszba, így fennállásának első két évében a gyermekvédelemhez kapcsolódóan látogatott javítóintézeteket és különböző – köztük speciális, és az életkoruk vagy tartós betegségük, fogyatékoságuk miatt különleges – szükségletű gyermekek számára otthont nyújtó ellátást biztosító gyermek- és lakásotthonokat. Az 1. táblázatban mutatjuk be a meglátogatott gyermekvédelmi intézményeket, valamint azt a szociális intézményt, melyben gyermekvédelmi szakellátásban részesülő, különleges ellátást igénylő gyermekek ápolása, gondozása is folyik.

Az NMM igyekszik földrajzilag is „bejárni” hazánkat, a nyugat-dunántúli Nagykanizsától, a tiszántúli Debrecenig több megyében, a fővárosban, megyeszékhelyen vagy kisebb városban egyaránt megfordult. Céljai között szerepel a különböző fenntartású és nagyságú intézmények meglátogatása, melyből fennállásának első két évében 9 olyan országos vagy területi illetékességű intézménynek a vizsgálata valósult meg, melyben gyermekvédelmi szakellátás (is) megvalósul. A fenti elvek mentén működő, alapjaiban véletlenszerű kiválasztást befolyásolhatja a korábbi ombudsmani vizsgálatok tapasztalata, illetve az NMM-nek a saját látogatásait követő, az ajánlások megvalósulását ellenőrző utóvizsgálatok végzésére való kötelezettsége is. Az éves tervtől való eltérésre is van lehetőség, ha az aktuális események indokolják azt.

¹⁴ A meglátogatott intézmények évenkénti bontásban megtalálhatók az Alapvető Jogok Biztosának Hivatala honlapján: <http://www.ajbh.hu/opcat-esemenyek> (utolsó letöltés: 2017. 05. 30.)

1. táblázat: Az NMM által meglátogatott gyermekvédelmi ellátást biztosító intézmények

A látogatás időpontja	Az intézmény neve	Település, megye	Ellátottak köre	Engedélyezett férőhelyszám	Ellátottak száma (fő)
2015. január 29.	Debreceni Reménysugár Gyermekotthon (nevelőszülői hálózat nélkül)	Debrecen Hajdú-Bihar megye	különleges és „normál” szükségletűek	162	120
2015. június 25–26.	Zita Speciális Gyermekotthon	Kaposvár Somogy m.	speciális szükségletűek	32	30
2015. július 21.	Károlyi István Gyermekközpont Speciális Gyermekotthon	Fót Pest megye	speciális és kettős szükségletűek	32	26
2015. augusztus 13.	KIGYK Különleges Gyermekotthon	Fót Pest megye	különleges szükségletűek	24	24
2015. szeptember 23.	KIGYK Kísérő Nélküli Kiskorúak Gyermekotthona	Fót Pest megye	külföldi kiskorú menedékkérők ¹⁵	34	53
2016. március 1–2., április 26.	Cseppkő Gyermekotthon	Budapest	„normál” és különleges szükségletűek	137	111
2016. szeptember 13–14.	EMMI Debreceni Javítóintézet Nagykanizsai Telephely	Nagykanizsa Zala megye	javítóintézeti ellátásra utaltak	108	48
2016. szeptember 26–27.	EMMI Debreceni Javítóintézet	Debrecen Hajdú-Bihar m.	javítóintézeti ellátásra utaltak	140	117
2016. november 8–9.	Baranya Megyei Bóly-Görccsöny Egyesített Szociális Intézmény	Bóly Baranya megye	fogyatékossgal élők, köztük kiskorúak, és különleges szükségletű gyermekvédelmi szakellátottak	235 székhelyen	234

¹⁵ Lásd: Haraszti Margit Katalin (2014)

Kik vesznek részt a nemzeti megelőző mechanizmus látogatásain?

Az NMM feladatait az alapvető jogok biztosa személyesen, illetve megbízott munkatársai által látja el. A Hivatal szervezeti felépítése 2015. január 1-jétől bővült az OPCAT Nemzeti Megelőző Mechanizmus Főosztállyal. A főosztály dolgozói – az Ajbt. követelményeinek¹⁶ megfelelően – legalább öt éves szakmai gyakorlattal és/vagy kiemelkedő elméleti ismeretekkel rendelkező jogászok és/vagy pszichológusok. A fenti jogszabály elvárásával ellentétben nincs két orvos az NMM feladatainak teljesítésére felhatalmazott köztisztviselők között, mert az erre irányuló többszöri pályáztatás sikertelen volt. A foglalkoztatott munkatársak közül néhányan több diplomával, posztgraduális végzettséggel (pl. szakjogász, PhD fokozat) is rendelkeznek. Az alábbi, 2. táblázat tartalmazza, hogy egy-egy vizsgálaton hány személy működött közre, és milyen végzettségekkel rendelkeztek a látogatócsoport tagjai.

2. táblázat: Az NMM által vizsgált gyermekvédelmi intézmények látogatócsoportjának létszáma és a vizsgálatban közreműködők végzettségei

Az intézmény (rövidített) neve	A team létszáma	A látogatócsoport tagjainak végzettségei
Debreceni Reménysugár Gyermekotthon	5	jogász, pszichológus, pedagógus
Zita Speciális Gyermekotthon	4	jogász, pszichológus, pedagógus
KIGYK Speciális Gyermekotthon	5	jogász, pszichológus, pedagógus, orvos
KIGYK Különleges Gyermekotthon	4	jogász, pszichológus, pedagógus
KIGYK KNK Gyermekotthona	8	jogász, pszichológus, pedagógus, orvos, tolmács
Cseppkő Gyermekotthon	10	jogász, pszichológus, pedagógus, mentálhigiénikus
EMMI Nagykanizsai Javítóintézet	5	jogász, pszichológus, pedagógus
EMMI Debreceni Javítóintézet	5	jogász, pszichológus, pedagógus
Bóly-Görcsöny Egyesített Szociális Intézmény	5	jogász, pszichológus, pedagógus, dietetikus

¹⁶ Lásd Ajbt. 39/D. § (3), (4) bekezdés.

Valamennyi gyermekintézmény látogatásán jelen volt jogász, pszichológus és pedagógus végzettséggel rendelkező köztisztviselő. Látható, hogy két esetben is segítette orvos az NMM munkáját annak ellenére, hogy nincs a Hivatalban köztisztviselői státuszban orvos. Az orvos, a dietetikus és a tolmács külső szakértőként működött közre a vizsgálatokon.

Azt, hogy egy adott látogatáson ki vesz részt, az alapvető jogok biztosa által aláírt megbízólevél tartalmazza.

Milyen módszereket alkalmaz egy-egy vizsgálat? Hogyan zajlik egy látogatás?

Az előkészületek

A látogatás vezetője készíti elő a vizsgálatot, összeállítja a megfigyelési szempontokat, a kérdőíveket. A főosztály munkatársai egyeztetnek arról, hogy kik vegyenek részt a látogatáson, és ha indokolt, alkalmanként a helyszínt, az ellátási formát, vagy annak egy-egy speciális területét jól ismerő külső szakemberekkel, köztük úgynevezett tapasztalati szakértőkkel¹⁷ is konzultálnak.

A helyszíni megfigyelés

A bejárást végző munkatárs lehetőség szerint az intézmény valamennyi helyiségét felderíti, ha szükséges, mérésekkel is ellenőrzi az ellátás *körülményeit*, az egyes helyiségek nagyságát, hőmérsékletét, hideg-meleg vízzel való ellátottságát, felszereltségét, a kényelmet szolgáló vagy éppen az esetleges balesetveszélyt rejtő eszközöket, a berendezés mindazon sajátosságait melyek a jó közérzetet biztosítják, vagy elhanyagolásra utalnak. Strukturálatlan megfigyelést a látogatócsoport valamennyi tagja végez. A *tárgyi környezet* mellett nagyon fontos az intézményben jellemző *kommunikációs stílusok* rögzítése is. A kortársak egymás közötti, valamint a nevelők és a gyermekek interakcióból következtetni lehet a kommunikáló feleket jellemző attitűdre.

A munkának ez a szakasza a terepkutatással (Babbie 1995: 308–309.) rokon, melyen a látogatócsoport tagjai *részttvevőként megfigyelői*¹⁸ szerepben vannak. A látogatások általában előre nem bejelentettek, hiszen a mindennapos, szokásos életvezetés, élettér felderítése a cél. Ha csak lehetséges, a látogatók követve a napirendet be-

¹⁷ Tapasztalati szakértő, jelen értelmezésben: olyan személy, aki életének egy szakaszában az adott intézménytípusban élve személyes élményeket szerzett a helyzetből, a jellemző körülményekből fakadó tipikus nehézségekről, problémákról.

¹⁸ Akkor lennének *valódi* résztvevők, ha bevallva vagy álcázva a felderítési szándékot, egy időre teljes egészében beolvadnának a vizsgált közösségbe. Például munkát, önkéntes munkát végeznek a gyerekek között, vagy beköltöznek egy pszichiátriára pszichiátriai betegek álcázva magukat, miközben megfigyeléseket végeznek. A *külső megfigyelők* pedig annyira kívülállóak, hogy például nem is sejtik róluk, hogy azért ácsorognak az utcákon, mert azt számolják, hogy délután 4-6 óra között hány gyermek dohányzik a kapu közelében.

tekintenek egy-egy foglalkozásba, az ellátottakkal megegyező ételt fogyasztanak, igyekeznek az adott intézmény szokásos életmenetének részesei lenni néhány órán vagy 1-2 napon keresztül.

Az interjúzás

A megfigyeléseken túl kérdőívekkel is folyik az adatgyűjtés. A kérdőívek világos, egyszerű kérdéseket tartalmaznak, kerülnek a tagadó, a válaszolást, értelmezést megnehezítő megfogalmazásokat. A kérdések a vizsgálatok *fókuszpontjai* szerint vannak csoportosítva mindegyik célcsoportban. Érdeklődünk:

- a bekerülés, befogadás menete, kapcsolattartás a hozzátartozókkal;
- az elhelyezési körülmények, tárgyi feltételek, élelmezés;
- a diszkrimináció esetleges előfordulása;
- az egészségügyi, orvosi vonatkozások;
- a napirend, a foglalkozások, a szabadidő szervezése;
- a bánásmód, kiemelten a fegyelmzési, konfliktuskezelési szokások;
- a gyermekek egymás közötti kapcsolata, a személyzet és a gyerekek egymáshoz való viszonya;
- és a panaszmechanizmus iránt.

Az ellátottak mellett a vizsgált intézmény dolgozóinak, illetve bármely, ott jelenlévő személynek a véleményét is meghallgathatják a látogatócsoport tagjai. Az intézmény alkalmazottai a már korábban említett együttműködési kötelezettségből fakadóan kötelesek adatokat szolgáltatni, de a személyüket közvetlenül érintő kérdésekre való válaszolástól eltekinthetnek. Az ellátottak illetve látogatóik interjúban való részvétele önkéntes.

A helyzetfeltáró, „szokatlan beszélgetéshelyzetnek”, ahogy Argelander (2006) az első találkozás alkalmával zajló beszélgetést nevezi, sajátosságai, egyes elemei – például, hogy a beszélgetést irányító a teljes személyiséggel, a kommunikáció eszközt használva részt vesz a helyzetben – összevethető a segítőkzszakemberek által végzett első interjúval. Mindkét interjú céljaként kitűzhetjük az interjúalany problémájának feltárását, de az NMM ezt elsődlegesen ismeretgyűjtés okán teszi, az egyes személyek lelkiállapotának javítása csak közvetett módon várható. Az NMM érkezése váratlan, a beszélgetésre az interjúalanyok nem készültek fel, nem ők keresték előzetesen a lehetőséget, hogy panaszukról, helyzetükről beszámoljanak. Az NMM munkatársainak helyben kell felkelteni a motivációt a beszélgetésre.

Többnyire egy-egy kisebb csoporttal találkozunk egyszerre, néhány szavas bemutatkozás után érdemes konkrétan megszólítani egyiküket. Ezzel meg lehet előzni, hogy az intézmény munkatársai próbálják irányítani a beszélgetőtársak kiválasztását, valamint elejét lehet venni annak, hogy az önként vállalkozó esetleg társai előtt kerüljön kellemetlen helyzetbe. A kérdések feltevéséhez az adott lehetőségek között egy viszonylag nyugalmas *teret* kell választani. A konzultációs helyzetekből ismert „szerződészerű megegyezésnek” (Bagdy 2009: 62.) itt is helye

van. Ebben tisztázzuk, hogy az adatközlő neve titokban marad, az NMM vizsgálatai következtében senki sem kerülhet hátrányosabb helyzetbe.¹⁹ Ugyanakkor azt is jelezzük, hogy nem áll módunkban közbenjárni egyéni kívánságok teljesítése érdekében, például nem telefonálhatunk senki nevében, nem intézkedhetünk, hogy másik szobába, csoportba, intézménybe kerüljön valaki.

Bár törekszünk a kétszemélyes helyzetek kialakítására, lehet csoportban is interjúzni. Van, amikor az elkülönülés nem megoldható, vagy a válaszolók ragaszkodnak társaik jelenlétéhez. Ilyenkor a csoportdinamikai hatásokra is tekintettel kell lenni. A hangadók mellett egyesek nem tudnak, nem mernek saját problémáikkal előhozakodni, a csoportgondolkodás (Janis 1982, idézi Atkinson 1995: 559.) jellemzője, hogy egyes tagok a csoportkonszenzus érdekében elnyomják ellenérzéseiket, a csoportnyomás hatására az ítéletek torzulhatnak (Asch 1960), egyesek szélsőségesebb véleményeket hangoztatnak.

Akár csoportban, akár egyénileg folyik az interjú, a beszélgetés vezetőjének a rogersi elveknek megfelelően, biztonságos légkört teremtve, elfogadást sugározva, hitelesen, kongruensen kommunikálva, empátikusan (Rogers 2008: 59–69.), előítélet mentesen kell viszonyulnia a meghallgatottakhoz. Gyerekek esetében még hangsúlyosabb a beszélgetést vezető stílusa, az életkornak megfelelő nyelvezet használata. A gyerekek éreznie kell, hogy teljes figyelmünk rá irányul, kíváncsiak vagyunk a nézőpontjára, véleményére, nem bíróként vallatjuk, nem véleményezzük, nem kritizáljuk (Grandfils 2016: 77.). A közléssorompók kiiktatása, az értő figyelem alkalmazása (Gordon 1995: 217–240), a nyílt végű kérdések, az és aztán mi történt típusú ösztönzések (Grandfils uo.) fenntartják a beszélgetés fonalát, elősegítik a problémák megfogalmazását. Mindezek hiányában vagy felszínes, egyszavas válaszokra lehet számítani, vagy a kérdező első benyomásai, előzetes elvárásai vehetik át az irányítást. Egyik esetben a túl kevés, a másikban torzított információk nehezíthetik majd az információ feldolgozását. Az elvárások érvényesülése több csatornán keresztül is bekövetkezhet. A meghallgatott ráérezhet arra, miként színezza úgy a mondanivalóját, ahogy a kérdező azt hallani szeretné, illetve az interjúvoló megérzései igazolása érdekében szűrheti a bejövő információkat, felléphet a megerősítési torzítás (Festinger 2000; Bock 2015: 91–93.). A kínzás áldozatainak meghallgatásához hasonlóan, ezekben az interjú-helyzetekben is felléphetnek viszontáttételek, melyek segíthetik az adatközlő lelkiállapotának megértését, az empátia létrejöttét (Flaskay 2006), ugyanakkor torzítások alapjául is szolgálhatnak, gátolhatják a pontos helyzetfeltárást. Éppen ezért „létfonosságú a típusos viszontáttételes reakciók megértése és az is, hogy ezt tudatosan kezeljük” – hangsúlyozzák az Isztambul Protokoll szerzői (272. pont). A protokoll szerint ilyen viszontáttétel lehet például, ha egy negatív elbeszélés bizonyos részleteit elfelejtjük, vagy alábecsüljük a pszichés következmények

¹⁹ Ezt jogszabály is előírja: „Az alapvető jogok biztosa részére és a nemzeti megelőző mechanizmus feladatainak teljesítésére általa felhatalmazott munkatársa részére történő információközlés miatt senkit sem érhet hátrány.” Ajbt. 39/E. §.

súlyosságát; ha büntudatot érzünk, amiért nem éltünk át hasonló nehézségeket; vagy éppen omnipotensként, megmentőként, trauma szakértőként úgy érezzük, a mi feladatunk reményt nyújtani; és az is, ha egy-egy látogatás után a túlzott azonosulás következtében alvászavar, tehetetlenségérzés válik uralkodóvá. Az NMM munkatársainak felkészültsége, gyakorlottsága, és a látogatásokat követő feldolgozó megbeszélések csökkentik a fenti veszélyeket.

Az előre összeállított kérdőív biztosítja, hogy a beszélgetések egy bizonyos mértékben maradjanak, ne váljanak követhetetlenül szerteágazóvá. Továbbá segítségével a különböző válaszolóktól nyert adatok összevethetők, akár ugyanazon személy, akár más-más veszi fel a kérdőíveket, ami a megbízhatóság egyik kritériuma. Előnyös, hogy a gyermekek természetes életterében, személyes találkozások során folyik az adatgyűjtés, melyben a kérdésekre adott konkrét válaszokon túl, a metakommunikációs jelzések, és egyéb háttérinformációk is árnyalják a kialakuló képet.

Az interjúalanyok kiválasztásánál az adott intézmény sajátosságaiból kiindulva, igyekszünk minden tipikus – például életkor, szükséglet, csoportbeosztás, aktuális helyzet jellemzője (pl. elkülönítésben van/volt) stb. – csoporthoz eljutni, és az így *rétegzett mintán* belül a *hozzáférés alapú*, úgynevezett kényelmi *mintaválasztást* alkalmazva a látogatás során éppen elérhető személyek közül hallgatunk meg néhányat. A véletlenszerű megszólításokon túl élünk a „hólabda”-módszerrel is, ekkor az egyik résztvevő személyen keresztül jutunk el a másik résztvevő személyig” (Szokolyszky 2004: 246.). Nagyszámú adatközlő kikérdezésével törekszünk pontos képet kapni a vizsgált intézmény életéről. A 3. táblázatban látható, hogy egy-egy látogatás alatt hány személlyel készült interjú.

3. táblázat: Az egyes gyermekvédelemi szakellátottakat is ellátó intézményekben a látogatások alkalmával meghallgatott személyek száma

Az intézmény (rövidített) neve	A meghallgatott személyek száma
Debreceni Reménysugár Gyermekotthon	14
Zita Speciális Gyermekotthon	24
KIGYK Speciális Gyermekotthon	31
KIGYK Különleges Gyermekotthon	14
KIGYK KNK Gyermekotthona	25
Cseppkő Gyermekotthon	97
EMMI Nagykanizsai Javítóintézet	65
EMMI Debreceni Javítóintézet	68
Bóly-Görcsöny Egyesített Szociális Intézmény	29

A meghallgatott személyek között egyaránt megtalálhatóak a szakellátásban lévő gyermekek, a velük foglalkozó munkatársak, vezetők, nevelők, gyermekfe-

lügyelők, rendészek, segítő- vagy egészségügyi feladatokat ellátó szakemberek, és az éppen a helyszínen tartózkodó gyámok, látogatók.

Vezető meghallgatása, dokumentumok bekérése

Általában a látogatás vezetője folytatja az intézmény igazgatójával vagy az őt aktuálisan helyettesítő vezetővel a megbeszélést. Az intézmény egészére vonatkozó átfogó, ugyanakkor sok apró részletre, számos adatra, és a szükséges dokumentumok ismertetésére kiterjedő vezetői interjú hosszadalmas, a bekért iratok másolása megterhelő az intézmény részére, de elengedhetetlenül szükséges része a vizsgálatnak.

A tapasztalatok rögzítése, helyszíni információcsere

A látottakról, hallottakról folyamatosan írásos és fényképes dokumentációt készítünk. Igyekszünk módszeresen, a lehetőségekhez mérten nagyon pontosan, a kulcsmondatokat, kifejezéseket szó szerint rögzítve, az elkészített fényképek helyét megjelölve megőrizni az információkat.

Az előzetes felkészülés és feladatfelosztás nem mentesít attól, hogy időről időre a helyszínen is egyeztessenek egymással a látogatócsoport tagjai. Ezeknek a munkamegbeszéléseknek fontos szerepük van az információk megerősítésében, a hólabda-módszerű mintavétel gyakorlásában. Előfordulhat, hogy rögtön kiderül, egymástól függetlenül több ellátott és/vagy nevelő is hasonló állításokat, *allegációkat* fogalmazott meg, ugyanazokat kifogásolta. Ilyenkor spontán módon létrejövő személyek közötti *triangulációt* tapasztalunk. A helyszíni team-egyeztetéseknek a trianguláció vagy háromszögelés tudatos előidézésében van kitüntetett szerepe. Egyes jelzéseknek megfelelően célzottan tudunk újabb kérdéseket feltenni, megkereshetjük az érintett személyt, érdeklődhetünk más ellátottaknál, nevelőknél, egészségügyi személyzetnél, dokumentációban ellenőrizhetjük, van-e nyoma a felvetésnek.

Az anyag feldolgozása

A vizsgált intézményekből több tízoldalny nyers „terepfeljegyzéssel”, és „kilóra is” meglehetősen sok dokumentummal térünk vissza a hivatalba, ahol ekkor kezdődik az összegyűjtött nagy mennyiségű anyag feldolgozása. A látogatócsoport minden tagja elkészíti a saját részjelentését. A látogatás vezetője készíti el a jelentés tervezetét tanulmányozva a dokumentációt és a részjelentéseket. Csoportosítja – az interjúzásnál jelzett fókuszpontok szerint – a rendelkezésére álló adatokat, kiemeli a tipikus, többször előforduló eseteket, a hasonló megnyilvánulásokból általánosításokat végez, levonja a konklúziókat. A fent említett háromszögelésnek köszönhetően különböző módszerek, technikák, forráscsoportok párhuzamosan kerülnek felhasználásra, értelmezésre (Sántha 2007: 171.). A különböző személyektől származó, többféle módszerrel szerzett (dokumentumelemzés, interjúzás,

megfigyelés), egymásnak megfeleltethető, dokumentumokkal, fényképekkel alátámasztott állításokon alapul a kvalitatív vizsgálat érvényessége, objektivitása. A képek, rajzok, falfirák elemzéséből tanulságos következtetések vonhatók le (Fliegauf 2012: 19.), a fényképek további haszna, hogy önálló életre kelve plasztikus fgyelemfelkeltő, erős érzelmeket kiváltó hatásuk van.

A dokumentumokból származó anyagok egy része kvantitatív értékelésre is alkalmas. Az például egyértelműen kiszámolható, hogy a munkatársak hány százaléka dolgozik képesítés nélkül, vagy milyen nagy volt a munkaerő cserélődése a vizsgálat előtti meghatározott időszakban, illetve pl. a beosztások szerint egy 3 éven aluli gyerekekkel hány felnőtt foglalkozik egy-egy hét alatt. A kapott számokkal például alátámasztható, hogy nem alakulhat ki kellő kötődés, ha 10 ember foglalkozik egy-egy kiscsoporttal, ha túl nagy a fluktuáció, hogy nem várható el az életkori és állapotbeli sajátosságok ismeretén alapuló szakszerű foglalkozás, ha a munkatársak jelentős részének nincs, vagy nem az adott életkorra vonatkozik a képesítése, még akkor sem, ha ez nem ellenkezik a hatályos jogszabályokkal.

A tapasztalataink egy jelentős része megnyugtató, máskor egyértelmű a jogsértés, mint például ha a hálók mérete kisebb, az egy csoporthoz rendelt nevelők száma kevesebb, mint ahogy azt a jogszabályok meghatározzák. Ilyenkor az előírások megsértése könnyen beláthatóan *viassássághoz*, alapjogsérelemhez is vezet, hiszen ha nem biztosított az egy főre jutó mozgástér nagysága, akkor a gyermek kevésbé tudja a mozgásigényét kiélni, nagyobb lesz a valószínűsége annak, hogy társaival zavarják egymást, és még sorolhatjuk az érveket, melyek *a gyermek testi-lelki egészséghez való jogának*²⁰, vagy a *gyermek megfelelő testi, szellemi és erkölcsi fejlődéséhez szükséges védelemhez és gondoskodáshoz való jogának*²¹ a megsértéséhez vezetnek.

A feldolgozás közben elsődleges szempont az adatközlő védelme, vagyis úgy kell eljárni, hogy ne lehessen visszakövetkeztetni arra, kit ért sérelem, ki kifogásolt valamit, nehogy megtorlás érje távozásunk után az illetőt. Előfordulhat, hogy nincs triangulációval, dokumentációval alátámasztott bizonyítéka az elmondottnak, de mégis valószínűsíthető egy-egy állítás igazságtartalma. Ilyenkor feltételes módon fogalmazva, a viassság gyanújának felmerüléséről írunk. Arra is volt példa, amikor egy nevelő vetette fel, hogy neki gyanús, hogy egy gyermek bűncselekmény áldozata volt, vagy azt tapasztalta, nem tud a gyermek kellő sürűséggel kapcsolatot tartani a gyámjával. Ilyenkor bekövetkezhet az is, ha rákérdezéssel, illetve a dokumentáció ellenőrzésével az derül ki, hogy ő viszont nem élt jelzési kötelezettségével, hogy emiatt marasztaljuk el a dolgozókat – természetesen név nélkül, hisz senkit sem érhet hátrány azért, mert nyilatkozott.

Az esetek egy részében közvetve, több körkörös, egymás hatását erősítő, úgynevezett cirkuláris oksági reakciókon keresztül jutunk el a viassság megállapításáig. A gondozott gyermekekre vonatkozó speciális ismeretekkel nem rendelke-

²⁰ Lásd Alaptörvény XX. cikk (1), (2) bekezdés.

²¹ Lásd Alaptörvény XVI. cikk (1) bekezdés.

ző nevelők a gyermekek viselkedésére hétköznapi ismereteik alapján reagálnak, aminek a hatása esetleges, feszültségcsökkentés helyett akár a feszültség fokozódásához is vezethet. Az izgalmi szint emelkedésével növekszik a dühkitörések megjelenése, vagyis még feszültebbé válik az egész csoport. Ha eközben a nevelő tehetetlennek érzi magát, az mind a saját, mind a csoportban élő gyermekek frusztráltságát növeli, ami – mint azt a korábbi fejezetben is írtuk már – egy újabb agressziót előidéző tényező. A feszültséggel teli légkörben egyre fáradtabb, kimerültebb lesz a nevelő, és fogy az esélye annak, hogy megtalálja a hangot a gyermekekkel. Ez a körforgás – hacsak nem tudunk eredményesen közbeavatkozni, például hatékonyabb kiválasztással, előzetes felkészítéssel, folyamatos szupervízióval és továbbképzésekkel – megalázó, megszegyenítő bánásmódhoz vezethet. A fentihez hasonló körforgással lehetne levezetni a szabadidős foglalkoztatás hiányának káros következményeit, vagy éppen az igénytelen, rendetlen környezet romboló hatását.

A készülő tervezetet a látogatócsoport tagjai egymás között véleményezik, kiegészítik, majd a főosztályi szinten is jóváhagyott dokumentum kerül el az alapvető jogok biztosaéhoz, akinek aláírása után válik az addigi jelentéstervezet, jelentéssé.

A jelentések közzététele, hatása

Az alapvető jogok biztosa a jelentést a vizsgált intézménynek, fenntartójának és azon hivataloknak küldi el, amelyek vezetői számára ajánlást fogalmazott meg, akiknek az intézkedését kezdeményezte. Javaslati nemcsak az adott helyszínen vezetője, illetve fenntartója által megvalósítható változtatásokra terjednek ki, hanem kezdeményezhet jogszabály-módosítást is. A jelentések hatását a nyilvánosság is fokozza, az NMM valamennyi jelentése elérhető a Hivatal honlapján.²² Gyakori, hogy a különböző médiák is foglalkoznak az alapvető jogok biztosaának megállapításaival. A jelentések következtében kialakuló hivatalok közötti párbeszédéről az éves jelentésekben számolunk be, illetve tematikus konferenciákat is szervezünk. Jelen tanulmányban csak néhány, több gyermekintézményben is tapasztalt kérdéskörre hívjuk fel a figyelmet.

A személyes szabadság korlátozása

Az OPCAT látogatások egyik sarkalatos kérdése a személyes szabadság korlátozása. Több gyermekintézményben is tapasztaltuk, hogy a bekerülést követően, vagy esetleg később büntetésből, izolálják a gyermekeket.²³ Szakmailag akár még

²² A jelentések évenként bontásban megtalálhatók az Alapvető Jogok Biztosa Hivatalának honlapján: <http://www.ajbh.hu/opcat-jelentesek> (utolsó letöltés: 2017. 05. 30.)

²³ Lásd: pl. az AJB-704/2016., AJB-705/2016. számú jelentések

indokolt is lehet a veszélyeztető környezetből való kiszakítás, az azonban, hogy ez nem egy jogszabály által szabályozott módon, például nevelési felügyelet elrendelésével történik, nem elfogadható. A jelenlegi jogi szabályozást érheti kritika, lehet egyeztetni arról, hogy milyen módosításokat szeretnénk látni, de az nem lehet vita tárgya, hogy szükség van kontrollra, hogy önkényesen, a gyámok, a kapcsolattartó szülők értesítése, jogorvoslati lehetőség nélkül nem lehet „bezárni” egy gyermekeket sem. A szociális ügyekért és társadalmi felzárkóztatásért felelős államtitkár arról tájékoztatta az NMM-t, hogy olyan jogszabály-módosítást terveznek, amely a gyermekek mindenképp felett álló érdekét²⁴ figyelembe véve rendezi a nevelésbe vett kiskorúak személyes szabadsága korlátozásának kérdéseit, történjen az a biztonsági elkülönítő használatával, nevelési felügyelet elrendelésével vagy bármilyen izolációval. Első lépésként 2016-ban létrehozták a speciális munkacsoportot, melyre az Alapvető Jogok Biztos Hivatalának, a Szociális és Gyermekvédelmi Főigazgatóságnak a képviselőit, és a speciális szükségletű gyermekek ellátásával foglalkozó szakmai munkatársakat is meghívták.

Szakmai munkatársak végzettsége, felkészítése

Több gyermekotthonban megállapítható volt, hogy az alkalmazásban állók végzettsége nem illeszkedik az ellátott gyermekek életkorához és/vagy szükségletéhez.²⁵ Az emberi erőforrások minisztere az alapvető jogok biztosának ajánlását megfontolva jogszabály-módosítást készített elő. A személyes gondoskodást nyújtó gyermekjóléti, gyermekvédelmi intézmények, valamint személyek szakmai feladatairól és működésük feltételeiről szóló 15/1998. (IV. 30.) NM rendelet 2. számú melléklete 2017. február 17-től külön előírást tartalmaz arra, hogy milyen képesítéssel lehet az utógondozott fiatalokkal és a speciális szükségletű gyermekekkel foglalkozni. A kisgyermekgondozó vagy az óvodapedagógus végzettség például nem lesz elfogadható az utógondozó otthonokban és/vagy a speciális gyermekotthonokban, mivel speciális szükségletet általában 12 éves kor felett, kivételesen 10 éves kortól állapítanak meg, utógondozói ellátott nagykorúsága után lehet valaki. Könnyen belátható, hogy a bölcsődés- és óvodás korosztállyal való foglalkozásokra felkészítő képzések nem adhatnak elegendő ismeretet a kamaszok, fiatal felnőttek szükségleteiről, életkori sajátosságairól.

Azt is kérte az alapvető jogok biztos, hogy a *súlyos pszichés* vagy *disszociális* tüneteket mutató, illetve *pszichoaktív szert használó*²⁶ gyermekekkel való foglalkozás csak speciális felkészítés után legyen lehetséges.²⁷ Bár a szociális ügyekért

²⁴ A „best interest of child” fogalom kapcsán az 1991. évi LXIV. törvénnyel kihirdetett, a Gyermek jogairól szóló ENSZ egyezmény 3. cikk 1. pontja szerinti hivatalos magyar fordítás a mindenképp felett álló érdek.

²⁵ Lásd pl. az AJB-130/316.; 705/2016.; AJB-1201/2016. számú jelentések

²⁶ Ezeket a kategóriákat használja a Gyvt. (53. §.) a speciális szükséglet leírására.

²⁷ Lásd pl. AJB-2648/2015.; AJB-130/2016.; AJB-704/2016.; AJB-705/2016.; AJB-1201/2016. számú jelentések

és társadalmi felzárkóztatásért felelős államtitkár javaslatunkat megfontolta, még nincs kidolgozva a kivitelezés módja. A különleges szükségletű gyermekeket is ellátó intézményekben a gyógypedagógus végzettségű munkatársak foglalkoztatása is a helyi vezető lehetőségeitől és szándékától függ.

A nagy létszámú intézmények felszámolása

Megfontolásra ajánlotta a biztos az emberi erőforrások miniszterének, hogy az azonos telephelyen működő gyermekotthoni egységek összeférőhelye se lehessen magasabb 48-nál.²⁸ Ez a javaslat annál is inkább időszerű, mert a gyermekvédelmi szakellátás rendszerében jelenleg zajló változások, a nevelőszülőknél történő elhelyezések következtében szükségszerűen szabadulnak fel gyermekotthoni férőhelyek, melyek irányított átcsoportosításával megszüntethetők lennének a nagy létszámú intézmények.

Az NMM kívülről tekintve az egyes intézményekre fellép minden olyan tényező ellen, mely alapjogot sért – illetve a megelőzést hangsúlyozva –, mely alapjog sérelmet idézhet elő, rossz bánásmód kialakulásához vezethet. Rávilágít a szervezeti felépítés, a működés anomáliáira. Rendszerszintű beavatkozási javaslataival hozzájárulhat az egyének megalázó, rossz bánásmódot előidéző viselkedésének a megváltoztatásához is. Bízunk benne, hogy a vizsgált intézmények, a látogatások közben okozott esetleges kellemetlenségek, vagy a jelentésekben megfogalmazott kritikus észrevételek ellenére, továbbra is pozitívan fogadják az érdeklődést munkájuk iránt. Célunk közös, a gyermekek mindenképp felett álló érdekében²⁹ tevékenykedünk.

Irodalomjegyzék³⁰

- Argelander, Hermann (2006): *Az első pszichoterápiás interjú*. Budapest, SpringMed Kiadó.
- Aronson, Elliot (1987): *A társas lény*. Budapest, Közgazdasági és jogi könyvkiadó.
- Aronson, Elliot (2009): *Columbine után – Az iskolai erőszak szociálpszichológiája*. Budapest, Ab Ovo.
- Asch, Solomon (1960): A csoportnyomás hatása az ítéletek módosulására és eltorzulásra. In: Pataki Ferenc (1980) (szerk.): *Csoportlélektan*. Budapest, Gondolat Könyvkiadó. 210–222.

²⁸ Lásd AJB-1603/2016 számú jelentés

²⁹ A Gyermek jogairól szóló, New Yorkban, 1989. november 20-án kelt egyezmény kihirdetéséről szóló 1991. évi LXIV. törvény 3. cikk 1. pont

³⁰ A megadott internetes hivatkozások utolsó letöltésének időpontja a kézirat lezárásának dátuma: 2017. 05. 30.

- Atkinson, L. Rita – Atkinson, C. Richard – Smith, E. Edward – Bem, J. Daryl (1995): *Pszichológia*. Budapest, Osiris
- Babbie, Earl (1995): *A társadalomtudományi kutatás gyakorlata*. Budapest, Balassi Kiadó.
- Bagdy Emőke (2009): Pszichoterápia, tanácsadás, szupervízió, coaching: azonosságok és különbségek. In: Kulcsár Éva (szerk.): *Tanácsadás és terápia*. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 53-78.
- Bandura, Albert (1962): Szociális tanulás utánzás útján. In: Pataki Ferenc (szerk.) (1976): *Pedagógiai szociálpszichológia*. Budapest, Gondolat Könyvkiadó, 84–123.
- Bandura, Albert–Underwood, B. & Fromson, M. E. (1975): Disinhibition of Aggression Through Diffusion of Responsibility and Dehumanization of Victims, *Journal of Research in Personality* (9.), 253–269.
- Bock László (2015): *A Google titok – Irányítsd és éld az életed*. Budapest, Bookline Könyvek.
- Buda Mariann (2005): *Tehetünk ellene? A gyermeki agresszió*. Budapest, Dinasztia Tankönyvkiadó.
- Coloroso, Barbara (2014): *Zaklatók, áldozatok, szemlélők: az iskolai erőszak – Óvodától középiskoláig: hogyan szakíthatja meg a szülő és a pedagógus az erőszak körforgását?* Budapest, Harmat Könyvkiadó.
- Dambach, E. Karl (2001): *Pszichoterror (mobbing) az iskolában*. Budapest, Akkord Kiadó.
- Farkas Ágnes (2014): A nevelés kérdései a gyermekvédelmi szakellátásban. In: Rác Andrea (szerk.): *Jó szülő-e az állam? A corporate parenting terminus gyakorlatban való megjelenése*. Rubeus Egyesület „Szedervessző” Kiadásában 246–273. http://rubeus.hu/wp-content/uploads/2014/05/CPnemzetkozi_2014_final.pdf
- Festinger, Leon (2000): *A kognitív disszonancia elmélete*. Budapest, Osiris Kiadó.
- Flaskay Gábor (2006): A viszontlátételről. *Pszichoterápia* (15.) 6., 432-441.
- Fliegauf Gergely (2012): Fogvatartotti alkotások kvalitatív tartalomelemzése – kriminológiai és pönológiai vonatkozások. *Börtönügy Szemle* (32.), 3., 19–32.
- Freud, Anna (1994): *Az én és az elhárító mechanizmusok*. Dabas, Dabas-Jegyzet Kft. Kiadása
- Gordon, Thomas (1995): *Tanítsd gyermekedet önfegyelemre! A kézi vezérlés helyett – otthon és az iskolában*. Balatonfenyves, Studium Effektíve Kiadó.
- Grandfils, Sarah (2016): Practical Guide Monitoring places where children are deprived of liberty, Belgium, <http://www.defenceforchildren.org/wp-content/uploads/2016/02/DCI-Practical-GuideEN.pdf>
- Gyurkó Szilvia – Mózes Ernőné – Németh Margit – Papp Krisztina (2007): *BÁN Bántalmazottak részére nyújtott szolgáltatások*. <http://hfk.hu/docs/070327/ban.pdf>
- Haraszi Margit Katalin (2008): A kínzás és az embertelen vagy megalázó bánásmód és büntetések tilalma az ENSZ és az Európa Tanács legfontosabb

- dokumentumaiban, valamint az állampolgári jogok országgyűlési biztosának tevékenységében. *Acta Humana* (19.), 3., 47–63.
- Haraszti Margit Katalin (2009): A „nemzeti megelőző mechanizmus” mint a kínzás és más kegyetlen, embertelen vagy megalázó bánásmód megelőzésének eszköze. *Acta Humana* (20.), 3., 3–26.
- Haraszti Margit Katalin (2014): Kísérő nélküli kiskorúak a menekültjogban és a gyermekvédelemben: árnyak a Paradicsomban. *Családi Jog* (12.), 4., 7–21.
- Haraszti M. Katalin (2016) (szerk.): Az alapvető jogok biztosának 2015. évi átfogó jelentése az OPCAT nemzeti megelőző mechanizmus tevékenységéről. <http://www.ajbh.hu/documents/10180/2537582/OPCAT+El%C5%91%20%C3%89ve+s+Jelent%C3%A9s+v%C3%A9gleges.pdf/5b4bc7-bc38-461c-b42e-9f4333651dd6>
- Herczog Mária (2009): Intézményi erőszak és rendszerabúzus. In: Borbíró Andrea – Kerezsi Klára (szerk.) *A kriminálpolitika és a társadalmi bűnmegelőzés kézikönyve I.* Nyomdai munkák: Fresh Art Design Kft. 347-361.
- Herczog Mária – Kovács Zsuzsanna (2004): A gyermekbántalmazás és elhanyagolás megelőzése, felismerése és kezelése. 1. sz. Módszertani levél a Magyar Védőnők Egyesülete (MAVE) kiadása. <http://www.ogyei.hu/upload/files/A%20gyermekbantalmazas.pdf>
- Isztambul Protokoll* (2004): Az Egyesült Nemzetek Szervezetének Hivatala, emberi jogi főbiztos. New York és Genf (HR/P/PT/8/rev.1) <http://cordelia.hu/documents/ISZTAMBUL%20PROTOKOLL.pdf>
- Janis, I. L. (1982): *Groupthink: Psychological Studies of Policy Decisions and Fiascoes*. Boston: Houghton Mifflin.
- Kálmánchey Márta (2001): Nevelőszülőnél nevelkedő gyermekeknél előforduló pszichés problémák, *Család, Gyermek, Ifjúság* (20.), 2. 45-53.
- Mihály Ildikó (2003): Az iskolai terror természetrajza, *Új pedagógiai szemle* (53.), 9. 75–80.
- Milgram, Stanley (1974): *Obedience to authority*. New York, Harper.
- Perry, D. Bruce–Szalavitz, Maia (2015): *A ketrecbe zárt fiú és más történetek egy gyermekpszichiáter jegyzetfüzetéből*. Budapest, Park Könyvkiadó.
- Ranschburg Jenő (1979): *Félelem harag agresszió*. Budapest, Tankönyvkiadó.
- Rogers, R. Carl (2008): *Találkozások – a személyközpontú csoport*. Budapest, Edge 2000 Kft.
- Rostás Rita (2010): Stressz és iskola. Konferencia a Parlamentben. *Új pedagógiai szemle* (60.), 5. 92–96.
- Sántha Kálmán (2007): A kvalitatív metodológiai követelmények problémái. *Iskolakultúra* (17.), 6-7. 168–177.
- Schaefer, E. S. (1959): A hypothetical Cirumplex of Maternal Behavior Concepts. *J. Abnorm. Soc. Psychol.* (59.) 226–235.
- Stones, Rosemary (1994): *Szállj le rólam! Ne hagyd, hogy gyötörjenek...* Budapest, Park Kiadó
- Szabolcsi Julianna (2014): A vér szerinti család szerepének fontossága In: Rácz Andrea (szerk.) *Jó szülő-e az állam? A corporate parenting terminus gyakorlat-*

- ban való megjelenése.* Rubeus Egyesület „Szedervessző” Kiadásában 274–295.
http://rubeus.hu/wp-content/uploads/2014/05/CPnemzetkozi_2014_final.pdf
- Szokolszky, Ágnes (2004): *Kutatómunka a pszichológiában.* Budapest, Osiris.
- Tóth Györgyi – Wirth Judit – Echeagaray, Ana Maria Galarreta – Lanzoni, Simona – Mancini, Monica – La Valle, Valeria – Truffo, Daniel – De Castro Galván, Rosario – Fernández, Helena Hermo – Vannay, Allasia Vanessa – Prieto, Ana Isabel Pascual – Gall, Eni (2014): A B-SIDE-PROJEKT: Az otthoni dominóhatás megállítása. Felépülést támogató programok párkapcsolati erőszak tanújává vált gyermekek számára. Jó gyakorlatok és irányelvek. <http://nokjoga.hu/sites/default/files/filefield/bside-nane-hu.pdf>
- Vigassyné Dezsényi Klára (2001): Az agresszió jelenségköre, In: Horváth-Szabó Katalin–Vigassyné Dezsényi Klára: *Az agresszió és kezelése.* Tanári kézikönyv, Budapest, Szociális és Családügyi Minisztérium Kiadása 13–91.
- Zimbardo, Philip (2012): *A Lucifer-hatás. – Hogyan és miért válnak jó emberek gonoszok?* Budapest, Ab Ovo.

Internetes hivatkozások

- http://hvg.hu/itthon/20170118_gyermekotthon_zala_kinzas_bantalmazas
- <http://hirtv.hu/ahirtvhirei/tarsukat-kinozta-ket-tizeneves-1381807>
- <http://168ora.hu/ajultra-vertek-rendszeresen-kinoztak-tarsukat-gyermekotthonban-elo-fiatalok/>
- <http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/pdf/allamigondoskodas.pdf>
- <http://www.cpt.coe.int/hungarian.htm>
- <http://www.ajbh.hu/opcat-jelentesek>
- <http://www.ajbh.hu/opcat-esemenyek>

Hivatkozott jogszabályok

- Magyarország Alaptörvénye
- Az alapvető jogok biztosáról szóló 2011. évi CXI. törvény
- A kínzás és más kegyetlen, embertelen vagy megalázó bánásmód vagy büntetés elleni Egyezmény Fakultatív Jegyzőkönyvének kihirdetéséről szóló 2011. évi CXLIII. törvény
- A gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról szóló 1997. évi XXXI. törvény
- A kínzás és más kegyetlen, embertelen vagy megalázó büntetések vagy bánásmódok elleni nemzetközi egyezmény kihirdetéséről szóló 1988. évi 3. törvényerejű rendelet
- A személyes gondoskodást nyújtó gyermekjóléti, gyermekvédelmi intézmények, valamint személyek szakmai feladatairól és működésük feltételeiről szóló 15/1998 (IV.30.) NM rendelet
- A Gyermek jogairól szóló, New Yorkban, 1989. november 20-án kelt egyezmény kihirdetéséről szóló 1991. évi LXIV. törvény

KERESZTES-TAKÁCS ORSOLYA

ROMA FIATALOK ETNIKAI IDENTITÁSA ÉS ÖNÉRTÉKELÉSE EGY KÉRDŐÍVES KUTATÁS TÜKRÉBEN*

A tanulmány alapjául szolgáló kutatás fő célja, hogy képet kapjunk a serdülő roma fiatalok önértékeléséről, etnikai identitásáról, valamint az általuk képviselt identitásstratégiákról. A kérdés központi elemeit vizsgáló – vagyis a roma identitás, etnikai identitás és önértékelés fogalmihoz igazított – kérdőívet 1038 serdülőkorú, köztük 327 fő önmagát roma személyként definiáló fiatal válaszolta meg, az ország 15 különböző iskolájában.

Feltételezésünk beigazolódott a különböző roma identitásstratégiákkal – szeparált, integrált, asszimilált, marginális, illetve negatív – valamint az etnikai identitás érzelmi faktorának összefüggéseivel kapcsolatban. E szerint a romaságukat büszkén vállalóknak a legmagasabb, míg a marginális, illetve negatív identitásban lévőknek a legalacsonyabb az etnikai identitása. Azon hipotézisünk is bizonyítást nyert, mely szerint azokban az iskolákban, ahol intézményi szinten foglalkoznak a romák nyelvével és történelmével, a diákok erősebb és pozitívabb identitásstratégiát választanak, valamint önértékelésük és etnikai identitásuk is magasabb. A nem roma tanulók családjai magasabb szocio-ökonómiai státuszúak, és minél biztosabb és elkülönített roma identitással bír a válaszadó, annál alacsonyabb a SES indexe. Tanulmányunkban a kutatás további eredményeit, az identitások mintázatait és azok egyéb tényezőkkel való összefüggéseit mutatjuk be.

* A tanulmány alapjául szolgáló kutatás eredményei bemutatásra kerültek a szerző által a 2014. április 25–26-án megrendezésre került III. Romológus Konferencián, valamint az abból készült beszámoló megjelent a konferencia szerkesztett konferenciakötetében (Keresztes – Takács O. (2014): Roma fiatalok identitásmintázatai. Cserti Csapó Tibor (szerk.) *III. Romológus Konferenciakötet*. Pécsi Tudományegyetem BTK NTI Romológia és Nevelésszociológia Tanszék, Pécs, 119–134.)

1. A roma identitás szociálpszichológiai megközelítése

A roma fiatalok identitásának alaposabb vizsgálata rendkívül fontos a társadalmi együttélés szempontjából (Neményi, 2006; Pálos, 2010; Tóth, 2007), ehhez azonban szükséges áttekinteni a legfőbb társas identitáshoz kapcsolható elméleteket. A társas identitás egy olyan konstrukció, mely a csoportközi viszonyokban, a folyamatos megkülönböztetés és összehasonlítás folyamatában töltődik meg tartalommal (Brewer–Pickett, 2006), így a kisebbségi csoportokat ért megkülönböztetés, a kisebbségi érzés miatt a csoporttagok identitása is torzulhat, önértékelésükbe, énképükbe beépülhetnek azokat befolyásoló elemek (Breakwell, 1993). A roma emberekkel kapcsolatban különösen fontos megjegyezni, hogy rasszjegyeik miatt általában látható kisebbség, így az identitásukba a környezet visszajelzései következtében könnyen beépül a másság érzete, ellentétben azokkal az esetekkel, mikor az egyén önmeghatározás alapján döntheti el, hogy vállalja-e „mátságát”, vagy nem (Nguyen, 2012). A biztos identitás kialakítása kisebbségi csoport tagjaként nehéz, hiszen oly sokféle társadalmi elutasítással találkozik, melyeket internalizál és ily módon ezek nyomot hagynak az egyén saját maga megítélésében. Ezért is fontos a roma fiatalok biztos identitásának kialakulása és annak segítése, hiszen ezek hiányában nehezebben épül ki a bizalom, az önértékelés alacsonyabbá válik, illetve a megküzdési stratégiák torzulhatnak (Pickett-Gardner, 2006; Catanese-Tice, 2006). A csoporthoz tartozás szubjektív pozitív érzetei, a büszkeség, öröm, elégedettség, a saját csoportunk preferálása, alapvető emberi motívumok (Tajfel, 1992), melyek a pozitív szilárd identitás eléréséhez nélkülözhetetlenek. A roma kultúra, a nyelv, a hagyományok, a nemzeti történelmük megismerése mind olyan elemek, melyek hozzájárulnak a pozitív identitás kialakításához, ezek erősítése elősegíti, hogy roma létüket, identitásukat pozitívan éljék meg a csoporttagok (Nguyen, 2012; Pálos, 2010). Az identitás tehát természetéből adódóan rendkívül kontextuális, nehezen megfogható társadalompszichológiai fogalom, mely a magyarországi roma kisebbségi csoportoknál ily módon még komplikáltabb jelenségévé konstruálódik.

A legtöbb társadalomtudós abban egyetért, hogy a kisebbségi identitás – így a roma identitás is –, az asszimilált, etnocentrikus, illetve egy egyre elfogadottabb kettős identitás köré szerveződhet, azonban szót kell ejtenünk arról a nem is olyan ritka jelenségről is, mikor az identitás zavara lép fel (Pálos, 2010; Neményi, 2007; Tóth, 2004; Binderhoffer, 2001). Bármelyik esetet is nézzük, a roma identitás felvállalása előnyökkel és hátrányokkal is együtt járhat (Tóth, 2004), amikor pedig ezeket a hozadékokat valaki nem vállalja, akkor beszélhetünk rejtett identitásról, marginalizációs tendenciáról és akár egyenesen öngyűlölő vagy negatív identitásról is.

A rejtett identitás – annak lényegi tulajdonsága miatt – nehezen mérhető identitásstratégia a kutatók számára. A legtöbb esetben a vélt vagy valós fenyegetettség érzése motiválja ezt az identitást, mikor az egyén úgy gondolja, hogy a társadalomban való érvényesüléshez nélkülözhetetlen etnikai hovatartozásá-

nak tagadása. Erre azonban csak abban az esetben képes, ha a külső jegyek nem tükrözik egyértelműen a külvilág számára rejtteni kívánt entitását. Az identitás szituatív természetét kihasználva lesz képes arra a kisebbségi csoport egy tagja, hogy bizonyos helyzetekben nem fedi fel etnikai identitását. Ez a „rejtőzködés” lehet tudatos a diszkrimináció elkerülése érdekében, de lehet nem tudatos abban az esetben, mikor a csoporttagok nem viselik magukon a többség által rájuk aggott sztereotíp jegyeket (Tóth, 2004).

A kisebbségi csoportok tagjainak nehézkes befogadása és kiközösítése következtében fellépő identitászavar egyik válfaja a negatív identitás, melynek jellegzetessége az öngyűlölő magatartás. Ezen identitáskonstrukció alapja lehet az önértékelési zavaroknak, illetve az integrációs folyamat egyik gátló tényezője is, hiszen az etnikai csoporttagnak egy olyan közegbe kellene beilleszkednie, ahonnan negatív identitása kiindul (Neményi, 2010).

Az a fajta elutasítás és negatív minősítés, mely a többség és a közbeszéd felől árad nyomot hagyva az egyén önértékelésén, frusztrációhoz vezet. Ezt a szorongást a személy önmaga felé, de akár közvetlen környezete vagy a külvilág felé is levezeti, akár agresszió formájában is (Catanese–Tice–Dianne, 2006). Az állandó gyanakvás, szorongás előhívja a „sztereotípiafenyegetettség” érzését, melynek hatására az etnikai csoporttag egyfajta önbeteljesítő jóslatként a többségi társadalom által „elvárt” viselkedésnek kezd megfelelni. Amennyiben negatív minősítést tapasztal, könnyebben válhat szorongóvá vagy stigmatudatossá (Aronson–Quinn–Spencer, 1998).

A stigma egy érzelmileg hangsúlyos címke, melynek két összetevője a felfokozott érzelmi viszonyulást kifejező attitűd és egy túláltalánosított nézet (Allport, 1999), egy olyan szociálpszichológiai értelemben használatos fogalom, amely személyi sajátosságok, jellemvonások megnevezésére szolgál és a társadalom szinte minden pontján diszkreditáló erejű (Goffman, 1998). A stigma megváltoztatja a szociális identitást és következetesen megváltoztatja az egyén viselkedését oly módon, ahogy mások őt kezelik, vagyis az effajta sztereotípiák pusztán létezése is fenyegető: az hogy mások sztereotíp módon látják majd őket és eszerint is bánnak velük (Aronson–Quinn–Spencer, 1998). A sztereotíp észlelés és bánásmód kirekeszti őket az adott – fenyegetett – területről és végül megkérdőjelezi a képességeiket is. Ez a fenyegetés hosszú távon a sztereotípiával fenyegetett területtel való tartós ellenazonosuláshoz vezethet – amellyel az egyén akaratlanul hozzájárul az önértékelés védelméhez –, vagy gátolja az eredményességet, mert a cselekvő figyelme nem a feladatra, hanem a szorongásra terelődik (Aronson–Quinn–Spencer, 1998).

Gyakori az újrafelfedezett roma identitás, mikor valaki esetleg felnőttkoráig tagadta vagy nem foglalkozott „romaságával”, majd később szeretné megismerni gyökereit, megtanulni a nyelvet és tudatosan keresi a roma kultúrával kapcsolatos elemeket (Binderhoffer, 2001). Ebből is leszűrhető, hogy a pozitív roma énkép kialakítása a kisebbségi csoport, és szélesebb körben az egész társadalom számára is pozitív lehetőséget kínál az integráció rögzös útján (Binderhoffer, 2012).

Ahogy számos irodalom hivatkozik rá, nincs egységes meghatározása annak, hogy ki számít romának (Ladányi, 1997; Tompos, 2013; Pálos, 2010), de társadalomtudományi szempontból a Kemény-féle 1971-es felmérés alapjául is szolgáló meghatározás a legáltalánosabb, miszerint az tekinthető romának, akit a nem roma környezete annak tart (Havas–Kemény–Kertesi, 1997). Tekintettel a hazánkban elterjedt előítéletes közhangulatra (Keresztes-Takács–Lendvai–Kende, 2016), az önminősítés nem tekinthető túl megbízhatónak (Ladányi, 1997). Kállai a „Ki a cigány vitára” (Ladányi, 1997; Havas–Kemény–Kertesi, 1997) reflektálva a „társadalmi cigányok”, vagyis „a romák, mint a többség által konstruált közösséget jelölő” fogalmat ismerteti (Kállai, 2014: 142). Jelen tanulmányban megkérdezzük a diákokat is, hogy ők kit tekintenek romának, de az elemzéshez használt identitás alapja a diákok saját nemzetiségi/etnikai hovatartozásának besorolása.

2. Kutatás

2.1. A kutatás hipotézisei

1. Feltételezésünk szerint magas arányban lesznek azon kitöltőink, akik önmeghatározás és származás alapján tekintenek valakit romának és ezt különösen a roma válszadók fogják így gondolni, ahogyan azt is, hogy nincsen különbség roma és nem roma között.
2. A különböző roma identitásstratégiák– szeparált, integrált, asszimilált, marginális, illetve negatív – valamint az etnikai identitás és önértékelés összefüggését feltételezzük, mely vélekedésünk szerint a romaságukat büszkén vállalóknál a legmagasabb, míg a marginális, negatív identitásban lévőknél a legalacsonyabb (Neményi, 2010, Aronson–Quinn–Spencer, 1998).
3. Feltételezzük, hogy azokban az iskolákban, ahol intézményi szinten foglalkoznak a romák nyelvvel, történelmével, a diákok erősebb és pozitívabb identitásstratégiát választanak, így önértékelésük, etnikai identitásuk is magasabb (Nguyen, 2012; Pálos, 2010). Ugyanakkor a családi szocio-ökonómiai mutatók a nem roma tanulóknál a legmagasabbak. Ráadásul minél biztosabb és elkülönítettebb a roma identitása valakinek, annál alacsonyabbak a szocio-ökonómiai mutatók (Kende, 2013, Kertesi-Kézdi, 2010).

2.2. Minta és eljárás

Vizsgálatunkat a fentiek tükrében végeztük 2014 első felében, mely során a szakirodalmi háttérre épülő kérdőívet 1038 serdülőkorú fiatal – közülük 327 fő roma származású fiatal – válaszolta meg az ország 15 különböző iskolájában. A kutatásban résztvevő iskolák kiválasztása szakértői kiválasztás módszerén alapult, mely alapján nem reprezentatív, de heterogén mintát sikerült elérni. Mivel a romák

csoportja igen heterogénnek mondható, létszámukra, területi, illetve nem és kor szerinti megoszlásukra vonatkozóan csak becslések állnak rendelkezésünkre, így nem valószínűségi eljárással került a minta kiválasztásra.

A kutatási koncepciót tekintve a vizsgálat célcsoportját a roma tanulók képezték, így etnikai célzottsággal választottuk ki a mintánkban részvevő iskolákat. Papp Z. Attila 2011-ben tett kísérletet arra, hogy felbecsülje a romák arányát az iskolákban. Ehhez képest a mintánkban kissé eltolódtak az arányszámok, hiszen a szakértői mintaválasztás értelmében a regionális szempontok mellett próbáltunk az iskolák bevonásánál olyan intézményeket kiválasztani, ahol felülreprezentáltak a roma tanulók. A területi adottságokon túl több esetben az iskola fenntartója – például Országos Roma Önkormányzat, vagy alapítványok által fenntartott iskolák – már determinálja a magasabb arányszámban részt vevő roma tanulókat, így vizsgálatot folytattunk le az Országos Roma Önkormányzat által fenntartott három iskolában – Szirákon, Szolnokon és Tiszapüspökön –, valamint Pécsen, Komlón, Békésen, Battonyán, Szarvason, végül három iskolát Budapestről vontunk be.

2.3. A kutatásban használt mérőeszközök

Az összehasonlíthatóság és a reliabilitás miatt már standardizált, több kutatásban felhasznált kérdőíveket használtunk, ezeket csupán egy-egy saját kérdéssel egészítettük ki. A felmérés elkészítésénél törekedtünk a közérthető megfogalmazásra, hiszen a fiatalok önállóan töltötték ki a kérdőívet, így lényeges kutatási körülmény volt, hogy könnyen tudják értelmezni az olvasottakat.

A szocio-ökonómiai háttérindex létrehozásánál szükség volt az alap demográfia mutatókon túl a szülők iskolai végzettségének, foglalkozásának, illetve a család anyagi helyzetének felmérése is, különös tekintettel arra, hogy kutatásunk iskolás gyerekekről szól.

A kérdőív a nemzetiségi hovatartozás tisztázásával kezdődik, ahol a választási lehetőségek között magyar, roma, magyar-roma és az egyéb nemzetiség is megjelenik, illetve természetesen lehetséges válasz volt erre a kérdésre a „nem tud”, vagy a „nem kíván válaszolni” is.

Egy 2010-ben megjelent cigány identitások nehézségeit vizsgáló tanulmány (Pálos, 2010) alapján megvizsgáltuk, hogy a fiatalok mi alapján tartanak valakit romának. Pálos 25 interjút készített a témában, mely alapján a válaszokat hat kategóriába sorolta, így ezeket fogalmaztuk meg az egyes válaszlehetőségekben (például: „*Ez látszik valakin.*”, „*Akinek a szülei romák*” stb.).

A roma identitásstratégiákra vonatkozó kérdésünket Neményi (2006) mélyinterjú kutatásának eredménye alapján állítottuk össze, mely alapján megkülönböztetünk roma szeparált identitást, asszimilált identitást, integrált/kettős identitást, identitásválságot/marginalizációt, illetve negatív roma identitást. („*Roma vagyok és büszke vagyok a származásomra.*”, „*Roma vagyok, romának és magyarnak is érzem magam. Roma és magyar hagyományokat is örök.*”, „*Roma származású*”).

vagyok, de inkább magyarnak érzem magam.”, „*Nem tudom, hogy roma vagyok-e vagy sem.*”, „*Szégyellem, hogy roma vagyok.*”)

Az önértékelés mérésére egy serdülőknél jól alkalmazható, egydimenziós, átfogó önértékelési kérdéssort használtunk. A Rosenberg önértékelési skála (Cronbach alfa = 0,80) egy egyszerűen használható, 10 állításból álló tesztors, mely az egyén önmagával kapcsolatos véleményét megfogalmazó kijelentéseket tartalmaz (például: „*Úgy érzem, sok jó tulajdonságom van.*”, „*Mindent egybevetve hajlamos vagyok arra, hogy tehetéstelen, sikertelen embernek tartsam magam*”) és az egyének ötfokozatú attitűdskálán kell egyetérteni vagy nem egyetérteni az olvasottakkal (Surányi–Kézdi, 2010).

A társadalmi kisebbséghez tartozó csoportoknál több kutató is foglalkozott az etnikai identitás kérdésével, melyet Phinney (1996) etnikai identitás modelljével szoktak kapcsolatba hozni. A Phinney-féle etnikai identitásvizsgálat a Tajfel és Turner féle szociális identitás elméletből és az Erikson féle identitásfejlődési modellből indul ki. Az etnikai identitás egy dinamikus, multidimenziós pszichológiai konstruktum, mikor az egyén egy bizonyos etnikai csoporthoz tartozónak érzi magát (Phinney, 2003). A teljes Phinney multicsoportos etnikai identitás kérdőív 12 itemből áll, ez esetben azonban csak a számunkra releváns öt állítást (például: „*Tisztában vagyok roma mivoltommal, és tudom, hogy ez mit jelent számomra.*”, „*Sokat gondolkodom azon, hogy roma hovatartozásom hogyan hat az életemre.*”), az identitásfejlődésre vonatkozó itemeket használtuk fel (Cronbach alfa = 0,88).

3. Eredmények

3.1. A minta általános jellemzése

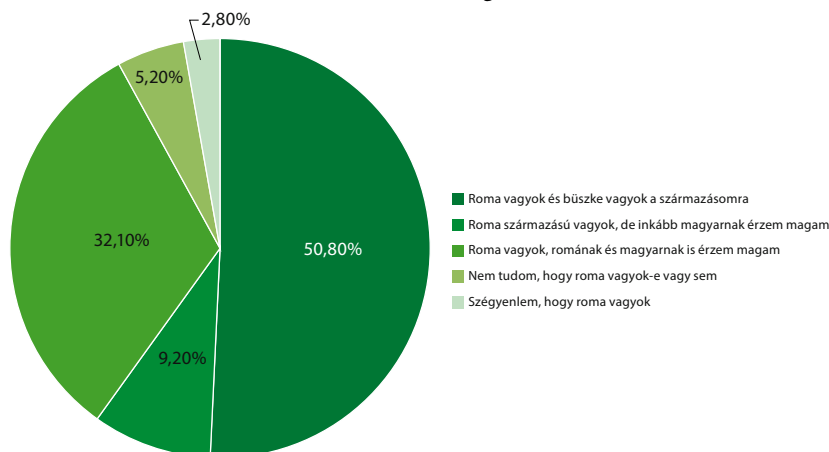
A kérdőívet kitöltő fiatalok ($N=1038$) túlnyomó többsége (78,7%) a megcélzott 12–18 éves korosztályból került ki ($M=14,69$ év, szórás = 2,35). Bár általános és középiskolákban folytattuk le vizsgálatunkat, valószínűleg a gyengébb iskolai teljesítménynek, évismétléseknek köszönhetően több 18 év feletti fiatal is szerepelt a mintánkban (8,1%). Ez egy olyan szenzitív életkor, amelyben a külső hatások rendkívül fontossá válnak, kialakul az egyén énképe, stabilizálódik az identitás, ezért lényeges volt ennek a korosztálynak a megcélzása. Kitöltőink között szinte fele-fele arányban szerepelnek a nemek képviselői (48,7% – lány, 51,3% – fiú).

Kutatásunkban azt a személyt tekintjük romának, aki a roma vagy magyar-roma választ jelölte meg nemzetiségének, vagy a felsorolt romaidentitások közül választotta valamelyiket. Ez alapján a nemzetiség megválaszolásánál a kitöltők 64,4 százaléka magyarnak, 29 százalékuk a romának vagy magyar-romának, 3,2% más nemzetiségűnek vallotta magát, míg a kitöltők 3,5 százaléka a „nem tudja” vagy a „nem kíván válaszolni” válaszlehetőségeket jelölte meg erre a kérdésre.

A nemzetisége kérdésnél tehát a kitöltők 29 százaléka vallotta magát romának ($N=301$), míg az identitáskérdésben a válaszadók 31,5 százaléka definiálja ma-

gát romának valamelyik identitáskonstrukcióban ($N = 327$). A magukat romának vallók fele büszke származására (50,8%), egyharmaduk romának és magyarnak egyaránt érzi magát (32,1%), vagyis integrált identitásúak. Közel 10%-ban figyelhetünk meg asszimilált roma identitást (9,2%), vagyis aki roma, de inkább magyarnak érzi magát, míg elenyésző az identitásválságban lévő (5,2%) és a negatív identitással (2,8%) rendelkező roma diákok aránya (lásd 1. ábra).

1. ábra: Roma identitások megoszlása ($N = 327$)

A tanulmány további eredményeinek bemutatásában az egyén önbesorolási identitáskonstrukcióját tekintjük alapnak a roma személyek definiálására: így a minta 32,4 százalékát ($N = 327$) tekintjük roma, míg 67,6 százalékát nem roma személynek.

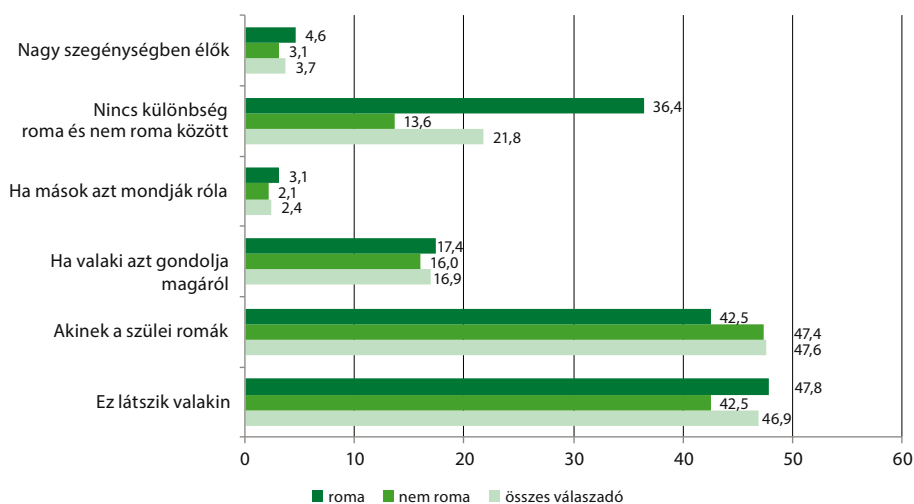
A minta összetétele és létszáma alapján, ha nem is reprezentatív, de reális képet kapunk a roma serdülő fiatalok identitásáról és önértékeléséről, arról, hogyan viszonyulnak saját kisebbségi helyzetükhöz, hogyan definiálják magukat a többségi-kisebbségi dimenzióban.

3.2. A „romaság” meghatározása

A nemzetiség önmeghatározásával párhuzamosan arra is kíváncsiak voltunk, hogy milyen objektív vagy szubjektív szempontok szerint tekintenek valakit romának. Ahogy korábban részleteztük, nincsen egységes definíció arra vonatkozóan, hogy ki számít romának, hiszen ez tudományterületenként is változatos meghatározásokat jelent. Feltételezéseinkkel ellentétben a megkérdezett roma és nem roma diákok 16,9 százaléka ért egyet az önmeghatározással, miszerint az a roma, aki annak vallja magát. A diákok 46,9 százaléka gondolja úgy, hogy külső jegyek alapján eldönthető, ki roma és ki nem, mely esetben a roma tanulók nagyobb arányban gondolják azt, hogy külső jegyekkel meghatározható a romaság, mint a nem roma tanulók ($t = 2,19, p < 0,05$). Emellett hasonlóan fontos tényező-

nek gondolják a roma mivolt kérdésében a szülők roma származását (47,4%), bár szignifikáns különbség nincsen roma és nem roma tanulók között. 21,8 százalék gondolja úgy, hogy „nincs különbség roma és nem roma között”, mely kérdésnél – ahogyan feltételeztük is – két külön csoportra bontva a magukat romának valló kitöltők 36,4 százaléka gondolja úgy, hogy nincs különbség a két csoport között, a nem roma kitöltők közül azonban csak a 13,6 százaléka véli ugyanezt ($t = -8,29$, $p < 0,01$). Összességében ennél kisebb arányban tekintik az öndefiníciót a roma mivolt alapjának (16,9%) és elenyésző azok száma, akik a szegénységként (3,7%) határoznák meg a romaság kérdését (lásd 2. ábra).

2. ábra: Ki számít romának? ($N = 1038$; %)

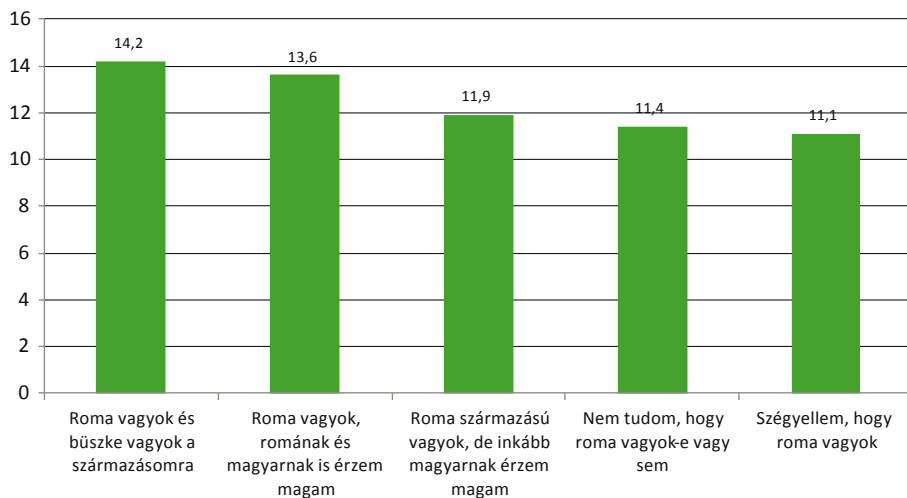

3.3. Roma identitás, etnikai identitás és önértékelés összefüggései

Hipotézisünket megerősítve az összetartozó mintás varianciaanalízis eredménye alapján szignifikáns különbség mutatható ki a különböző roma identitást választó csoportok között az etnikai identitás tekintetében (ANOVA, $F = 143,45$, $p < 0,01$). Phinney etnikai identitást mérő skálája alapján az etnikai identitás legerősebb azoknál a tanulóknál, akik büszkéek roma származásukra. Az etnikai identitás erősségét tekintve a következő csoport az integrált roma identitással rendelkező diákok, vagyis azok, akik magyarnak és romának egyaránt érzik magukat. Kicsivel az átlag feletti etnikai identitással rendelkeznek azok a tanulók, akik identitásstratégiaként az asszimilált roma identitást választották. A marginális és negatív identitást választók az etnikai identitás skálán is valóban az átlagnál alacsonyabb pontszámot érnek el (lásd 3. ábra). Ez azt jelenti, hogy valóban van erős pozitív összefüggés az identitásstratégia és az etnikai identitás érzelmi viszonyulása között, melyet a Pearsons-féle korreláció is igazolt

($r=0,63$, $p<0,001$). A post hoc Games-Howell-próba az egyes roma csoportok közötti különbségeket mutatja a romaidentitások dimenziójában, mely esetben a nem roma kitöltőkhöz képest minden egyes csoport szignifikánsan magasabb etnikai identitást mutat ($p<0,001$), míg a nem roma és az identitásválságban lévők között csupán tendenciális különbségről beszélhetünk ($p<0,1$).

3. ábra: Roma identitás és etnikai identitás átlaga ($N=327$;
ANOVA, $F=143,45$, $p<0,001$; átlag)

Ezek az eredmények megerősítik a mérőeszközök valid és megbízható mérést, hiszen valóban azt láthatjuk, hogy amennyiben a roma gyermek etnikai identitásában a legstabilabb és minél pozitívabban viszonyul hozzá, úgy valóban a lehető legpozitívabb roma identitásstratégiát választja. Ugyanez fordított irányban is igaz, vagyis minél negatívabban áll a gyermek saját etnikai identitásához, annál valószínűbb, hogy a negatív, marginális stratégiát választja. Az eredmény ugyancsak arra enged következtetni, hogy az etnikai identitás fejlettsége befolyásolja az egyén önmagáról kialakított képét és a roma identitás megélését.

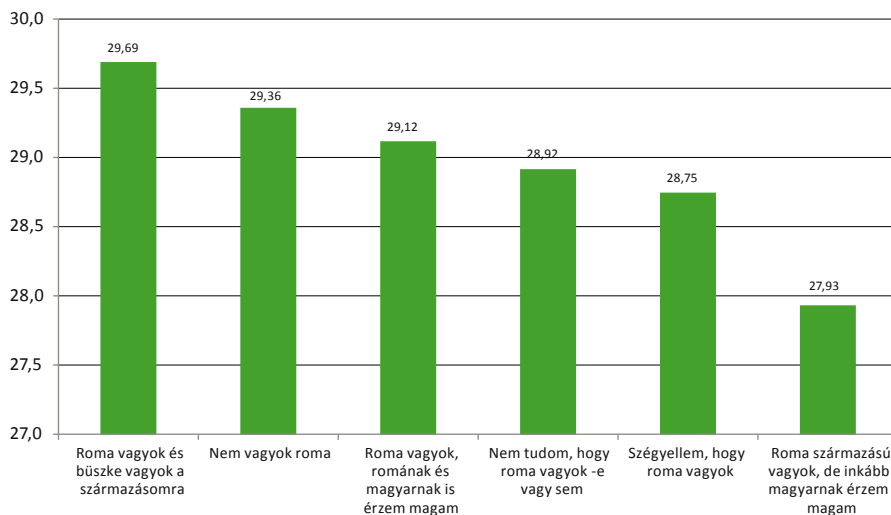
Hipotéziseinkkel ellentétben nincs szignifikáns különbség ($F=0,70$, $p>0,05$) az önértékelés skála értékeiben a különböző csoportok között, de az önértékelés átlagaiban van eltérés az identitásmintázatokban. Ez alapján beigazolódni látszik az a feltevés, miszerint azok a romák, akik büszkén felvállalják származásukat, átlagban pozitívabb önértékeléssel rendelkeznek, mint a többi identitást választó csoportok tagjai. A szeparált roma identitásúak után azok következnek az önértékelés átlagpontjaiban, akik egyik roma identitást sem választották, közülük a legtöbben feltehetően magyarnak vallják magukat. A feltételezésnek eleget tesz, hogy akik több identitást választottak maguknak, alacsonyabb pontszámot értek el Rosenberg önértékelés skáláján. A sorban azon kitöltők átlaga következik, akik egyformán érzik romának és magyarnak is magukat. Végül, az önértékelési

skálán átlag alatti pontszámot elért diákok identitását tekintve identitáskrizisben vannak, se magyarnak, se romának nem definiálják magukat, vagyis nem tudják eldönteni, hogy romák-e vagy sem. Ezt a csoportot követik azok a válaszadók, akiknél negatív identitásuk érvényesül, tehát tisztában vannak roma identitásukkal, ám szégyellik azt. Különösen érdekes eredmény született azok esetében, akik az asszimilált roma identitást választották, vagyis bár tisztában vannak roma származásukkal, magyarnak érzik inkább magukat, hiszen az identitáskategóriák közül nekik lett a legalacsonyabb pontszámuk a Rosenberg önértékelési skálán.

A sztereotipizált csoportok tagjai különösen fenyegetettek, mivel a régóta fennálló és széles körben elterjedt kulturális sztereotípiák szerint ők csoporttagságuknál fogva stigmatizáltak (Aronson – Quinn – Spencer, 1998). Az önértékelésre vonatkozó eredmények tehát ezen stigma jelenlétére hívják fel a figyelmet, és minél inkább érzik ezt a stigmát, minél inkább látják magukat megkülönböztetve a társadalomban jelenlevő domináns csoport tagjaival szemben, önértékelésük annál negatívabb, ahogy azt az eredményeink is mutatják. A szeparált roma identitást választók kiugróan magas önértékelésének jelensége sem ismeretlen a szociálpszichológiában, hiszen megfigyelték, hogy a valamilyen társadalmi szempontból kisebbségi tagok önértékelése éppen az énképük védelme érdekében lehet magasabb, mint a társadalomban domináns csoporthoz tartozó egyének önértékelése (Crocker – Major, 1989).

Az is látszik, hogy az egy identitást választók – legyen akár magyar, akár roma származású a fiatal – magasabb önértékeléssel rendelkeznek, mint a valamilyen szinten kettős identitást választó társaik. Így az asszimilációs stratégiával kapcsolatban kétségek merülhetnek fel, hiszen az járt a legalacsonyabb önértékeléssel, még az öngyűlölő és marginális identitásnál is alacsonyabb pontszámra jött ki (lásd 4. ábra).

Elképzeltető, hogy az a fiatal, aki bár tisztában van roma származásával, de inkább magyarnak érzi magát, sokkal inkább szembesül kisebbségi helyzetével, talán kevésbé tudja pszichológiai értelemben védeni magát attól a felismeréstől, hogy származása és a társadalom kirekesztő volta (Simonovits & Bernát, 2016) miatt sosem fog teljes asszimilációt elérni, pedig törekvése erre irányul. Az asszimiláció integráló hatásából következik, hogy az a domináns kultúrához való alkalmazkodást és teljes szociális és kulturális akkulturációt foglal magában (Biczó, 2011). Ezen nem feltétlen tudatos felismerés hozzájárulhat az önértékelés romlásához, a negatív önkép kialakításához. A roma csoportokat ért megkülönböztetés miatt kialakult kisebbségi érzése hatással van az identitásra, annak állandó fennállása esetén tartós torzulást okozhat önértékelésükben és énképükben, mely rögzülhet annak negatív megítélésében is (Breakwell, 1993). A megkülönböztetés érzete még erősebb lehet, ha törekvése van a csoporthoz tartozáshoz, így ez magyarázat lehet az asszimilált vagy a kettős roma identitású diákok alacsonyabb önértékeléséhez.

4. ábra: Identitás és önértékelés kapcsolata ($N = 327$; ANOVA, $F = 0,703$, $p > 0,05$; átlag)

3.4. Roma identitás, az iskolai háttér és a szocio-ökonómiai háttérindex összefüggései

A családi „gyökerek”, a valahová tartozás érzése, a nemzetiségi/etnikai kollektív tudat fontos a kisebbségi csoporttagként élő egyén számára (Tajfel, 1992). Épp ezért feltételeztük, hogy azon iskolák diákjai, amelyekben foglalkoznak a romák történelmével, hagyományaival, ott erősebb etnikai identitástudattal rendelkeznek a fiatalok, mint azokban az intézményekben, ahol a pedagógiai program nem tér ki a kisebbségi narratívákra (Nguyen, 2012; Pálos, 2010). Feltételezésünkkel összhangban a különböző iskolatípusokban az összetartozó mintás varianciaanalízis eredménye alapján szignifikáns különbség (ANOVA, $F = 84,161$, $p < 0,001$) mutatható ki, az egyes csoportokat egymáshoz hasonlítva is (post hoc Games-Howell-próba $< 0,05$). Az alapítványi és a roma önkormányzati iskolákban, melyek jelen mintában „roma iskolaként” definiálhatók, látható, hogy a roma diákok pontszáma magasabb az etnikai identitás skálán. Ez megerősíti azt a nézetet, miszerint, ha roma gyermeknek beszélnek a romák társadalmi csoportjáról, múltjukról, történelmükről, hagyományaikról, akkor pozitívabban tudja értékelni a saját etnikai identitását is. Ez viszont – úgy tűnik –, nem jár együtt az önértékelés magasabb értékeivel.

Bár azt feltételeztük, hogy azokban az iskolákban, ahol a diákoknak nem kell tartaniuk megbélyegzéstől, stigmatizálástól, pozitívabb énképpel és így magasabb önértékeléssel rendelkeznek a csoportok között, ám nem beszélhetünk szignifikáns különbségről, az eltérések is elenyészők. Ez a feltételezés a „roma alapítványi iskola” kapcsán részben be is bizonyosodott, hiszen etnikai identi-

tásban az itt tanuló diákok érték el szignifikánsan a legmagasabb pontszámokat ($M=13,24$, $SD=3,57$), utána az egyházi ($M=12,51$, $SD=3,64$), majd önkormányzati iskolák ($M=9,23$, $SD=3,55$), ugyanakkor önértékelésben a legalacsonyabbat ($M=28,76$, $SD=4,77$), majd az egyházi ($M=29,45$, $SD=5,05$), végül az önkormányzati iskolák ($M=29,35$, $SD=5,21$). Igaz az önértékelés és az iskolatípus kapcsolatában nincs szignifikáns különbség az egyes csoportok között (ANOVA, $F=0,965$, $p>0,05$). Az iskolákkal kapcsolatos további következtetések levonásához a pedagógiai programok mélyebb elemzésére és az iskolákban folytatott kvalitatív módszerekre van szükség, mely során feltárhatnánk a pedagógiai programokban leírtak és a tényleges iskolai gyakorlat közötti esetlegesen felmerülő ellentmondásokat, melyekre ezek az eredmények utalnak.

A szocio-ökonómiai háttérindex (SES) a szülők iskolai végzettsége és foglalkozása, a tanuló megítélt szubjektív anyagi helyzete, illetve az egy háztartásban élők számának összevont indexe. Ezek alapján a tanuló szocio-ökonómiai háttérindexe és az önértékelés között enyhe pozitív korreláció igazolható ($r=0,14$, $p<0,001$). Ezen eredmény összecseng a szakirodalomban olvasottakkal, illetve a tapasztalatokkal, miszerint a rosszabb körülmények közül kikerült tanulóknak alacsonyabb az önértékelésük (Kende, 2013).

Hipotézisünkben megfogalmazottak szerint a családi háttérindex az önmagukat nem romaként megjelölő tanulóknál a legmagasabb ($M=14,84$, $SD=4,37$), de nem a negatív vagy marginális identitással rendelkezőknél a legalacsonyabb, hanem azon tanulóknál, akik nem tudták egyértelműen romának vagy magyarak definiálni magukat ($M=12,29$, $SD=3,30$). A családi háttérindexet tekintve középértékhez közelít a magukat asszimilált romának tartó csoport értéke ($M=11,47$, $SD=3,74$). Érdekes eredmény született a szocio-ökonómiai háttérindex és az identitás összevetésénél az átlag alatti SES index-szel rendelkező családok gyermekeinek identitásában. Ugyanis az adatokból leszűrhető, hogy a roma származására büszke, szeparált roma identitásúak családi háttérindexe a legalacsonyabb ($M=11,51$, $SD=3,17$) és őket megelőzi két másik egyértelműen definiált roma identitás csoport: azok, akik szégyellik származásukat ($M=10,89$, $SD=4,54$) és azok, akik kettős identitásúak ($M=10,80$, $SD=3,17$).

Az összetartozó mintás varianciaanalízis eredménye alapján szignifikáns különbség ($F=44,90$, $p<0,001$) igazolható az identitások megjelölése és a családi háttérindex között. A szocio-ökonómiai háttérindex dimenziójában a csoportok közötti post hoc Games-Howell-próba a nem roma és többi roma identitáscsoportok között mutat szignifikáns különbséget ($p<0,001$), az egyes roma identitást választók között nem talált összefüggést ($p>0,01$).

Az adatokat tovább elemezve úgy találtuk, hogy a szocio-ökonómiai háttérindex az etnikai identitással fordítottan korrelál ($r=-0,25$, $p>0,01$), mely hangsúlyozza a fentebbi eredményeket, vagyis az elégtelen szociális körülmények és a roma identitás kapcsolatát. Minél rosszabb körülmények között él a kitöltő, annál magasabb roma etnikai identitással rendelkezik, illetve ez – korrelációról lévén szó – fordítva is igaz.

Az eredmények tehát a romaság és a hátrányos helyzet, a szegénység összekapcsolódására utalnak. Sokszor a ténylegesen elégtelen körülményekben élők szociális háttérük miatt is gondolhatják magukat egyértelműen romának, hiszen környezetük is folyton ezzel szembesíti őket, mely megfelel a társadalomban élő roma reprezentációnak (Munk, 2013; Ladányi – Szelényi, 2002). Az elégtelen szociális körülményekbe beletartozik a szülők alacsony iskolai végzettsége, alacsony jövedelmi viszonyai és az egy háztartásban élők átlagnál magasabb száma is, mely az előzetes kutatások alapján is jellemző a hátrányos helyzetű családokra, többek közt a roma családokra is (Marián, 2009).

4. További kutatási lehetőségek

A 2014-ben végzett nagy elemszámú ($N=1038$) elővizsgálatot kívánatos lenne a következőkben differenciálni és más dimenziók mentén is felmérni az identitáskonstruktumokat. Az eddigi eredmények ismeretében a továbbiakban érdemes lenne megvizsgálni a mintában szereplő roma identitásokat és a különböző iskolák pedagógiai programjainak dokumentumelemzése során tapasztalt összefüggéseket, ugyanis a szakirodalom alapján feltételezhető, hogy a pozitív roma identitáshoz hozzájárul nemzeti kultúrájuk értékeinek megismerése. Ez azokban az iskolákban lehetséges, ahol a pedagógiai program és a tényleges iskolai gyakorlat külön kitér a nemzetiségi oktatásra. Érdekes kutatási terület lehet az identitásnak azon aspektusa is, hogy a roma fiatalok aktuális helyzetüket mennyire tekintik állandónak vagy éppen változónak, a jelen élethelyzetükhöz képest a jövőben stagnáló, pozitív vagy éppen reményvesztett életképek jelennek meg számukra. Ennek felmérésére újabb vizsgálatokra lenne szükség, amelyekben akár kvalitatív módszerekkel vegyítve feltárható a roma fiatalok jövőképe, összevetve az identitás egyes elemeivel.

5. Összegzés

A vizsgálat elsősorban a roma fiatalok etnikai identitását helyezte fókuszba, valamint az ezzel összefüggő olyan pszichológiai és szociológiai konstruktumokkal kapcsolatos mélyebb összefüggéseinek megértését tűzte ki célul, mint például az etnikai identitás és az önértékelés, vagy a szociális helyzet kapcsolata. Az identitás kialakulásához szükséges egy társadalmi közeg, hiszen az a csoportközi viszonyokban, az állandó megkülönböztetés és összehasonlítás folyamatában töltődik meg tartalommal (Brewer–Pickett, 2006). A kisebbségi csoportok és azok tagjai a társadalom folytonos megkülönböztetésével, intézményes és személyközi diszkriminációval találkoznak, így a diszkriminált csoporttagok identitása torzulhat, énképükbe beépülhetnek az arra negatív hatással bíró tényezők (Breakwell, 1993). Az etnikai identitás meglétekor tehát az egyén egy bizonyos etnikai csoporthoz

tartozónak érzi magát (Phinney, 2003), így kérdés volt, hogy ennek milyen egyéb konstrukciókkal kapcsolatos korrelátumai vannak a mintában szereplő roma fiataloknál.

A kérdőívek feldolgozása után az ismertetett főbb eredményeket ismételve az látszik, hogy a roma fiatalok többsége vállalja etnikai identitását, ezzel együtt elenyészőnek tűnik azon fiatalok száma, akik etnikai identitásválságban vannak, vagy marginális identitást választottak.

Feltételezésünk beigazolódott a különböző roma identitásstratégiákkal – szeparált, integrált, asszimilált, marginális, illetve negatív – valamint az etnikai identitással kapcsolatosan, mely szerint az etnikai identitás érzelmi faktora a romaságukat büszkén vállaló identitású csoportnál a legmagasabb, míg a marginális, illetve negatív identitással rendelkezőknél a legalacsonyabb (Neményi, 2010, Aronson – Quinn – Spencer, 1998).

Az önértékelés és az etnikai identitás közötti összefüggést, a két tényező közötti pozitív kapcsolatot vizsgálatunk is igazolta, ugyanakkor az identitásstratégiák és az önértékelés között feltételezett evidencia kétségbe vonható. Az egy nemzetiségi identitást – vagyis vagy csak a magyar, vagy csak a roma identitást választók – önértékelése a legmagasabb és a kettős identitást választók, illetve identitásválságban lévők önértékelése alacsonyabb. Az asszimilált roma identitást megjelölők alacsony önértékelését az az ellentmondás okozhatja, amely a többségi társadalomba való beilleszkedés igénye és az ezt elutasító reakciók között feszül.

Az önértékelésre vonatkozó eredmények tehát a fenyegetett identitás és stigmatizáltság jelenlétére hívják fel a figyelmet – ahogy azt eredményeink is alátámasztják –, minél inkább látják magukat megkülönböztetve a társadalomban jelenlevő domináns csoport tagjaival szemben, önértékelésük annál negatívabb. Azon kitöltőink, akik büszkék roma származásukra, kiugróan magas önértékeléssel bírnak, mely vélhetőleg énképük védelmében, automatikusan történik (Crocker – Major, 1989). Az asszimiláló identitásra törekvő roma fiatal alacsony önértékelését talán éppen annak lényegi tulajdonsága, az asszimilációra való törekvés okozza, hiszen felismeri és nap mint nap tapasztalja ezen törekvése nehézségét, különösképpen a mai romaellenes közhangulatban (Keresztes-Takács – Lendvai – Kende, 2016).

Az adatok a hátrányos helyzetre és az elégtelen szocio-ökonómiai háttérre is felhívják a figyelmet, akár a szülők iskolai végzettségét, akár foglalkozásukat, vagy éppen elégtelen életkörülményeiket tekintjük. A szocio-ökonómiai státusz és az etnikai identitás, valamint az önértékelés összefüggései megegyeznek a szakirodalomban találtakkal, miszerint az elégtelen szociális körülmények alacsony önértékeléssel járnak és a hátrányos helyzet megjelenése jellemző a roma tanulók körében (Kende, 2013; Kertesi – Kézdi, 2010; Havas – Herczog – Neményi, 2007).

A pozitív roma identitás kialakulása fontos, ez azonban nem megy a többségi társadalom közreműködése és pozitívabb viszonyulása nélkül (Szabóné, 2011). A más kultúrák elfogadását elősegítő szenzitivitás erősítése, ennek tanrendbe való

felvétele támogatná a társadalmi elfogadást és ezáltal a roma csoporttagok stabil identitásának kialakulását. A vizsgálat során olyan értékes szempontokat fedezhettünk fel, melyek a csoportközi pozitív társas identitás kialakításához elengedhetetlenek. Ezen észrevételek jövőbeli alkalmazásával a szakemberek megerősíthetik a roma kisebbségi csoporttagok identitását, és segíthetik annak felvállalását.

Irodalom

- Allport, G. W. (1999): *Az előítélet*. Budapest, Osiris Kiadó.
- Aronson, J., Quinn, D. M., Spencer, S. J. (1998). Stereotype threat and the academic underperformance of minorities and women. In: Swim, J. K. – Stangor, C. (szerk.) *Prejudice: The target's perspective*. San Diego, CA, US, Academic Press. 83–104.
- Babbie, E. (2001): *A társadalomtudományi kutatás gyakorlata*. Budapest, Balassi Kiadó.
- Biczó G. (2011): Az asszimiláció fogalmának műveleti értéke a szociokulturális hasonulási folyamatok értelmezésében. In Bárdi N. – Tóth Á. (szerk.) *Asszimiláció, integráció, szegregáció. Párhuzamos értelmezések és modellek a kisebbségkutatásban*. Argumentum Kiadó.
- Binderhoffer Gy. (2001): *Kettős identitás*. Budapest, Új Mandátum Kiadó.
- Binderhoffer Gy. (2012): Identitás és közösségi intézmények. Az informális családi és a formális politikai tér szerepe a roma identitás alakulásában. *Társadalmi együttélés*. 04. 1–26.
- Breakwell, G. M. (1993): Social representations and social identity. *Papers on social representation*, 2(3), 198–217.
- Brewer, M. B., Pickett, C. L. (2006): A társas én és csoportidentifikáció: a beolvadás és az elkülönülés motivációja a személyközi és kollektív identitásban. In: Forgács J., Williams (szerk.) *A társas én – Az önmegismerés pszichológiája*. Budapest, Kairosz Kiadó. 297–316
- Catanese, K. R., Tice, Dianne M. (2006): Az elutasítás hatása az antiszociális viselkedésre: a kirekesztés agresszív viselkedéshez vezet. In: K. D. Williams, Forgács, J. P., von Hippel, W.: *A társas kirekesztés pszichológiája*. Kairosz Kiadó, Budapest, 304–312.
- Crocker, J., – Major, B. (1989): Social Stigma and Self-Esteem: The Self-Protective Properties of Stigma. *Psychological Review*, 96(4), 608–630. DOI: 10.1037/0033-295x.96.4.608
- Goffman, E. (1998): Stigma és szociális identitás. In Erős F. (szerk.) *Megismerés, előítélet, identitás*. Budapest, Új Mandátum. 253 – 295.
- Havas G., Herczog M., Neményi M. (2007): *Fenntartott érdektelenség. Roma gyerekek a gyermekvédelmi rendszerben*. Európai Roma Jogok Központja, Budapest, Westimprim Bt.

- Havas G., Kemény I., Kertesi G. (1997): A relatív cigány a klasszifikációs küzdőtéren. In: Horváth Á., Landau E., Szalai J.: *Cigánynak születni*. Új Mandátum Könyvkiadó. Budapest. 179–191.
- Kállai E. (2014): Vannak-e cigányok, és ha nincsenek, akkor kik azok? *Regio*, 22 (2) 114–146.
- Kende Á. (2013): Normál gyerek, cigány gyerek. *Esély* 2. 70–82.
- Keresztes-Takács O., Lendvai L., Kende A. (2016): Romaellenes előítéletek Magyarországon: Politikai orientációtól, nemzeti identitástól és demográfiai változóktól független nyílt elutasítás. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 71(4/2), 601–619. DOI: 10.1556/0016.2016.71.4.2
- Kertesi G. – Kézdi G. (2010): *Társadalmi felzárkóztatás és romák integrációja: empirikus eredmények az oktatás területéről*. TÁRKI Műhelykonferencia. <http://www.tarki.hu/hu/news/2010/kitekint/20100928.html> (utolsó letöltés: 2017. 05. 31.)
- Ladányi J., Szelényi I. (1997): Ki a cigány? In: Horváth Á., Landau E., Szalai J.: *Cigánynak születni*. Új Mandátum Könyvkiadó. Budapest. 179–191.
- Ladányi J., Szelényi I. (2002): Cigányok és szegények Magyarországon, Romániában és Bulgáriában. *Szociológiai Szemle*, 4. 72–94.
- Marián B. (2013): *Cigányellenesség ma: a cigányokról alkotott kép a mai Magyarországon*. ELTE TTK, Társadalmi Konfliktusok Kutatóközpont. http://konfliktuskutato.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=367:ciganyellenesség-ma-a-ciganyokrol-alkotott-kep-a-mai-magyarorszagon&catid=44:rasszizmus&Itemid=216 (utolsó letöltés: 2017. 05. 31.)
- Munk, V. (2013): A romák reprezentációja a többségi média híreiben az 1960-as évektől napjainkig. *Médiakutató*. 2. 89–100.
- Neményi M. (2006): *Az iskolai pályaesélyek társadalmi meghatározottsága*. Záró tanulmány. MTA Szociológiai Kutatóintézet. 36 o.
- Neményi M. (2007): Serdülő roma gyerekek identitás-stratégiái. *Educatio*. 1. 84–98.
- Neményi M. (2010): A kisebbségi identitás kialakulása. Roma származású gyerekek identitásstratégiái. In Feischmidt M. (szerk.): *Etnicitás. (Különbségteremtő társadalom)*. Gondolat – MTA Kisebbségkutató Intézet, Budapest,, 48–56. o.
- Nguyen, L. L. A. (2012): Magyarországon élő fiatalok többségi és kisebbségi identitása egy kvalitatív vizsgálat tükrében. In: Nguyen Luu, L. A. – Szabó, M. (szerk.) *Identitás a kultúrák keresztüztüzeiben*. ELTE Eötvös Kiadó. 45–91.
- Papp Z. A. (2011): Roma tanulók az általános iskolában <http://oktpolcafe.hu/papp-z-attila-roma-tanulok-az-altalanos-iskolaban-630/> *OktpolCafe* (utolsó letöltés: 2017. 05. 24.)
- Pálos, D. (2010): „Cigány” identitások nehézségei. *Esély*. 2. 41–63.
- Phinney, J. (1996): Understanding ethnic diversity. *American Behavioral Scientist*, 40, 143–152.

- Phinney, J. S. (2003): Ethnic identity and acculturation. In: K. M. Chun – P. B. Organista – G. Marín (szerk.) *Acculturation: Advances in theory, measurement, and applied research*. APA, Washington DC. 63–82.
- Picket, C. L., Gardner, Wendi, L. (2006): A társas monitorozó rendszer. In: Williams, Kipling D., Forgas, J. P., von Hippel, William: *A társas kirekesztés pszichológiája*. Budapest, Kairosz Kiadó. 220–234.
- Simonovits B. & Bernát A. (2016): *The Social Aspect of the 2015 Migration Crisis in Hungary*. Budapest: TÁRKI Social Research Institute.
- Surányi É., Kézdi G. (2010): *Nem-kognitív készségek mérése az oktatási integrációs program hatásvizsgálatában*. Budapest. MTA Közgazdaságtudományi Intézet.
- Szabóné Kármán J. (2011): „De kik is vagyunk?” In: *Vigilia*. 3. 162–170.
- Tajfel, H. (1992): *The Social Psychology of Minorities*. London. The Minority Rights Group.
- Tompos K. (2013): Cigány identitások(k). *Első Század*. Tavasz. 211–227.
- Tóth K. D. (2004): *Magyarországi és angliai kiemelkedett cigányok identitástípusainak összehasonlító elemzése*. Budapest.
- Tóth K. D. (2007): A kisebbség és a többségi identitás viszonyának lehetséges mintázatai. *Századvég*. 37–62.

Helyesbítés

Az Esély 2017/2 számában Kopasz Marianna *Életminőség és ellátási költségek intézeti és közösségi lakhatásban élő értelmi fogyatékos felnőtteknél – A nemzetközi tapasztalatok módszertani szempontú áttekintése* címmel megjelent cikkénél hiányosan szerepelt a tanulmány elkészültét támogató projekt megnevezése.

A tanulmány a VP/2013/013/0057 azonosítószámú *“New dimension in social protection towards community based living”* című PROGRESS projekt támogatásával készült, amelyet a TÁRKI, az FSZK és a Kézenfogva Alapítvány megbízásából végzett. A tanulmányban szereplő megállapítások a szerző véleményét tükrözik, és nem feltétlenül esnek egybe a megrendelők álláspontjával.

BREITNER PÉTER – RÉSZ LEVENTE

„AZÓTA KEDVESEBB VAGYOK AZ EMBEREKHEZ”

A szociális esetmunka és a közösségi adománygyűjtés összekapcsolása a Van Esély Alapítvány gyakorlatában

A tanulmány a Van Esély Alapítvány 2013 óta zajló „Restart” programján keresztül mutatja be, hogy a professzionális, egyénre szabott – esetünkben hajléktalan emberek segítésére irányuló – szociális munka hogyan kapcsolható össze a közösségi adománygyűjtéssel. Az adománygyűjtés technikai, szemléletbeli alapvetésein és a lehetséges kampánystratégiákon túl arról is szól az írás, hogy hogyan és mennyiben medialisálható egy emberi sors, illetve milyen a kampányok hatása a programban résztvevő hajléktalan ügyfeleink életére.

A Van Esély Alapítvány 2000-ben alakult azzal a céllal, hogy hajléktalanságból való kiutakat támogasson, személyre szabott, egyéni programok segítségével. Azóta is ez a fő célunk és tevékenységünk. A Van Esély Alapítvány azt szeretné elérni, hogy minden hajléktalan ember, akinél ez lehetséges – a saját maga és az egész magyar társadalom érdekében – valamilyen aktivitáson keresztül segíthesen magán, kiutat találhasson helyzetéből, és nem mellékesen: álljon át az adóforint-felhasználók közül az adóbefizetői oldalra.

Az alapítvány működésének van néhány elméleti és gyakorlati alappillére, amely alapvetően meghatározza munkánkat. Ezeknek egy része egészen más felfogású, mint a mai magyar hajléktalan-ellátásban elterjedt szemléletek és gyakorlatok, másik részük viszont nem más, mint a szociális munka, szociálpolitika, pszichológia, szociológia és más, iskolában megtanulható szakterületekről származó ismeretek alkalmazása a gyakorlatban.

Szemléletünk legerőteljesebb megalapozója az 1993 és 1999 között, Solt Ottilia és Havas Gábor szakvezetése alatt működött Wesley János Főiskola nappali tagozatos szociális munkás szaka. Az iskola és a szak ugyanezen a néven ma is üzemel, de a szellemi műhely már nem létezik, annak – a fent jelzett korszak végén – majd minden tagját leváltották.

Az iskola azonban, mint szellemiség, mint a világról, szegénységről, társadalmi jelenségekről és problémákról való gondolkodásmód, kis műhelyek, kezdeményezések formájában túlélte a „rég Wesleynek” véget vető eseményeket. Ez a szemlélet erőteljesen hat ma is ránk, a Van Esély Alapítvány létrehozóira és

műkötetőire: gondolkozási folyamatokat, cselekvési motivációkat, energiákat indított útjára bennünk.

Működésünkbe 2013-ban hatalmas új energiát hozott egy akkor egészen új módszer, a közösségi adománygyűjtés bevezetése, mely nemcsak a (legalább részben) önfenntartó gazdálkodás lehetőségét teremtette meg, de abban is sokat segített, hogy mi magunk is még pontosabban megértsük támogatási programjaink mozgatórugóit és azok hajléktalan ügyfeleink életére gyakorolt hatását.¹ Jelen tanulmány ennek a módszernek, a közösségi adománygyűjtésnek a módjával kívánja megismertetni az olvasót, akár azzal a céllal is, hogy maga is hasonló kezdeményezéseket indítson útjára az alábbiak segítségével. A legfontosabb üzenetünk a következő: a fundraising, azaz a közösségi médiát használó internetes forrásgyűjtés nem csak programok és szervezeti célok finanszírozására alkalmas, hanem konkrét személyek egyéni céljainak a megtámogatására is használható. Rögtön hozzá kell tennünk: nem általában, hanem megfogalmazható programok mentén lehetnek személyek a közösségi gyűjtések alanyai, de a módszer maga kiválóan alkalmas arra, hogy társadalmunk sérülékeny csoportjai, a segítséget szenvedő egyének felé segítséget közvetítsünk. A módszer felvázoláshoz szükséges, hogy bemutassuk alapítványunk alaptervékenységét. A Van Esély Alapítvány korábban is egyéni előrelépésre irányuló programok egyedi támogatását végezte, éppen ezért vált alkalmassá az *egyéni adománygyűjtés* módszerének a megfogalmazására.

1. Mit finanszírozunk?

A Van Esély Alapítvány tevékenysége és munkamódszere²

A Van Esély Alapítvány támogatásaihoz *pályázati rendszerben* lehet hozzájutni. Ez azt jelenti, hogy a hajléktalan ember és segítője *közös pályázatot* nyújthatnak be hozzánk, saját kiút-elképzeléseik alapján. Másik fontos elvárásunk a *projekt-szemlélet*. Ez alapozza meg, tereli és tartja mederben az egész folyamatot. Míg a szociális ellátásra általában jellemző normatív finanszírozási rendszer igen nehézkes, és a pénzfelhasználás a konkrét (egyéni) céllal többnyire nagyon nehezen kapcsolódik össze, a pályázati rendszer és projektfinanszírozás sokkal rugalmasabbá teszi mindezt, emellett van néhány kötelező eleme, amely keretben tartja, megfoghatóvá és többé-kevésbé mérhetővé is teszi az esetkezelési folyamatot. Egy

¹ Az adománygyűjtésekre támaszkodó egyéni esetprogramokat alapítványunk a Norvég Civil Támogatási Alap, illetve a későbbiekben a Hajléktalanokért Közalapítvány pályázatait támogatásával valósította meg. Ezúton is szeretnénk megköszöni az NCA, illetve lebonyolító partnerei, az Ökotárs Alapítvány, az Autonómia Alapítvány, a DemNet és a Kárpátok Alapítvány, valamint a Hajléktalanokért Közalapítvány segítségét és munkáját.

² Az alábbi fejezet a rövidített változata egy korábbi tanulmányunknak: Breitner Péter: Mit finanszírozunk? In: *Mentés Másként – Tanulmányok a Van Esély Alapítvány programjáról*. Van Esély Alapítvány, Budapest, 2010

pályázati projektnek eleje, vége, célja, felelőse és célzott finanszírozása van, a keretében végzett tevékenység pedig sikerrel vagy kudarccal végződik. Fontos tapasztalatunk, hogy a segítő szakemberek lényegesen jobb teljesítményre képesek olyan körülmények esetén, amikor világos keretek között, egyértelmű és számukra is elfogadható szemléletben dolgozhatnak.

A benyújtott pályázatokban *konkrét kiűtkeresési terveket és személyre szabott programokat* várunk. Ennél pontosabban azonban – szándékosan – nem határozzuk meg, hogy mit jelentsen az a bizonyos kiűt³, hiszen ahányféle a lecsúszási folyamat, annyiféle a megoldás is. A hajléktalan emberek személyes megismerése nélkül nem dönthetünk előre arról, hogy mire van szükségük. A konkrét tervet csak a segítő és kliense együtt készítheti el. A mi feladatunk ebben csak annyi, hogy „helyzetbe hozzuk” őket, azaz megteremtjük a változás keretfeltételeit. Az alapítvány bármilyen programot támogat, amely meggyőzi a bíráló kuratóriumot arról, hogy hosszabb távon kiutat jelenthet az adott hajléktalan ember számára az aktuális helyzetéből.

Az alapítvány pályázatainak elnyerhető összeg maximum 150 ezer forint. Ennyi pénz „segélynek” sok, de a végleges megnyugtató lakásmegoldáshoz kevés. 150 ezer forint arra azonban elég, hogy „tőkeinjekcióként” vessük be egy változási folyamatban, és további „tőketermelést” indítson el az adott hajléktalan ember érdekében, saját közreműködésével. Fontos kiemelni, hogy itt a „tőke” fogalmának tágabb, Bourdieu-i értelmezéséről van szó⁴, amely szerint háromféle tőkefajta: gazdasági, kulturális és társadalmi tőke létezik. A mi szempontunkból különösen fontos, hogy a különböző tőkefajták kölcsönösen átválthatók egymásra. Például egy hajléktalan ember képzésének támogatása (kulturális tőke növelése), javíthatja az egyéb tőketípusok birtoklásának esélyét is, ugyanis a képzettségi szint emelkedésével járó jobb munkaerő-piaci pozícióon keresztül a gazdasági tőke megszerzésének lehetőségére hat (magasabb, biztosabb jövedelem), sőt egyúttal a kapcsolati tőke dimenziójában is előrelépést hozhat a képzésben való részvétel során szerzett, előreívő személyes kapcsolatokon keresztül. Az új kapcsolati tőke aztán áttételesen szintén pozitív hatást gyakorolhat a gazdasági tőke dimenziójára, hiszen elsősorban a személyes kapcsolatok azok, amelyeken keresztül álláshoz, munkához, jövedelemhez juthat valaki. A különböző tőkefajták nélkülözése vagy birtoklása legtöbbször együtt jár: minél kevesebb van valakinek az egyikből, annál kevesebb van a többiből is. Éppen ezért lehet fontos beavatkozni a folyamatba, lehetőleg olyan ponton, amely (általában) megindíthatja a tőketermelést. Hajléktalan emberek esetében a társadalmi kiilleszkedtség és az integráció is megközelíthető a tőkefajták és átváltási stratégiáinak gondolati struktúrájában.

³ Előfordul, hogy az alapítványnak korlátoznia kell a benyújtható pályázatok körét, mert a szétesztható forrást „felcímkezve” kapja, vagyis csak bizonyos célok támogatására fordíthatja. Ebben az esetben meg kell határozni a támogatható projektek fő témáit: pl. csak képzésre, csak lakhatásra, vagy munkaeszköz vásárlásra fordítható támogatásra ír ki az alapítvány pályázatot.

⁴ Pierre Bourdieu: Rekonverziós stratégiák. In: Bourdieu, P.: *A társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődése*. Gondolat, Budapest, 1978

A Van Esély Alapítvány pályázati döntéseiben mindig átgondoljuk, hogy az adott, konkrét élettörténetben, és a hozzátartozó tervben vajon milyen hatást gyakorolnak majd egymásra a különböző tőkefajták, vagy egyszerűbben fogalmazva, az élet különböző területei.

Az alapítvány következő és egyben egyik legfontosabb szemléleti alappillére a *változásfinanszírozás*: ahhoz nyújtunk forrást, hogy valami megváltozzon támogatottaink életében, hogy valamely területen (lehetőleg több területen is) előbbre jussanak. A változások „mérése” a segítő szakmákban persze mindig is nehézkesnek számított valószínűségi természete és viszonylagossága miatt. Pontosabb fogalmi apparátussal viszont jóval előbbre juthatunk ebben a kérdésben a jelenleginél.

Kezdjük rögtön a „hajléktalanság” kifejezéssel, mely rendkívüli pontatlansága miatt alapvetően akadályozza az ilyen irányú törekvést. A „hajléktalannak” nevezett emberek sokasága valójában mint csoport, körülhatárolatlan és heterogén. A jelenség számtalan megközelítési lehetősége miatt szinte mindenki mást ért a fogalom alatt, ami igaz magukra az érintettekre is. A szakirodalomban is megjelennek az eltérő értelmezések ugyanúgy, mint a pontosítás, differenciálás iránti igény, ebbe itt azonban most mélyebben nem kívánunk belemerülni. Ami ennél is fontosabb, hogy a szakma legrutinosabb segítői is napi vitákat folytatnak arról, hogy az éppen hozzájuk forduló ember hajléktalan-e vagy sem. A változásfinanszírozás működtetéséhez, eredményeinek – legalább hozzávetőleges – méréséhez éppen ezért biztosan pontosabb fogalmak szükségesek, mint a napjainkban használt „hajléktalanság”.

A Van Esély Alapítvány pályázati döntőbizottsága közel két évtizedes működése során, mint alig használhatót, tulajdonképpen el is hagyta ezt a kifejezést a döntések körüli vitákból. Helyette jóval megfoghatóbb és dinamikusabb fogalmakban gondolkodik, amelyek alkalmasabb struktúrát adnak a változásfinanszírozás hátteréről: az emberi élet olyan dimenzióiban gondolkodunk, amelyekben különböző intenzitású egyéni részvétel vagy kirekesztődés lehetséges. Ezek a következők:

- Munkaerő-piaci részvétel vagy kirekesztődés;
- Társas kapcsolatokban való részvétel vagy kirekesztődés;
- Lakhatásban való részvétel vagy kirekesztődés⁵.

Tudjuk, hogy az emberi életnek még sok fontos aspektusa van, sőt, a fentiek is számtalan aldimenzióra bonthatók (ezeket használjuk is), azonban úgy gondoljuk, hogy ez a három az, melyet mindig érdemes számításba venni operatív segítői szinten. Sokkal megfoghatóbbá válik az egyének előrejutási vagy visszacsúszási folyamata, ha megvizsgáljuk az eseteinknél, hogyan változott a helyzetük a munkaerőpiacon, a személyes kapcsolataikban, vagy a lakhatási helyzetükben.

⁵ A mi értelmezésünk szerint az élet e három dimenziójával többé-kevésbé leírható a „hajléktalanság” állapota, így akár a fogalom operacionalizálásának is tekinthetjük használatukat.

Sok a félreértés a változás természete körül is. Nem kevesen gondolják azt, hogy ha valaki elindult egy jó irányba vezető úton (pl. dolgozni kezdett, albérletet szerzett, vagy iskolába jár), akkor már sínen van, a változás megtörtént, nem szorul több segítségre. A helyzet azonban egészen más: egy ilyen lépéssel leginkább csak az élet *feltételrendszere* lett más. Ez aktuálisan még nehezebb, szokatlanabb is lehet, mint a korábbi állapot és azt jelenti, hogy a változás javarésznél pontosan ezután kell következnie. Minden tapasztalatunk abba az irányba mutat, hogy a változás valójában majdnem mindig traumatikus élmény: még akkor is, ha pozitív irányú. A hajléktalan emberek legnagyobb része már évek óta leginkább a krízis, a túlélés kultúrájára rendelkezett be, melyben különösen nehéz a pozitív változásokat értelmezni és birtokba venni. Éppen ezért a pozitív változások bekövetkeztekor nemhogy nyugtázhatók az események, hanem a szociális munka oroszlánrésze is valójában ekkor kezdődik, hiszen ekkor van csak igazán szükség segítségnyújtásra.

A Van Esély Alapítvány projektjei háromszemélyes megállapodásokra épülnek, melynek a támogatott hajléktalan ember, a segítője és az alapítvány a részesei. Ezzel a lépéssel (is) szeretnénk minden fél számára valóságossá tenni és megalapozni egy *világos felelősség-struktúrát*, amelyben mindenki számára egyértelmű, hogy mi a cél, kinek mi a feladata, milyen keretek között, és milyen elvárásokat támaszthatnak egymás felé a felek.

A megállapodásban minden résztvevő egyformán fontos, most azonban a támogatottakat emeljük ki, hiszen az ő feladatuk a legnehezebb, és mégiscsak ők a „főszereplők”. Nagyon fontosnak tartjuk, hogy minden szimbolikus és technikai üzenetünk egységesen és megbízhatóan azt közvetítse, hogy a hajléktalan ember egyenértékű, felnőtt résztvevő partnere és felelőse a folyamatnak. Ennek az „üzenetnek” – nevezhetjük *pozitív címkézésnek* – szerintünk, mint tudatos szociálpszichológiai gesztusnak, minden segítői folyamat részének kellene lennie. Az effajta célok azonban üres szórólap-frázisok maradnak mindaddig, amíg valóságos és tudatos lépéseket nem teszünk ebbe az irányba.

A Van Esély Alapítvány tevékenysége során néhány konkrét lépést alkalmaz. Nagyon fontos ezek közül a mindenkori partneri kommunikáció. Emellett – mint ahogy már utaltunk rá – pályázati és támogatási szerződés aláírását kérjük a támogatott személyektől, ezzel bizalmat és egyúttal felelősséget ruházunk rájuk. A pozitív címkézésnek talán leghatásosabb mozzanata azonban az, hogy a támogatási összeget – amikor csak tehetjük – közvetlenül a támogatott hajléktalan ember bankszámlájára utaljuk át. Ennek a lépésnek akár azért is lehet jelentősége, mert sokszor ezzel érjük el, hogy bankszámlát nyisson az illető (ami különben is hasznos, hiszen ez már eleve egy lépés a munkaerőpiac felé). A pénzügyi bizalmat nagyon fontosnak tartjuk, hiszen erőteljes, a szokásos sztereotípiákkal (amelyek szerint a hajléktalan emberek elisszák, elverik a pénzt, nem megbízhatók stb.) ellenkező előjelű és pozitív énképformáló üzenetértéke van.

E szimbolikus lépések sorozatát valahogy így fordítanánk le: „*Bízunk benned, felnőtt partnerünk vagy, éppen ezért cselekvést és felelősséget várunk tőled a saját életed irányításában.*”

Tapasztalataink szerint az üzenetcsomag működik! Elenyészően kevés olyan eset történt az alapítvány történetében, hogy támogatottjaink végül kimondottan szerződészegő módon (ezt nem szabad összekevernünk az egyéb okokból bekövetkezett visszaesésekkel, kudarcokkal), nem arra költötték a pénzt, amire kapták,⁶ az esetek legtöbbszörében tehát érezhető a tulajdonított felnőtt szerep és felelősség „varázslatos hatása”.

Úgy véljük, itt az ideje annak, hogy a segítő szakma tagjai belássák: ha kiskorúsító üzeneteket küldünk ügyfeleink felé, azzal tehetetlen gyermekké tesszük őket, de ha partnerként viszonyulunk hozzájuk, akkor felnőtté válnak.

2. A Van Esély Alapítvány támogatási programjainak menete

Az alábbi rövid összefoglalásunk vendégszöveg; korábban blogunkon, majd honlapunkon ismertettük így a tevékenységünket, a pályázataink és támogatásaink mentetét talán így tudjuk most is a legrövidebben összegezni.

Mi lehet a pályázat célja? Tudatos döntés a részünkről, hogy nem határozzuk meg közelebről a pályázat tárgyát, mindössze azt várjuk, hogy a megpályázott cél egy olyan beruházás legyen, mellyel a pályázó megkísérelheti a hajléktalanságból való kilépést. Legtöbbször ez valamilyen munkaeszköz, képzési program, de mindenképp olyan befektetés, melynek segítségével a pályázó hajléktalan saját maga dolgozhat sorsa jobbra fordításáért. Segély jellegű – tehát megélhetést célzó – támogatást alapítványunk nem folyósít.

Kit tekintünk hajléktalannak? Azokat az embereket tartjuk hajléktalannak, akik lakhatásukat nem képesek önerőből fenntartani és ezért valamilyen szociális intézménybe, vagy szívésségi lakhatásba kényszerülnek. A hajléktalan emberek túlnyomó többsége (nagyjából: 2/3) *nem az utcán él*, hanem *lakik*, de legalábbis *megszáll* valahol (hajléktalanszállón, rokonoknál/ismerősöknél, befogadottként, vagy térítés ellenében – közös mindnyájukban, hogy lakhatásuk biztonsága felett *nem rendelkeznek*).

⁶ Azokban az esetekben azonban, amikor a pályázati pénz nem a szerződött cél szerint kerül felhasználásra, minden lépést megteszünk a támogatás visszaszerzése érdekében, ami többnyire sikerül is, ugyanis a résztvevők felelősségéhez ez a következmény is hozzátartozik. Az eddigi közel 200 támogatás közül 3 esetben fordult elő, hogy hajléktalan ügyfelünk a pályázati támogatást részben vagy egészben másra fordította. A három közül egy esetben a máshogy felhasznált összeget egészében visszatérítette ügyfelünk.

Ki a segítő? Magát a pályázatot egy segítő írja meg és adja be, aki az esetek többségében egy olyan szociális munkás, akivel a pályázó intézményes lakhatása, vagy másféle szociális ellátása során került kapcsolatba, de találkoztunk már tanárral, pártfogó felügyelővel, vagy önkéntes segítővel is pályázatink során. Lényeges elem és megfogalmazott elvárás viszont, hogy a segítő olyan ember legyen, akiben bízunk az ügyfele, és akivel szívesen dolgozik együtt a program fél éve során.

Hogy zajlik a pályáztatás? Pályázati kiírásainkra a hajléktalan emberek és segítőik közösen jelentkezhetnek a pályázati adatlap kitöltésével. A pályázatokat az alapítvány szakmai kuratóriuma bírálja el. Nyerteseinkkel háromoldalú szerződést (támogatott / segítő / alapítvány) kötünk. Aktuális pályázati lehetőségeink mindig szerepelnek honlapunkon: www.vanesely.hu.

Mit tartalmaz a támogatás? Pályázó hajléktalan ügyfeleink jellemzően 150 ezer forint értékben kapnak segítséget a leírt célok megvalósítására. Alapelvünk – ahogyan erről már korábban volt szó –, hogy a pályázó hajléktalan ember *felelős partner* a programban, így fontosnak tartjuk, hogy a pénzbeli támogatás is lehetőség szerint magának a támogatottnak a számlájára érkezzen, s így ő maga is tevőleges részese legyen a felhasználás és az elszámolás feladatainak.

Mindenféle változás, változtatás nehéz dolog. Ezért a programnak nagyon fontos eleme a segítő és az ügyfele közötti intenzív támogató kapcsolat is. Ennek keretében a támogató szakember rendszeres segítő beszélgetéseket folytat ügyfeleivel, amelynek fő célja az önbizalom és a változtatás iránti elköteleződés megerősítése, illetve az ezeket akadályozó lelki, vagy más háttérű tényezők feloldása. Alapítványunk mindehhez szakmai háttértámogatást nyújt.

Mi történik a program során? A programoknak féléves időkeretet szabunk. Ennek elején megtörténik a célzott beruházás, amelynek többnyire már a következő hónapokban látszik az eredménye, valamilyen életmódváltozás: munkába állás, iskolába járás, a családi kapcsolatok javulása, kiköltözés az intézményből, vagy anyagi gyarapodás. Ahány ember, annyiféle út, amely azonban soha nem független az ügyfelünk önképének javulásától. A résztvevő segítőik nemcsak az ügyfelükkel, hanem az alapítvánnyal is mindvégig kapcsolatban vannak: havonta beszámolót küldenek a program alakulásáról, illetve három alkalmas esetmegbeszélő csoporton vesznek részt a többi nyertes pályázó segítőjével közösen. Ez a fórum megbízható lehetőséget biztosít a programok során felmerülő nehézségek és kérdések megbeszélésére. Programunk nem titkolt módszertani célja az életút-központú szociális munka elmélyítése, elterjesztése, amelynek egyik sarokpontja, hogy a segítők életútinterjút készítenek ügyfeleikkel. Ez tapasztalataink szerint minden esetben előmozdítja a segítőik és támogatottjaik kapcsolatát és a konkrét programok sikerét.

3. 17 évünk számokban

Alapítványunk működése első évtizedében évente átlagosan két pályázati fordulót bonyolított le, fordulónként pedig jellemzően 5-7 programot támogatott. Az utóbbi 4 évben a közösségi adománygyűjtéssel finanszírozott támogatások mentén szaporodott meg a pályázati kiírások száma, ekkorra viszont már – tekintve, hogy egy hónapon belül legfeljebb egy kampány folytatható le – fordulónként lényegesen kevesebb, 1-2, legfeljebb 3 program elfogadásáról döntöttünk.

Az alapítvány működésének 17 éve alatt mindösszesen 174 nyertes pályázónknak 15 050 703 forint támogatást ítéltünk meg.

Programunknak kezdetektől része a pályázatokban résztvevő szociális munkások szerény (jelenleg havonta bruttó 10 ezer forintos) díjazása, illetve a program részeként felvett életút interjúk elkészítésének és legépelésének a díja (ez jelenleg bruttó 40 ezer Ft), erre az eddigi közel két évtizedben 8,8 millió forintot fordítottunk.

A nyertes pályázatokban szereplő beruházások karakterük szerint három típusba sorolhatók: 24,7% valamilyen lakhatással kapcsolatos célt fogalmazott meg, 26,4% eszközvásárlással, 47,6% pedig tanfolyamok, és/vagy tanulmányok elvégzésével próbálta előmozdítani a pályázó kliens munkaerő-piaci helyzetét. Az eszközvásárlás jellemzően munkaeszköz vásárlását jelentette, de ide soroltuk például a négy esetben is megjelenő fogpótlást – ezeknél a programoknál a fogsor rendezését nem önmagában, hanem valamilyen bejósolható munkaerő-piaci előrelépéssel kapcsolatban támogattuk.

1. táblázat: Milyen jellegű beruházás szerepelt a pályázatban?

A beruházás jellege	N (pályázat)	%
Lakásbérlettel kapcsolatos költség	24	13,8
Saját jogú lakhatással kapcsolatos költség	19	10,9
OKJ-s tanfolyam	60	34,5
Iskolarendszerű képzés	7	4,0
Nyelvtanfolyam	7	4,0
Jogosítvány	9	5,2
Munkaeszköz	46	26,4
Egyéb	2	1,1
<i>Összesen</i>	<i>174</i>	<i>100,0</i>

Az összegzés mellett – legalább a felsorolás erejéig – érdemes bemutatni a 17 év alatt támogatott programok konkrét beruházásait. Önmagában, az esetprogramok részletes ismertetése nélkül persze nem válik láthatóvá, hogy milyen módon vált egy hidraulikus emelő, egy szakács tanfolyam, vagy egy motorkerékpár

a hajléktalanságból való kilépés eszközévé, mégis érdemes ennek az igényével nézni az alábbi listát.

2. táblázat: A nyertes pályázatok konkrét beruházásai
(közülük jó néhány többször is előfordult)

Tanulmányokkal kapcsolatos cél	Eszközbeszerzés	Lakhatási támogatások
<ul style="list-style-type: none"> • általános iskola (8. o.) befejezése • ápolási asszisztens tanfolyam vizsgadíja • bio-kozmetikai tanfolyam • boltvezető, bolti eladó tanfolyam • CNC forgácsoló tanfolyam • érettségi, emelt szintű érettségi • épületgépész szakiskola • gipszkartonozó tanfolyam • jogosítvány B • jogosítvány C • kazánfűtő tanfolyam • kéz és lábápoló/működőm építő tanfolyam • könnyű- és nehézgépezői tanfolyam • natúrszappan- és kozmetikumkészítő tanfolyam • nyelvi képzés, angol • nyelvi képzés, német • szakács tanfolyam • személy- és vagyónőr tanfolyam • szociális ápoló és gondozó képzés • takarító képzés • targoncavezetői tanfolyam • traktorvezetői jogosítvány • vendéglátó-ipari tanfolyam • számítógép kezelő tanfolyam • dajkaképző tanfolyam 	<ul style="list-style-type: none"> • aggregátor • asztalos szerszámok • bőrműves tevékenységhez szükséges szerszámkészlet és alapanyag • élőállat (100 csirke) • festő- és tapétázó szerszámok, illetve alapanyagok • fogpótlás, fogtechnikai költségek • hangszerkészítő eszközök • hegesztőtrafó és hegesztőszerszámok • hidraulikus emelő és mérleg (zöldségtermesztéshez) • kapagép • késkészlet és munkaruha (szakács) • lakatosipari szerszámok • motorkerékpár • motoros fűkasza • motoros fűrész • számítógép, laptop • szobafestő-mázoló munkaeszközök • szőnyegtisztító gép • teleszkópos ágvágo, fejsze, sövénynyíró penge, kézi vágóolló • varrógép • villanszereléshez szerszámok • vízvezeték szerelő szerszámok • zárakatos szerszámok és gépek 	<ul style="list-style-type: none"> • albérleti díj • albérleti kaució • elnyert bérlakás felújítása, lakhatóvá tétele • közjegyzői díj • lakbér • megvásárolt ingatlan felújítása, lakhatóvá tétele • rezi saját lakás beköltözés utáni fenntartásához • tanyavásárlás

4. „Restart”: A közösségi adománygyűjtés a Van Esély Alapítvány munkájában

A közösségi adománygyűjtésekre épülő Restart⁷ elnevezésű programunkat elsősorban alapítványunk útkeresése hívta életre: mivel nem működtetünk intézményes ellátási formákat, így normatív jellegű támogatást nem használunk, programjainkat mindig is pályázati forrásokból, valamint magán- és vállalati támogatásokból működtettük. Évek óta kerestük már azokat a lehetőségeket, amelyek – akár csak részben is – mérsékelhetik a (nem túl gazdag) pályázati lehetőségektől való függést. Emellett már évek óta foglalkoztatott bennünket az a gondolat is, hogy intézményesített, túlszabályozott és túlbürokratizált világunkban vajon hogyan lehetne közvetlenül összekapcsolni hajléktalan (magán) embereket nem hajléktalan (magán) emberekkel abból a célból, hogy az utóbbi csoport tagjai saját, szuverén döntésük alapján támogathassák az előbbi csoport tagjait.

Így jutottunk el a közösségi gyűjtés, a *fundraising* gondolatáig. 2013-ban a Norvég Civil Támogatási Alap kisprojektjével a Zöld Pók Alapítvány Média-műhellyel közösen, egy *kísérleti* programban próbáltuk kidolgozni a korábban már sikeres „van esélyes” programok medializálását.

Hogy pontosan *mit* és *hogyan* szeretnénk csinálni az adománygyűjtések segítségével, adott volt – a Van Esély Alapítvány hajléktalanságból való kilépést célzó, egyéni támogatási rendszere ekkor már 15 éve megbízhatóan és eredményesen működött.

Az újdonságot a források előteremtésének a módja adta. Az egyéni sorsok, életutak, valamint az előrelépési tervek médián keresztül való bemutatásának módszereit igyekeztünk aprólékosan, előre átgondolni és előkészíteni, ám ezzel együtt is számos olyan nehézség, váratlan helyzet adódott, amelyet menetközben kellett megoldanunk, s amely rámutatott: „ez az ösvény még nincs kitaposva”, így számunkra adódott a felelősség és a lehetőség, hogy ezt megtegyük. Éppen ezért határoztuk el már a program elindításakor, hogy – ahogyan az egy kísérleti program esetében illendő – összegyűjtjük és közreadjuk tapasztalatainkat: most ezt az összegzést tartja kezében az olvasó. Egy korábbi programunk, amely a „Restart” előzményének tekinthető, egy szemléletformáló kisfilm és egy esetprogram kampányához készített portréfilm megalkotását tette lehetővé. A tematikus kisfilm „3 millió ember”⁸ címmel a lakhatási szegénység problémáját járta körbe, leginkább azt próbáltuk bemutatni, hogy a hajléktalanság nem értékválasztás, vagy életfor-

⁷ „Restart – közösségi hálózatfejlesztés a hajléktalan emberekért” nevű, NCTA-2014-8242-A azonosító számú, Norvég Civil Támogatási Alap által finanszírozott, a Zöld Pók Alapítvánnyal konzorciumban megvalósított program.

⁸ https://www.youtube.com/watch?v=_z4gS7RkCYU (utolsó letöltés: 2017. 05. 30.)

ma, hanem mindenek előtt a(z amúgy döbbenetes mértékű) lakhatási szegénység egyik megjelenési formája⁹.

A filmek elkészülését a média (Zöld Pók Alapítvány) és a szociális terület (Van Esély Alapítvány) szakértőinek rendszeres, hosszú beszélgetései előzték meg. Ez a tudás, tapasztalat, mondhatni „látásmód csere” volt a kampánymódszereink kialakításának egyik legfőbb alapja.

Ezek után biztosak voltunk abban, hogy érdemes nagyobb léptékben is nekivágnunk az egyéni esetprogramok és a közösségi adománygyűjtés összekapcsolásának. „Restart – közösségi hálózatfejlesztés a hajléktalan emberekért” címmel, szintén a Zöld Pók Alapítvánnyal közösen már 10 hajléktalan ügyfelünk egyéni esetprogramját vihettük végig. A program szakmai és technikai költségeit a Norvég Civil Alap állta, ügyfeleink támogatását viszont mind a tíz esetben közösségi gyűjtéssel teremtettük elő. A 10 esetből ötször kisfilmet készítettünk, ötször pedig (a rövid leírás mellett) mindössze egy-egy fotósorozattal mutattuk be pályázóinkat. Előzetesen azt gondoltuk, hogy a 3-5 perces kisfilmes kampányok – lévén jobban megismerhetővé teszik, s így minden bizonnyal közelebb is hozzák a reménybeli támogatókhoz az ügyfeleinket – sikeresebbek lesznek, mint a fotós gyűjtések. Nos, a filmek biztosan nagyban hozzájárultak alapítványunk megismeréséhez, a kampánysorozat bevezetéséhez (erről részletesen is írunk a „Tudatosság, tervezés, brandépítés” alfejezetben), de a program végére azt mondhatjuk, nincs oksági összefüggés a drágább, filmes kampányok, és a gyűjtés sikeressége között. Az egyszerűbb (olcsóbb) fotós gyűjtések nem egyszer rövidebb idő alatt hozták be a kívánt forrást. Azóta kizárólag fotós kampányokkal dolgozunk, jelenleg a Hajléktalanokért Közalapítvány pályázata biztosítja futó programjaink gyűjtésen kívül eső költségeit. A Restart program keretében két ízben megpróbáltuk összegyűjteni az esetprogram teljes költségvetését, azaz az ügyfeleinknek nyújtott célzott támogatáson túl a szociális esetmunka és az ehhez kapcsolódó programelemek (interjúkészítés, esetmegbeszélő csoport) büdzsáját is. Ezek a kampányok a szokott, 150 ezer Ft körüli összeg helyett 220-260 ezer forint összegyűjtését célozták meg. Mindkét esetben érezhetően lassabb ütemben gyűlt össze a megcélzott forrás. Mindez nem jelenti azt, hogy „absztrakt”, azaz magához a támogatotthoz közvetlenül nem, vagy nehezebben köthető beruházásokra nem lehet ezzel a módszerrel pénzt gyűjteni, de egyértelmű sikerről a célzott, azaz **közvetlenül az ügyfeleinket érintő támogatások** kapcsán beszélhetünk.

⁹ A film címe arra a 3 millió emberre utal, akiket a 2001-es népszámlálási adatok alapján, *otthonatlanok* is nevezhetnénk, ugyanis vagy nem rendelkeznek saját jogú lakhatással, vagy önálló lakáshatásuk fizikai színvonalában, vagy annak laksűrűség miatt az nem alkalmas az elemi szükségletek kielégítésére. (Lásd: Győri Péter: Hajléktalanok – a szavak és a számok hálójában, *Beszélő*, 2005. március–április, 10. évfolyam 3. szám) Ennek a döbbenetes sokaságnak azért is különösen nehéz a helyzete, mert hazánkban gyakorlatilag évtizedek óta nincs érdemi lakáspolitikai, és a lakhatás biztonságát leginkább a tulajdonossá válás szavatolja – melynek lehetőségéből értelem szerint milliós nagyságban szorulnak ki emberek abban az országban, ahol a közel 4 milliós lakásállomány 91,6%-a saját tulajdonú, az önkormányzati bérlakások aránya pedig mindössze 3,6%. (*Társadalmi helyzetkép*. KSH, Budapest, 2010)

Tapasztalatainkat az áttekinthetőség és a használhatóság érdekében önálló alfejezetekre, vázlatpontokra bontva közöljük. Ezek azonban a valóságban egymásba olvadnak, hiszen egy egységes gondolkodásmód, szemlélet elemei.

Alapítványunk ugyan kizárólag a hajléktalanság területével foglalkozik, ennek ellenére a következő oldalak nem hajléktalan-specifikus közösségi adománygyűjtésekről fognak szólni, hanem igyekszünk kiemelni azokat az általánosan érvényes tapasztalatokat, amelyek többé-kevésbé mindenféle célra indított adománygyűjtésre, minden célcsoportra érvényesek lehetnek, hogy azokat lehetőleg mindenki, aki közösségi adománygyűjtésre adja a fejét, lefordíthassa magának a saját területére.

5. Mitől működik a közösségi adománygyűjtés?

5.1. Tudatosság, tervezés, „brandépítés”

Egy adománygyűjtésre épülő program sok lépésből áll és igen összetett feladat a végrehajtása, ráadásul nem mellékes, hanem lényegi eleme a transzparencia, azaz nem csekély része eleve a széles nyilvánosság előtt történik. Éppen ezért – amennyire csak lehetséges – előre el kell tervezni minden apró részletét. Ha egy szervezet, közösség egymás után több adománygyűjtést is tervez, a tudatos előregondolkozásnak kiemelkedő szerepe van. Ehhez a megbízhatóságon, sikeres programokon és hitelességen túl fontos egy jó kommunikációs stratégia felépítése is, amit fegyelmezetten végre is kell hajtani. Ez számtalan apró, de hangsúlyos elemből áll: a felhasználóbarát, sőt „mobilbarát” szervezeti honlaptól a jól eltalált nyelvhasználaton és képi világon keresztül a hírek megjelentetésének optimális ütemezéséig. Ezek a szempontok elválaszthatatlanok a tényleges tartalomtól, éppen ezért újra és újra előbukkannak majd a következő oldalakon.

Nem szabad megkerülnünk, hogy szót ejtsünk a gyűjtések megszervezésének költségeiről, hiszen természetesen egy közösségi adománygyűjtés mögött is (nem kevés) elvégzett munka áll, amelyért a munka elvégzője (jó esetben) munkabért kap. A gyűjtéshez használt fotók és filmek elkészítésének, sőt magának az adománygyűjtési internetes felület használatának is vannak költségvonzatai, nem beszélve olyan alapvető kiadásokról, mint telefon, számítógép, internet stb. Ezeknek egy része egy ideig megoldható önkéntes munkával, lelkesedésből is, de óva intünk mindenkit attól, hogy erre hosszú távú programot alapozzon. A Van Esély Alapítvány kuratóriuma a következő stratégiát választotta: először különböző forrásnyújtó szervezetekhez benyújtott pályázatban megszereztük azt az összeget, ami (pénzügyileg) az adománygyűjtések megszervezéséhez, annak háttérköltségeihez, és egyúttal ennek a módszernek a „piaci bevezetéséhez” szükséges volt.

A tervezés fázisában úgy döntöttünk, hogy az első néhány gyűjtésre – amíg megismernek bennünket – többet költünk, ezért ebben a szakaszban több portréfilmes gyűjtést szerveztünk, amelyek népszerűbbek, könnyebben felkeltik az

érdeklődést. A későbbi időszakban pedig csökkentjük a költségeket és fokozatosan áttérünk a (lényegesen olcsóbb) fotós megjelenésekre. Terveink között volt az is, hogy „mindeközben” a sikeres programok hatását egy jó kommunikációs stratégiával kiegészítve kialakítunk egy „brand”-et, azaz *cégért*, amely később már önmagában, az írásos anyagok használatával, valamint amatőr fotósok (például saját magunk) által készített képi anyag segítségével is képes lesz fenntartani a bizalmat, és megtartani az adományozói körünket. E sorok írásának pillanatában sikeresnek, teljesülőnek értékeljük az eltervezetteket. A gyűjtéseink és ezzel a szervezetünk ismertsége lényegesen nagyobb, mint a kezdeti időszakban, és a közösségi adománygyűjtésekkel bővített programjainkat jelenleg is folytatjuk.

Úgy véljük, hogy egy brandépítési folyamat kezdeti fázisában megengedhető akár az is, hogy magasabb legyen a gyűjtés költsége, mint maga a befolyó összeg, ennek azonban hosszú távon nem szabad így történnie. Egy efféle nonprofit programban az idők során a hitelességre alapozott bizalom, az ismertség és a jó hírnév jelenti azt a „profitot”, amelyet képesek leszünk visszaforgatni, és olcsóbbá tenni a közösségi adománygyűjtést.

5.2. Nem a gyűjtés a cél, hanem a begyűjtött pénzből megvalósuló program eredménye

Egy adománygyűjtésre épülő program dinamikájában komoly sikernek számít, amikor összegyűlik a megcélzott összeg. Ez jogos siker, hiszen azt jelenti, hogy az adományozók bizalmat szavaztak a gyűjtés céljának, a segítő szervezet programjának, mert hitelesnek, meggyőzőnek tartották azt. A valódi, igazán érvényes siker azonban mégsem a gyűjtéshez kapcsolódik, hanem az összegyűlt pénzből eltervezett cél megvalósulása az. Az összegyűjtött pénz felhasználásának kezdetekor valójában még csak egy program elején állunk, amikor a munka, sőt a kockázatok java is még hátravan.

Az adománygyűjtések területén fokozott jelentősége van annak a – Magyarországon gyakran elhanyagolt – ténynek, hogy beszélni, írni, terveket és víziókat alkotni, „kommunikálni” egészen más, mint megvalósítani, kézzel fogható eredményeket elérni, változásokat létrehozni egy adott területen. A megvalósítás során többnyire sorban jönnek a nehézségek, amelyeket menedzselni kell (már nem annyiba kerül, amire gyűjtöttünk; megcsappan a támogatott illető kedve, bátorsága; nem indul a megcélzott tanfolyam; kiderül, hogy... stb.) A felbukkanó nehézségeket pedig sorban meg kell oldani, mégpedig anélkül, hogy elszakadnánk a program eredeti céljától és az adományozóknak tett ígéretektől!

Tudatosan oda kell figyelni arra, hogy a kommunikáció és a megvalósító munka soha ne szakadjon el egymástól. Ha ez mégis megtörténik, abból kudarok, ami pedig még rosszabb, bizonytalan kimenetelű programok, adományozói csalódás és bizalomvesztés következhet. Ez pedig a Magyarországon éppen kibontakozóban lévő közösségi adománygyűjtés elhalásához vezethet.

5.3. Fontos végiggondolnunk, hogy vajon mi van a potenciális adományozók fejében

Azoknak a szervezeteknek, amelyek közösségi adománygyűjtésbe kezdenek, rendkívül fontos, hogy az adományozók fejével (is) próbáljanak gondolkodni, és képesek legyenek összhangot teremteni a hasznos, előrevivő programjuk és a várható adományozói kedv, hajlandóság között. A mai, hírekkel és információkkal teli világban nem könnyű olyan üzeneteket megfogalmazni, amelyek valóban célhoz érkeznének, és nem vesznek el, morzsolódnak le az információs áradatban. Ehhez, egyebek mellett, minél alaposabban kell ismernünk azokat az összetett intellektuális és lelki mechanizmusokat, amelyek eldöntik, hogy egy-egy társadalmi problémát, és az azzal kapcsolatos kezdeményezéseket, kéréseket észlelik-e, meghallgatják-e, hagyják-e hatni magukra az emberek. Nem könnyű átlépni azt az ingerküszöböt, amely felett egy átlagos „internetfogyasztó” a *második sort* is elolvassa, hiszen egy apró mozdulat a mutatóujjal, és máris egy egészen más témában, más honlapon vagyunk.

Sőt, úgy véljük, hogy bizonyos közlési stílusok, üzenettípusok inkább bekapcsolják a „pszichológiai önvédelem vézscsengőjét” az emberekben, mintsem a nyitottság, az odafordulás, az együttérzés csatornáit nyitnák meg, éppen ezért, ezeket érdemes elkerülni. Ilyenek a lelkiismeret-furdalást keltő üzenetek. A szegénység, az elesettség pusztá bemutatását, egy-egy élethelyzet nyomasztó, kiúttalan mivoltát, riasztó „nyomországát” kiemelő tartalmak (még ha egyébként igazak és valóságosak is) könnyen a visszájukra fordulhatnak: túl sokat láttunk, hallottunk már ezekből nap mint nap ahhoz, hogy meg tudjuk őrizni az érzékenységünket, ezért inkább védekező mechanizmusok alakultak ki az ilyen információkkal szemben. Más, belső félelmeinkre apelláló üzenetek – a mi területünkön ilyen pl.: *„bárki lehet hajléktalan, te is...”* – azon kívül, hogy nem igazak, hasonló hatást válthatnak ki, az empátia és a felelősségvállalás felébresztése helyett szorongást keltenek, és menekülési ösztönt indítanak be. A sajnálatkeltésre alapozott, lelkiismeret-furdalást keltő hangvétel az adott (egyébként „támogatandó”) személynek, csoportnak, ügynek a másságát, az adományozótól való különbözőségét emeli ki, és ezzel – bevonódás és elköteleződés helyett – valójában elvალaszt, idegenné tesz. Az efféle üzenet akár diverz hatást is elérhet, hiszen végső kicsengése nem is olyan ritkán így fest: „ez valaki más problémája, nem az enyém”.

Ezzel szemben az adott célcsoportnak, személynek, ügynek a megszólított (potenciális) adományozóval való hasonlóságait felmutató üzenetek inkább a részvétel, az azonosulás lehetőségét kínálják, mert átérezhetők, átgondolhatók az adományt nyújtó részéről. Nem pszichés védvonalakat generálnak, hanem a részvétel lehetőségét kínálják.

Illusztrációképpen emeljünk ki egy apró mozzanatot a saját eseteink közül: egyik támogatottunk, József számára festőszerszámokra, eszközökre gyűjtöttünk pénzt, amelynek során részletesen felsoroltuk ezeket az eszközöket a rozsdamentes glettelőtől a különböző ecseteken át a festékcsepegtető rácsig. A részletes fel-

sorolásnak, egyéb funkciói mellett (amelyről majd külön is lesz szó) abban is fontos szerepe volt, hogy azok, akik már festettek lakást, kerítést stb. – (és sokan vagyunk ilyenek!), és vélhetően mélyen bevésődött emlékeik vannak a csöpögő, megfolyó festékről és annak következményeiről –, azonnal képesek azonosulni a situációval. Saját élményükön keresztül olyanok is ismerik azt, hogy ehhez a művelethez mennyi fontos eszköz (pl. „csepegtetőrács”) szükséges, akik a hajléktalansággal kapcsolatban közömbösebbek, vagy esetleg egészen másképpen gondolkodnak róla, mint mi.

Ezzel együtt fontos tudnunk, hogy az emberek különböző társadalmi problémák (de egyébként bármilyen „hír”) iránti egyéni érzékenysége, szociálpszichológiai mozgatórugói folyamatosan alakulóban vannak. Ami tegnap még hatott, ma már nem feltétlenül működik, és semmi garancia nincs arra, hogy az imént leírtak holnap is érvényesek. Sőt, feltehetően az a helyzet, hogy a hírekre, üzenetekre és egyúttal azok „tálalására” való érzékenység is folyamatosan inflálódik: minél gyakrabban találkozunk velük, annál kevésbé vagyunk fogékonyak irántuk. Mindezek mellett azonban vannak olyan szemléleti irányok, megszólítási módok, az olvasóhoz való viszonyulási formák, amelyek talán hosszabb távon is működhetnek. A következő oldalakon ezek következnek.

5.4. Valódi emberek, egyedi történetek, személyre szabott célok

Manapság számos társadalmi ügy kér nyilvánosságot és anyagi segítséget. Programunk – legtöbbszörrel szemben – az azonosulásnak és a hozzájárulásnak egy „másfajta élményét” nyújtja: a fotókon és videókon látható személy nem az „ügy arca”, hanem „maga az ügy”. Gyűjtéseink fontos alappillére, hogy nem egy általános cél, vagy akár egy bizonyos ügyért dolgozó szervezet, érintett csoport támogatása érdekében folynak a kampányaink, hanem konkrét személyek, hús-vér emberek valódi történeteit és személyes céljait helyezük a középpontba. Az egyedi, konkrét élettörténetekkel, aktuális helyzetekkel és célokkal nemcsak jóval könnyebb azonosulni, mint absztrakciókkal, hanem ezek hatására a tudatunkban élő szociálpszichológiai csoportkategóriákat és a hozzájuk szorosan tapadó sztereotípiákat is képesek vagyunk „megkerülni”. A „hajléktalanság”, „szegénység”, „cigányság”, mint társadalmi problémák megemlézése egészen más hatásokat vált ki az emberek jelentős részéből, mint egy valós személy – aki mellelleg hajléktalan, szegény és cigány származású is – konkrét története, nehézségeinek és céljainak meghallgatása. Így olyan emberek is jobb eséllyel megszólíthatók egy adománygyűjtő programban, akik egyébként ezekre a „hívószavakra” esetleg elutasítóan reagálnának.

A valódi életek és sorsok bemutatásával (mellékesen, de a gyűjtési céloktól nem függetlenül) az is szándékunk, hogy rámutassunk: a hajléktalan emberek „pont olyanok, mint mindenki más”. Ezen a helyen ki kell emelnünk, hogy ez korántsem kommunikációs fogás, hanem a valóság torzításmentes bemutatásával történik. Ezzel összhangban a gyűjtéseinkben használt írott és képi nyelvet

egyaránt távol tartjuk attól a sematikus, felületes és hamis hajléktalan-képtől, amelyet az elmúlt évtizedek során a média Magyarországon kialakított. Összegzésképpen: fontosnak tartjuk, hogy ne az ilyen módon bejáratott lélektani mechanizmusokra (sajnálát, áldozathibáztatás, szájalom, elutasítás stb.) apelláljunk, hanem ezek helyett inkább magasabb rendű intellektuális és pszichológiai működéseket célozzunk meg: empátiát, (meg)értést, belátást és emellett részvételt ajánlunk adományozóinknak egy integrációt előremozdító, segítő folyamatban.

5.5. Egy szemléleti alapállás: a történetek semleges bemutatása

Gyűjtéseink során az egyik legnagyobb kihívás az volt, hogy a támogatandó személyek (élet)történetét, helyzetét röviden, ám kellő mélységben, és mindezek mellett úgy mutassuk be, hogy közben elkerüljük azt a kultúránkban mélyen gyökerező paradigmát, amely egy félresiklott emberi életútban feltétlenül „áldozatokat” és „elkövetőket” keres (és aki keres, az talál is...). Komoly hajlamunk van arra, hogy egy-egy ilyen történet főszereplőjét felmentsük (mint aki nem felelős a sorsáért), vagy elítéljük (mint aki maga tehet róla, hogy ide jutott). A kettő közötti ösvény igen vékonyka. Ebben a sémában a pozitívumokat az illető saját erényének tekintjük, míg a negatívumokat a környezet, a mások hibájának tudjuk be (esetleg fordítva). Ez a fajta nézőpont messze túlmutat a hajléktalanság kérdésén. A „jó” és a „rossz” szerepek dichotómiájának mély gyökerei vannak kultúránkban, amely a kognitív diszsonancia klasszikus helyzetét teremti meg akkor, amikor segítünk valakin, aki (hitünk szerint) „maga rontotta el az életét”. Ezen a helyzeten a megfelelő minőségű és mélységű információ, valamint a semleges nézőpont enyhíthet. Mi ezzel próbálkoztunk. Adománygyűjtéseinknek a társadalmi érzékenyítés is célja volt, ezen belül egyik legfontosabb feladatunknak azt tekintettük, hogy ezt az „önhibás-áldozat” szemléletmódot gyengítsük, és képesek legyünk olyan őszintébb és „igazabb” módon elmesélni (elmeséltetni) egy hajléktalan ember sorsát, amelyben helye van, helye marad a saját életével kapcsolatos felelősségnek, bevallhatók a korábban elkövetett hibák, és ezekkel együtt, a maga bonyolult és tökéletlen emberi mivoltában is támogatásra méltónak tartásuk azokat, akikhez eljut az üzenetünk.

Ez a szemlélet nemcsak „világnézeti”, hanem módszertani sarokpont is számunkra, hiszen támogatási programjaink egyik lényeges eleme az előrelépés, amelyhez szükséges, hogy ügyfeleink, amennyire lehetséges, pontosan ismerjék fel a saját sorsuk mozgatórugóit, aktuális helyzetüket és saját felelősségüket. Ennek érdekében igyekszünk minden program során (a pályázat benyújtásától kezdve, a filmek és szövegek elkészítésén át, a hosszú, hathónapos közös munkáig) elkerülni, hogy történetük, elkövetett hibáik miatt mentegetőzniük, védekezniük vagy másokat vádolniuk kelljen. Ehelyett azt szeretnénk elérni, hogy szabadabb perspektívából és egyben a saját sorsuk iránti felelősséggel gondolhassák át az életüket. Alapítványunk szemléletének ez mindig is fő eleme volt, de komoly tanulási folyamatot jelentett számunkra, hogy hogyan tudjuk ezt az egyéni tör-

ténetek mentén a köz számára érthető, fogyasztható módon, és egyúttal röviden megfogalmazni.

5.6. Az adományozók, mint programfinanszírozók: a tudatos adakozás erősítése a „jótékonykodással” szemben

Egy közösségi adománygyűjtés során befolyó összeg a szó legszorosabb értelmében közpénz! Éppen ezért az adományozókra is ugyanúgy tekintünk, mint egy pályázati forrás elosztójára, avagy „részvénytulajdonosra”, aki egy bizonyos cél megvalósulását finanszírozza. Ez nem csupán szójáték: esetünkben a befektetés megtérülése a sikeres integrációs lépés, a támogatott hajléktalan ember egyéni előrelépése pedig valójában közérdek is. Ezek a programok ugyanis bekapcsolják ügyfeleinket a társadalmi, gazdasági vérkeringésbe azzal, hogy jövedelemhez segítik őket, aminek a révén fogyasztanak, és adókat fizetnek vissza a közösbe (jövedelemadó, fogyasztási adó). De integráció alatt értjük az emberi kapcsolatok hálózatába való nagyobb fokú bekapcsolódást, ezzel a társadalmi feszültségek (lehetséges konfliktushelyzetek, egyenlőtlenségek) csökkentését is. Minél több egyszemélyes előrelépés történik, az annál inkább pozitívan hat vissza mindnyájunk életére.

Úgy látjuk, az adakozásnak ez a módja egyfajta tudatosságot teremt meg: az adományozók számára felszabadító élmény, hogy a szegények megsegítése nem csak szükségszerűen a (többnyire) paternalista viszonyokat rögzítő „jótékonykodás” lehet. Az egyéni programokhoz adott, akár csak 1-2 ezer forintos hozzájárulás adományozói azzal, hogy megismerhetik a támogatott személyét és történetét, a támogatás felhasználását, illetve a program későbbi alakulását is, *partneri rangra emelkednek*.

A tudatos adományozás az ügyfeleink gazdasági, kapcsolathálózati és identitásbeli integrációjára irányul. A jótékonyság ezzel szemben – integrációs hatását tekintve – többnyire passzív, leginkább segély típusú adományokat jelent, amelyek, bár bizonyos élethelyzetekben rendkívül fontosak, hosszú távon mégis hajlamosak inkább fenntartani, mintsem csökkenteni a társadalmi egyenlőtlenségeket. A tudatos adományozás racionális, egyéni, de egyben közös célok érdekében történik, míg a jótékonyágban ennél intenzívebben van jelen a „jót cselekvő” személy saját érzelmi, lelki szükséglete.

5.7. Részletes ismertető, „számlák” és beszámolók a finanszírozók felé

A programfinanszírozás típusú adományozás és a bizalom erősítése érdekében több olyan eljárást követtünk, amelyektől azt vártuk, hogy az adományozók valóban résztvevőnek, finanszírozónak érezzék magukat. Pontos helyzetképet és konkrét megvalósítandó célokat tártunk eléjük, amelynek költségeit részletezett módon, tételesen felsorolva ismertettük a gyűjtések indításakor. Később (e-mailben, blog-bejegyzésekben, Facebookon, a saját honlapunkon és a gyűjtés helyén,

az adjukossze.hu weboldalon is olvasható) beszámolókat kaptak az adott cél teljesülésének állomásairól. Aki megadott személyes elérhetőséget, azon a csatornán is megkapta a beszámolókat.

Az adományozókkal felépített viszonyunkhoz hozzátartozik, hogy a „befektetői kockázatokat” sem hallgattuk el előlük: a gyűjtések során nem ígérhettük nekik azt, hogy az adott program sikere garantált, csupán annyit, hogy kipróbált módszerekkel mindent elkövetünk annak érdekében, hogy a támogatott programok megvalósuljanak, valamint hogy transzparens módon fogjuk végigvinni a folyamatot, és teljes körű tájékoztatást kapnak nemcsak a sikerekről, hanem az esetleges megtorpanásokról és kudarcokról is. Két esetben történt meg, hogy az eltervezett programokat nem sikerült végrehajtani. Az adományösszegeket ilyenkor igyekeztünk megmenteni (visszaszerezni, vagy ha elég korán érkeztek a rossz hírek, el sem indítani a kifizetéseket), és ez majdnem teljes egészében sikerült is. Ezekben az esetekben tájékoztattuk az adott ügyfelünk céljaira adományozókat a helyzetről, és a hozzájárulásukat kértük ahhoz, hogy adományukat más, hasonló programra fordítsuk, illetve felajánlottuk nekik a befizetett összeg visszafizetését is. A visszafizetést senki nem kérte, így a megmaradt pénzt hónapokkal később valóban más ügyfeleink hasonlóan felépített programjára költöttük, az adományozók pedig értesítést kaptak a korábban befizetett pénzük felhasználásáról.

5.8. Nyelvhasználat és kommunikációs stílus

A támogatókkal való kommunikáció minden fázisában (az első eset-, illetve helyzetismertető anyagtól a későbbi beszámolóig) fontosnak tartottuk, hogy a szöveges anyagok minősége, hangvétele és terjedelme is megfelelő legyen. Ennek érdekében néhány fontos szempontot igyekeztünk szigorúan betartani. Először is a szövegeknek egészen világosnak, érthetőnek és szaknyelv-mentesnek kellett lenniük. Magától értetődő, hogy pl. a „CSÁO” nem dekódolható egy szakmán kívüli olvasó számára, ha azonban kiírjuk: „Családok Átmeneti Otthona”, azt is érthetően meg kell magyarázni, de anélkül, hogy túl sok helyet pazarolnánk erre a célra. Igen sok olyan szó, kifejezés van szakmai közhasználatban, amely nálunk, ezekben a szövegekben „tilalmi listára” került. Ilyenek többek között a „mélyinterjú”, „életútinterjú”, „integráció”, „munkaút”, „trauma” stb. Ezeken túl, a jó olvashatóság érdekében általában is érdemes kerülni a hétköznapi szóhasználattól elütő, idegen megfogalmazásokat, idegen szavakat és túlbonyolított mondatszerkezeteket is. Minden ilyesmi elidegeníti az olvasót ahelyett, hogy elkötelezné.

Az eddigiek megtartása mellett azonban – és ez teszi igazán nehezzé ezt a feladatot – nem szabad „lebutítani” sem a szöveget. Ahhoz, hogy a finanszírozók kompetens döntést hozhassanak, nem lehet kihagyni olyan, nehezen megfogalmazható (például bonyolult, összetett élethelyzetekre vonatkozó) részleteket, amelyek nélkül nehéz, vagy nem lehetséges a kellő mélységű megértés, és ezzel az

empátia, elköteleződés kialakulása. Bonyolult dolgokat kell tehát egyszerűen és érthetően megfogalmazni.

Egyfajta megoldási irányt kínál erre a „mindenki nyelve”, amelyről a *Szociológiai interjú készítése* című kiváló tanulmányban olvashatunk¹⁰. A szerzők azt értik „mindenki nyelve” alatt, amelyet minden társadalmi csoportba tartozó ember könnyen megért, ezzel együtt nincs leegyszerűsítve, amely használatával bonyolult, összetett dolgokat is el lehet magyarázni a maguk árnyaltságában úgy, hogy mindenki megérti. Bízattásképpen Szent-Györgyi Albertet idézhetjük: aki szerint: „...aki nem tud bármilyen bonyolult kérdést úgy elmagyarázni, hogy egy nyolc éves gyerek is megértse, az kontár a szakmájában.”

6. Az adománygyűjtések hatása ügyfeleinkre

A „támogatói élmény” újszerűsége mellett megtapasztaltuk, hogy a támogatottak oldaláról is más minőséget jelent, hogy a tervezett beruházást nem egy alap, egy szervezet, vagy más nehezen megfogható entitás adja. Úgy látjuk, hihetetlen mobilizáló erő van abban, ha hajléktalan pályázóink megélik, hogy az ő személyes sorsuk és tervük alkalmasint 40-50-60 embert is meggyőzött, és hogy ennyi, számukra ismeretlen ember egészen megfogható módon melléjük állt.

Teljesen más érzelmi viszonytal és felelősséggel jár, ha 50 ember jó szándékának és egyúttal „elvárásainak” kell megfelelni, mintha csak „valamilyen szervezet” segíti az embert, számára nehezen átlátható módon. Ezt a támogatást nem kizárólag a szociális munkás intézi a támogatott feje felett, hanem a támogatott személyesen jelenik meg, személyesen mutatja meg magát a kampányanyagban: ez a személyesség hozza a támogatásokat, így hajléktalan pályázóink viszonya is személyes marad a program egésze során.

Alapjaiban más *ebben* a programban részt venni, mint pl. egy munkaügyi központ által szervezett, vagy valamilyen nagypályázati program keretében való képzést elvégezni. Míg utóbbiakat javarészből a támogatott szociális munkása vagy háttérintézménye intézi, itt – noha a pályázatban szintén megjelenik a szociális munkás – minden lépésnél részt vesz a támogatott ember, illetve a pályázattal/kampánnyal kapcsolatos történések is intézményen kívül, egy másik közegben, más szereplőkkel zajlanak. Ha szabad így fogalmazni: tágasabb és napfényesebb közegben, és nagyon is valós, és „világi” díszletek között történik mindez, mint ami a szociális ellátást önmagában jellemzi.

A támogatott többszörösen *versenyhelyzetbe* is kerül – nyer-e az alapítvány felé beadott pályázata, vagy nem, összegyűlik-e a támogatás, vagy nem – amelyekben ha nyer, óhatatlanul inkább sajátjának érzi a programot, és sokkal inkább érdekelt lesz a tervezett lépések tényleges teljesítésében. Tocqueville írja az ame-

¹⁰ Heltai Erzsébet – Tarjányi József: *A szociológiai interjú készítése* – Adatfelvétel módszertan, TÁRKI, Budapest, 1999. <http://www.tarki.hu/adatbank-h/kutjel/html/a509.html> (utolsó letöltés: 2017. 05. 30.)

rikai demokráciáról, hogy felelősségvállalást kizárólag *érintett és érdekeltté tett* emberektől lehet várni¹¹. Az, hogy támogatójaink direkt módon a saját bőrüket (arcukat, történetüket, sorsukat) viszik a vásárra – és a valós versenyhelyzet mentén *valóban* vásárra viszik – tökéletesen kimunkálja az érdekeltté válást, és így a toccqueville-i gondolat szerint a *felelős részvétel* alapjait.

A médiaszereplés természetesen egyik támogatótunknak sem egyszerű feladat, sokkal inkább olyan dolog, amire fel kell készülni. Ehhez többféle segítséget, konzultációs lehetőséget is kínáltunk, ahol át tudta beszélni a támogatót a szerepléssel járó helyzetet, illetve kialakíthatta az ezzel kapcsolatos egyéni viszonyát és stratégiáját. A támogatót – szociális munkása társaságában – első körben alapítványunk képviselőivel, és a kampány fotósával/filmesével találkozott, majd egy rövid ún. médiatréning keretében a Város Mindenkiért Csoport két tagjával¹². A beszélgetések tartalmától függetlenül (persze ez is fontos) már önmagukban nagyon fontosak a találkozások *szereplői, és helyszínei*. A támogatótunk ugyanis már ezen a ponton ki kell lépnie a szociális intézmény miliójából, idegen helyszíneken és szereplőkkel kell konstruálnia a kampányban való szerepét, megjelenését: azaz saját magát. Ez a két-háromszori nekifutás valójában már valamennyire modellezi azt a helyzetet, amiről a kampány szól: támogatótunk megjelenik és megmutatja magát (életútját, terveit és egész konkrétan: az arcát) idegen környezetben, idegen embereknek. Úgy érezzük, nem csak a Van Esély Alapítvány, de a fotós/filmes kollégák szerepe is elmondhatatlanul fontos ennél az ismerkedős/felkészítő szakasznál. Ők egy másik világot képviselnek a szociális ellátás szereplőihöz képest és ebben a minőségükben nyúlnak ugyanahhoz: a támogatót történetéhez, mint munkájuk során a szociális munkások és a segítők. Az intézményi közegekből és szereplők közül való kilépés, az említett versenykörülmények közötti megmérettetés pedig nagyon is „nagykorúsító” motívumok, ami épp ellentéte az intézmények gyakran kiskorúsító (értsd: alapvetően hospitalizáló, akaratlanul is paternalista viszonyokat rögzítő) minőségének.

Gyanítjuk, ez a „nagykorúsítás” rendkívül fontos hajtóerő. Mint ahogy azt is sejtjük, hogy esetenként a megvalósuló beruházásnál még fontosabbak azok a rejtett/lágy szekunder tényezők, melyek a támogatót személyiségére és ön-bizalmára hatnak. Az adománygyűjtések során ugyanis nagyon pontosan megfogalmazásra kerül a segítséget kérő, hajléktalan helyzetben lévő ember helyzete és problémája (tudjuk, sok esetkezelési folyamat már ezen a ponton elvérzik), de felrajzolódik a helyzet méltányolhatósága és elfogadása, a kivezető út iránya is. Ez pedig olyan személyes élmény, amely sokszor valójában értékesebb, mint a megszerzett eszköz.

Az *elfogadásnál* megállnánk egy percre: nagyon fontos visszajelzés és szimbolikus pillanat, hogy a kampányban direkt információt kap néhány tucat embertől a támogatót arra nézve, hogy sorsa és személye – jelen hajléktalan helyzete *elle-*

¹¹ Alexis de Tocqueville: *Az amerikai demokrácia*. Európa, Budapest, 1993

¹² Az AVM médiatréningjéről a „Médiaszereplés kockázatai” fejezetben részletesen is szó esik.

nére – elfogadható, vagy patetikusan: szerethető, olyannyira, hogy ismeretlenül is szolidaritást és támogatást érdemel. Ezt megélni: bizonyosan gyógyító momentum. Ebben a helyzetben hangzott el az a mondat, amelyet jelen tanulmányunk címévé választottunk. Egyik támogatottunkkal interjú készült, melynek egyik kérdése ez volt: „Miben változott az életed a program során?” – a „várható reakció” (pl. „újra tudok dolgozni”) helyett azonban egészen más válasz érkezett: „Azóta kedvesebb vagyok az emberekhez”.

6.1. Vilmos, Marika, László és József – a kampányok lélektani haszna

Tanulmányunk címadó mondata **Vilmos** nevű támogatottunkhoz köthető, akivel kapcsolatban elmondhatjuk, nem „csak” a hajléktalanság stigmáját segített átfogalmazni a program sikere és a gyűjtésben realizálódó szolidaritás-élmény. Vilmos hajléktalan karrierje hosszú, mintegy 15 éves börtönbüntetés után kezdődött. A kampányt megelőzően sokáig tanakodtunk, hogy vállaljuk-e, illetve ha vállaljuk, hogyan kommunikáljuk a történetét. Vilmost ugyanis emberölés miatt ítélték el: 19 évesen belekeveredett egy kocsmai verekedésbe, melynek az egyik résztvevője életét vesztette. Két dologban biztosak lehettünk: sokak számára még a körülmények pontos/tárgyilagos ismertetése mellett is elfogadhatatlan lesz Vilmos múltja. Ennek ellenére tudtuk, ha vállaljuk Vilmos esetét, nem hallgathatjuk el kliensünk börtönmúltját és a börtönbe kerülés okait sem, hiszen ezek nélkül Vilmos sorsa, hajléktalanná válásának története, sőt életstratégiája sem érthető. (Vilmos ugyanis, mikor mintegy 20 éve, 34 évesen szabadult, tudatosan kívülálló, remete életet választott: lemondott az alkohorról és a társasági életről, a budai hegyekben, hétfélig házasságban szerzett olcsó bérleményt, ahol kerti munkából, valamint nagyrészt önfenntartó gazdálkodásból szervezi megélhetését.)

Végül az alapítvány kuratóriuma a támogatás mellett döntött, Vilmos kampánya (Halász László fotósorozatával) pedig 11 nap alatt, 46 fő támogatásával elérte a kitűzött, 158 ezer forintos célösszeget¹³. Vilmos önként vállalta a program zárófilmjében¹⁴ való szereplést is. A Restart projektünk végén – a kampányok során készült fotókból – szerveztünk egy kiállítást, illetve a kiállítás-megnyitónál egy módszertani workshopot: Vilmos mindkettőt végigülte. A kiállítás-megnyitón kérés nélkül is „szerepelt”, készségesen, nagy átéléssel beszélgetett a róla készült, kinagyított fotók alatt vendégekkel és újságírókkal, bárkivel a közel kétszáz fős tömegben. Azaz: visszatért és megérkezett a remetelét után a városba, a tudatos egyedüllét után az emberek közé, a kampány sikere mentén megélve és sajátjává téve a közösség elfogadását. Ez a multiplikátor-, vagy innen nézve szimbolikus

¹³ Vilmos gondosan összeválogatott szerszámaikat kb. egy évvel korábban ellopták, így megélhetése – 20 év után először – bizonytalanná vált. Olyan kerti- és egyéb szerszámokra (motoros fűrés, fűkasza stb.) gyűjtöttünk adományokat, melyekkel továbbra is tud alkalmi munkákat vállalni. Lásd még: <http://www.vanesely.hu/contents/support.php> (utolsó letöltés: 2017. 05. 30.)

¹⁴ „Újra kellett kezdeni az életüket” című kisfilm: http://indavideo.hu/video/Ujra_kellett_kezdeni_az_életüket (utolsó letöltés: 2017. 05. 30.)

gyógyító hatás a legkevésbé konstruált, vagy tudatos része a munkánknak, mégis valószínűleg a legnagyobb hatású motívum. Nem véletlenül emeljük ki Vilmos történetét, hiszen itt a program jótéteményei egy szélsőséges és minden elemében drámai sorseseeményt érintettek és gyógyítottak a maguk módján. Támogatottjaink legtöbbször talán nem ennyire látványos, de mindenképpen látható és leírható a multiplikátorhatás, és a sikeres programokat jellemző lélektani drive.

Marika ugyancsak fotós kampányban vett részt, számára 4 nap alatt, 20 ember adakozásából gyűlt össze a szükséges 83 ezer Ft, melyből félbemaradt ápolási asszisztens képzésének a vizsgadíját finanszírozta. A vizsga sikerült és kliensünk megszerezte a kívánt végzettséget, amellyel segédápolói minőségben, kórházban szeretett volna elhelyezkedni. Marikának szintén fontos szerepe volt a programzáró kiállítás-megnyitón, lévén remekül beszélő és szereplő hölgy, őt választottuk, hogy a program érintett, hajléktalan résztvevőit képviselje. Marika az est egyik fénypontjaként a rendezvény fővédnökével, Karafiáth Orsolyával egy rövid, alig 10 perces pódiumbeszélgetésen szólalt meg. Elsősorban magáról beszélt, a képzésről, a terveiről, az átmeneti szállóról, ahol akkor élt, és a hajléktalanság megítéléséről, hogy neki magának milyen élmény volt közel 50 évesen, egy stabilnak hitt polgári életmód felbomlásával az utcára kerülni. Az, hogy kliensünk a kampány nyilvánossága után egy másik, ráadásul személyes nyilvánosságot is vállalt, és így tudott saját hajléktalan helyzetéről mesélni, kivételesen nagy bátorságot feltételez. A bátorság mellett van azonban még egy fontos motívuma egy ilyen aktusnak. Egy ilyen típusú kiállítás és önvallomás értelemszerűen az önfogadás és az én-erő forrása is. Marikának volt egy fontos mondata a programzáró filmben – a vágott anyagban talán nem is szerepel – magára, és a filmben szereplő társaira mondta, hogy „mi vagyunk, akik nem adják fel”. Ebben a narratívában pedig a hajléktalanság arccal, névvel és élettörténettel való vállalása tovább megy a stigma felvételénél, azt mutatja meg a szélesebb közönség felé, hogy a hajléktalanság egy olyan élethelyzet, amelyben sokak válhatnak érintetté, de amelyből személyes odaszánással, erővel és segítséggel ki is lehet törni.

Marika a végzettségét, már több mint egy hónappal a kiállítás-megnyitó előtt megszerezte. A fenti hónapban sok helyen keresett munkát, de nem járt sikerrel, illetve a vele dolgozó szociális munkás elmondása szerint a kudarcok után napokra magába sülyedt, bezárkózott, és 2-3 napnak el kellett telnie ahhoz, hogy megpróbáljon egy új helyet. A kiállítás-megnyitó után néhány nappal egy reggel Marika elindult munkát keresni, és szokásával ellentétben három kórházat is végigjárt. Az első két helyen elutasították, de továbbment. A harmadik kórházba felvették: azóta itt dolgozik. A hajléktalan szállóról időközben kiköltözött, új párjával albérletben élnek.

A fenti példák a személyesen is megélt nyilvánosságra lépés és önvállalás hatásáról szólnak, de az említett lélektani drive akár már a filmszereplés, és sikeres gyűjtés visszacsatolása mentén is érvényesül. A közel 60 éves, régóta rehabilitációs szállón

élő, rokkantnyugdijas **László** például a fentiek után, gyakorlatilag már pályázati programja megkezdése *előtt* munkába állt, véget vetve ezzel egy közel évtizedes munkaerő-piaci inaktivitásnak. Számára a pozitív élmények és a mobilizáló erők már ezen a ponton elégségesnek bizonyultak a továbblépéshez. László pályázata a „B” kategóriás jogosítvány megszerzését célozta: segítőtjével úgy érezték, hogy ennek birtokában könnyebben találna munkát: a program végére egy olcsó használt autót tudott venni, és ezzel járt a már korábban megszerzett munkahelyére. Másik támogatottunk, **József** esetprogramját (festőeszközök vásárlása és munkaidőn túli festő-mázoló pluszmunkák végzése) egy agyvérzés szakította meg. József hamar, maradványtünetek nélkül épült fel, de mint mondta, ebben fontos szerepe volt annak, hogy a pályázat mentén úgy érezte, hogy dolga és feladata van, melyben „nem engedheti meg magának, hogy lerobbanjon”.

7. A médiaszereplés kockázatai

Mint láttuk, a médiaszereplés olyan lehetőség, amely saját jellemzőivel jól csatornázható be a támogatott céljait, élettörténet és ehhez kapcsolódó segítőmunkát központba állító programba, és szerencsés esetben összeadódnak, egymást erősítik a két minőségéből adódó jótétemények. A professzionális segítőmunka és a közösség felől érkező (nem csak anyagi természetű, hanem szimbolikus) támogatás párhuzamosan segíthet egyfajta új, pozitív identitás, és az ebből fakadó én-erő kimunkálásában. (Zárójelben írjuk: a siker az eddig felsorolt szemléleti és technikai szempontok mellett valószínűleg *ebben* is keresendő. A gyűjtés és a program effektíve nem válik szét, hanem természetesen egészíti ki egymást. Valószínűleg azok a közösségi kampányok és gyűjtések lehetnek sikeresek, ahol a gyűjtés és a megvalósítandó program között nemcsak gazdasági, hanem egyfajta tartalmi kapcsolat is van.)

A médiaszereplésnek ennek ellenére nem csak pozitív hatásai, hanem számottevő veszélyei is lehetnek a résztvevőkre nézve.

A közösségi gyűjtéseket alapítványunk elsősorban a Facebookon keresztül hirdette meg. A Facebookon a Van Esély Alapítvány oldalán közzétett és megosztott kampányhirdetések jellemzően 5-15 ezer megjelenést hoztak, azaz kb. ennyi ember üzenőfalán jelentek meg. Hogy ebből hányan kattintottak rá az „Adjukössze” oldalára, azt nem feltétlenül tudjuk; a filmes kampányainkban viszont rendelkezésünkre áll a csatolt film YouTube számlálója. A leggyengébben teljesítő filmünket 348 ember látta, a legnépszerűbbet több mint 22 ezer, legjellemzőbben azonban 1500-2500 megtekintést értünk el egy-egy filmmel: feltételezhetjük, hogy az egyes fotókampányokat nagyjából ennyien nézték meg tüzetesen az adjukössze.hu felületén. (Két esetben használtuk a fizetett Facebook-hirdetés lehetőségét, ez bár lényegesen megemelte a megjelenések számát (150, illetve 180 ezerre), magát a támogatási kedvet nem növelte érzékelhetően, legfeljebb a – többnyire negatív – hozzászólások száma nőtt meg.)

A fentiek alapján tehát azt gondolhattuk, hogy a Van Esély kampányainak publicitása igencsak korlátozott publicitás, amely egy felületen, a Facebookon keresztül átlagosan 10-15 ezer embert talál meg, és ezek közül kb. minden 10. felhasználó kattintott rá a hirdetett gyűjtési oldalra. Bármilyen kicsi is azonban ez a nyilvánosság, attól még természetesen *nyilvánosság*, a kampányban szereplő tartalom pedig *medializált tartalom*, és mint ilyen, akár át is kerülhet a mainstream médiába; mi magunk két esetben kerültünk ilyen helyzetbe.

Mielőtt ezeket jegyeznénk le, fontos bemutatnunk, hogy milyen módon jutotunk el a (résztevők oldaláról is) tudatos és tervezett médiaszereplés gondolatáig.

Ahogy korábban említettük, a Restart program előzményeképpen már 2013 végén előálltunk egy gyűjtéssel, melyben egy Péter nevű, volt állami gondozott – akkor épp kollégista – fiatalember felsőfokú tanulmányihoz kértünk segítséget: voltaképpen ekkor „próbáltuk ki” a rövid portréfilmmel megtámogatott adománygyűjtést a „van esélyes” programok finanszírozására. Péter kampánya váratlanul sikeres volt, mintegy 11 óra alatt összegyűlt a szükséges 150 ezer forint.

A sikeren felbuzdulva még januárban előkészítettük egy másik pályázat adománygyűjtését. Csaba feleségével és két gyermekével egy budapesti családok átmeneti otthonának volt a lakója, és konkrét munkajánlat ígéretével hentes képzést szeretett volna elvégezni. Csabáról és családjáról kisfilm készült. A tervezett kampányindítás előtt két nappal hívott fel minket a családfő, hogy meggondolták magukat, mégsem szeretnék a filmet nyilvánosságra hozni. Hamar kiderült: a legnagyobb nehézséget az jelentette számukra, hogy „mi van, ha meglátja a filmet a gyerek osztályfőnöke, valamelyik osztálytársa, a sarki boltos, vagy a távolabbi család”. A legtöbb, átmeneti otthonban élő család, vagy szociális intézményben élő ember ugyanis a legritkábban teszi kirakatba, hogy intézményben él, a távolabbi ismerősök általában úgy tudják, hogy „valahol albérletben” laknak az érintettek. Az első csalódottság után hamar ráébredtünk, hogy Csabáék szempontjai teljesen jogosak és méltánylandók, a médiaszereplés várható hatásait, azok összes negatív lehetőségét aprólékosan át kell gondolnunk és végig kell beszélünk azokkal a támogatottjainkkal, akik vállalkoznak a szereplésre. A 10 esetet végigvívó Restart programba két ilyen biztonsági pontot is beépítettünk: már a kampányról szóló szerződés megkötése előtt leülünk egy olyan beszélgetésre a nyertes pályázóval és szociális munkásával, ahol pont az említett buktatókat vesszük sorra, illetve konkrét ajánlásokkal élünk, hogy kiskorú gyerekek, egyéb családtagok lehetőség szerint ne jelenjenek meg a filmen és fotókon. (Volt olyan kampányunk is, ahol a támogatott – velünk teljes egyetértésben – úgy döntött, hogy nem szeretné vállalni az arcát. Róla olyan fotósorozat készült – Jónás Jácint fotós kollégánk kiváló megoldásaival – melyeken Erika¹⁵ csak sejtésszerűen oldalról/hátulról látszik.) Emellett - ahogyan már korábban is utaltunk rá - szervezetünk egy úgynevezett „médiá felkészítő-tréninget” is a Város Mindenkiért

¹⁵ Esetében a név is választott név, melyet az adományozók felé is jeleztünk.

Csoport bevonásával. Ezt azért éreztük szükségesnek, mert az AVM hajléktalan aktivistái páratlan sajtótapasztalattal rendelkeznek, a szervezet mindegyik média-megjelenésében szakértő pártoló tagok és hajléktalanság/lakhatási szegénység mentén érintett emberek hasonló arányban szerepelnek, akik első kézből tudták elmondani, hogy pl. egy intézmény lakójaként milyen élmény a tv-ben, újságokban megjelenni, milyenek általában a közvetlen környezet reakciói és így tovább.

7.1. Gabi és Vera – avagy a kampányok további élete

Mint említettük: két gyűjtés során a publicitás körei túlnőttek a Van Esély saját kampányán. Az első ilyen történetben ennek a lehetőségét már előzetesen is számításba vettük, a konkrét kampányban ugyanis egy korábban már médiaszerepet vállaló hölgy továbblépési programjára gyűjtöttünk. **Gabi**, még a 2000-es évek elején szerepelt az egyik kereskedelmi televízió népszerű délutáni talkshowjában. Nem újdonság, hogy ezeket az úgynevezett „magánéleti témákat” tárgyaló, beszélgetős showműsorokat legtöbbször minimális díjazás fejében a társadalom perifériájára szorult, kiszolgáltatott emberek szerepeltetésével forgatták le. Gabi annak idején egy szándékoltan botrányos családi jelenetet játszott el. Mindez még a videó-megosztó oldalak robbanása előtt történt, amikor is Gabi még nem tudhatta, hogy néhány évvel később az interneten bárki számára újra nézhetőek lesznek a műsor adásai, és hogy pont ez a – valóban szélsőséges és botrányos – jelenet lesz az említett show egyik legnézettebb YouTube videója. Gabi szereplését a YouTube-on több mint 1,3 millióan látták, illetve többtízszere nézettségre tettek szert a „rajongói videók” is melyekben az adás részleteit vágják újra „vicces” hanghatásokkal, vagy vizuális elemekkel az internetes népművészet öntevékeny alkotói. Ahogy Vilmos esetében, Gabi kapcsán is sokat vitáztunk a kampány vállalhatóságáról. Bár feltételeztük, hogy a gyűjtések célcsoportja nem metszi a mások nyomorúságán élcelődő, vicces videók rajongói körét, tudtuk, hogy ha csak egy nézőnk is azonosítja Gabit az inkriminált showműsor hajdani szereplőjével, akkor könnyen szándékainktól teljesen független és általunk kontrollálhatatlan publicitás szerveződhet a kampány köré.

Végül arra jöttünk rá, hogyha mi magunk „lőjük le” az esetleges poént, és tényként közöljük, hogy „ez a Gabi az a bizonyos Gabi”, úgy már nincs minnek „kiderülnie”. Gabi a riportfilmjében reflektált a hajdani show-szereplésre és elmesélte, hogy mindössze szerepet játszott. Elmondta azt is, alakítása következményeit azóta is viseli: lépten-nyomon felismerik és azonosítják a tévében látott figurával. A tudatos kommunikáció úgy érezzük bevált, bár ezt a portréfilmünket látták a gyűjtés során a legtöbben (22 ezren), és már ennek során is igen vegyes hozzászólások érkeztek Facebook oldalunkra, a közölt tartalom megmaradt a mi tartalmunknak és a saját üzenetünknek, Gabi gyűjtése pedig sikerrel zárult.

Mindehhez képest érdekes a kisfilm utóélete. Mára semmilyen technikai nehézséget nem jelent a YouTube-on szereplő tartalmakat letölteni, majd egy másik csatornán újra feltölteni; így történt, hogy egy (általunk ismeretlen) felhasználó

a saját csatornáján „Gabi életét tönkretette az XY show” címmel tette közzé a filmünket. Amikor ezt észrevettük, már félmilliónál(!) járt a megtekintések száma. Az első ötletünk természetesen az volt, hogy jogtulajdonosként leszedetjük a videót, az újbóli feltöltések ellen persze ez sem nyújtott volna biztos védelmet. Aztán átgondoltuk: nem feltétlenül rossz, hogy azok is látják a videót, akik nem a programunkra, hanem egy botrányhős életére voltak kíváncsiak. Az, hogy az új címével kontextusán, azaz az akkor már lezárult gyűjtésen kívülre került a kisfilm, nem változtatta meg a videó tartalmát, és egyéb úton valószínűleg sem a Van Esély, sem Gabi üzenete nem jutott volna el ennyi emberhez, az előbbi a programjával, utóbbi a valós történetével és igazságával. E sorok írásakor a kisfilm több mint 700 ezer megtekintést, és közel 500 hozzászólást számlál.

Hasonló tanulságokkal szolgál Vera története, akivel aprólékos, érdemi egyeztetések után a 24.hu nevű internetes újság lapjain jelent meg interjú¹⁶. Az orgánium első körben minket talált meg, ügyfelünk és szociális munkása pedig kifejezetten örültek a lehetőségnek. Vera egy lezárt, és ekkora már feldolgozott bántalmazó kapcsolattal a háta mögött nagy küldetéstudattal beszélt a párkapcsolati erőszak pokláról, és személyes ügyének érezte, hogy minél több ilyen történet váljon ismerté. Mivel mind mi, mind Vera, mind a vele dolgozó szociális munkás bőséges garanciákat kaptunk a laptól, érdemi beleszólásunk lehetett az interjú körülményeibe és a kész anyag szerkesztésébe, így mindnyájan jó szájjal vállaltuk a megjelenést. Belicza Bea és Pál Anna Viktória tollából végül érzékeny és okos írás született, és bár részleteiben is bemutatásra kerültek a Verát ért szörnyűségek a cikk mégsem ezekről, hanem valós társadalmi problémákról (kapcsolati erőszakról, kiszolgáltatottságról, lakhatási szegénységről) szólt ügyfelünk sorsán keresztül.

Néhány nappal később rémülten fedeztük fel Vera fotóját egy bulvárlap, a Napi Ász címlapján. A bulvárlap átvette a 24.hu cikkét, mint megtudtuk, jogilag támadhatatlanul, pontos forrásmegjelöléssel ugyanis engedélykérés és egyeztetés nélkül is újraközölhető bármilyen médiatartalom. Maga a cikk kevés szerkesztéssel szóról-szóra a 24.hu anyagát tartalmazta. A másodközlés ebben az esetben is azért volt rettenetesen aggályos, mert egész más kontextusba helyezte az amúgy jó színvonalú, és minden tekintetben vállalható anyagot. Ebben a közegben a bulvár és bűnügyi hírek, illetve a félmeztelen „nap szépe” mellett egészen más akusztikával bírt a Vera pokoljárását bemutató anyag. Jogi lehetőségeink, lévén a cikk és a fotó hivatkozása a szabályoknak megfelelően történt, nem voltak. A 24.hu újságírói szinte csak legyintetek: a bulvárlapok gyakorlatilag teljes körben, napról-napra ezzel a módszerrel állítják össze lapjaik beltartalmát.

Összegezve: minden igyekezet és a legkörülmétezőbb szervezés ellenére is megtörténhet, hogy a kampányanyagok, és különösen a kampányoldalon kívül meg-

¹⁶ <http://24.hu/belfold/2016/04/01/le-akarta-vagni-a-kezemet-a-labamat-aztan-a-kutyat-darabolta-fel-ott-a-gyerek-szeme-lattara/>

jelenő anyagok olyan publicitáshoz jutnak, amelyre előzetesen nem számítunk. Ezért fontos, hogy a lehető legtudatosabban, a kampányban résztvevő szereplőkkel lépésenként egyeztetve és együtt gondolkodva alakítsuk ki mindazt, ami nyilvánosan megjelenik, és ugyanilyen tudatossággal munkáljuk ki az adománygyűjtő kampány és résztvevője személyes viszonyát.

8. Zárszó helyett: az adománygyűjtések társadalmi hatásairól

A személyesség és az adakozás nyújtotta közösségi élmény mellett fontosnak tartjuk azt a társadalmi hatást is, amelyet az egyéni kampányok hozhatnak. Fontosnak tartjuk, hogy adománygyűjtéseink során egy, a szokottól (szakállas bácsi kopott télikabátban, szatyrokkal) eltérő hajléktalankép jelenjen meg. Annak ellenére, hogy a média legkülönbözőbb területein rendre megjelenik a hajléktalanság kérdése (pl. a jogszabályváltozások kapcsán, illetve minden télen) tapasztalataink szerint elég sarkos és egynemű a hajléktalanság megjelenése a legkülönbözőbb médiumokban. A média jobbra az utcai hajléktalanságot exponálja, és annak is azokat a vonásait hangsúlyozza, amelyek megkülönböztetik, és így megfelelő távolságba helyezik a hajléktalan embert a többség tagjaitól. Tapasztalatunk, és minden idevágó szociológiai mérés szerint a hajléktalanok több mint kétharmada nem az utcán él, jelentős részük dolgozik, ápol valamilyen családi kapcsolatot, a hajléktalanságot megelőző életszakaszuk pedig – nem is olyan ritkán – alig tér el a többség életútjának szokványos mintázataitól.

A támogatók oldaláról nem tudhatjuk, pontosan milyen alapokon nyugszik a támogatási szándék, tekintve, hogy az adakozásban résztvevők még a nevüket sem feltétlenül tüntetik fel. Nem ismerjük a támogatók életkori vagy földrajzi összetételét, jövedelmi viszonyaikat, vagy más mutatóikat, annyit tudhatunk csak, hogy kampányaink célja, tematikája, hangvétele megnyerte őket és támogatták az adott gyűjtést.

Minden társadalomban más hagyománya van a magánmecenatúrának, mint ahogy a támogatható/támogatandó közügyek meghatározásának is. A rendszerváltozás utáni Magyarországon is megjelent már egyfajta vállalati karitász és magánadományozási hajlandóság, az viszont valószínű, hogy az adományozásnak az általunk képviselt személyes módja újszerű, és épp újszerűsége miatt sikeres. Ahogy többször is leírtuk: programunk lényegi jellemzője a személyesség, azaz egy-egy, a kampányban bemutatott *személy* támogatásán keresztül járulhatnak hozzá a támogatók egy társadalmi probléma megoldásához. Mindez fordított út a nagy múlttal rendelkező, angolszász magántámogatási kultúrához képest. Nyugat-Európában, és különösen az USA-ban a magánadakozás olyan, a társadalmi tagsággal együtt járó, polgári hagyomány, ami magától értetődő morális kötelességként jelentkezik. Heller Ágnes önéletírásában ír az amerikai támogatási kul-

túráról, amely egészen átszövi az amerikai társadalmat. Ennek a gyökere szerint a protestáns hagyományban keresendő: „*A protestáns tradíció szerint, ha sok pénzt keresnél, míg a sorstársaid szegények, kötelesség a közösség javára is áldoznod.*” Heller ugyanitt felidézi egy emléket, ami jól mutatja, hogy ez a fajta, morális természetű, személyes hajlandóság hogyan tölt be egyúttal integrációs funkciót az amerikai társadalomban. Férje, Fehér Ferenc egy fogadáson egy milliárdos cipőgyáros mellé ült, aki – mint megtudták – egy, az állami oktatás javításáért dolgozó szervezetet támogatott igen sok pénzzel és személyes munkával. Mikor rákérdeztek az elköteleződés miéértjére – hiszen nyilvánvaló volt, hogy a milliárdos üzletember gyermekei nem állami, hanem méregdrága magániskolákba járnak – ezt a választ kapták: „*(...) arról van szó, hogy a munkáim nem tudnak kitölteni egy kérdőívet, mert nem tudnak írni, olvasni. Ilyen körülmények között nem lehet egy tisztességes gyárat fenntartani.* Tehát számára fontos az oktatás, mint ügy.”¹⁷

Jól tudjuk, hogy az aktív társadalmi részvállalás, azaz a közügyekben való tudatos tájékozódás és személyes részvétel mértéke egész más Magyarországon (vagy általában Kelet-Európában), mint a nyugati demokráciákban. Valószínűleg pont ezért önmagában is jelentős, ha bármilyen közösségi kérdésben személyes részvételre, és anyagi részvállalásra, de írhatjuk így is: felelősségvállalásra tudunk hívni embereket. Az pedig, hogy pont sorsokon keresztül, arccal és személyiséggel felvonuló, egyéni történetek munkálják ki mindezt, bizonyosan egy másféle támogatói élményhez segítik a gyűjtésben résztvevőket. Ezzel lehet kapcsolatos, hogy a gyűjtési felületek (adományoldal, Facebook) visszajelzései alapján egy-egy program sikere sokszor a támogatóinknak is személyes sikerélményt jelent, egyfajta *közösségi élményre* lel az, aki adományával hozzájárul a gyűjtéshez. A gyűjtés sikere azt csatolja vissza, hogy a támogatón kívül mások is ugyanolyan fontosnak érezték a programot, és ugyanolyan felelősséget vállaltak, mint ő maga, ez pedig egyfajta közös győzelem a politikai/közéleti apátia felett, hiszen manapság a társadalmi szolidaritás nagyfokú meggyengülésének lehetünk a tanúi. Ennek igen pontos leírását legutóbb a szépíró, Nádas Péter kiváló esszéjében¹⁸ olvashattuk. Nádas szerint a közélet jól szakaszolható ciklusokban a progresszió és a regresszió váltakozásával írható le, az utóbbi évtized pedig egyértelműen a társadalmi regresszió jegyeit mutatja Magyarországon. „*Saját életemben háromszor éltem át politikai regressziót*” – írja Nádas. „*Igaz, a regresszió politikai természetű, ám okai még csak nem is gazdaságiak, hanem mentálisak.*” A regresszió legfontosabb ismérve a progresszió eredményeinek visszabontása mellett a közbeszéd racionalitást mellőző, indulati alapra helyezése. „*A regresszió nem politikai, nem gazdasági, hanem indulati szövetséget szervez, s ha ez sikerült neki – létrehozta, jól eltalálta a többség infantilis énjét – akkor attól a pillanattól kezdve az indulati szövetséget, bármi legyen róla a véleményünk, politikai realitásnak kell tekinteni.* (...) *A közélet*

¹⁷ Heller Ágnes – Kőbányai János: *Bicikliző majom*. Múlt és Jövő Könyvkiadó, Budapest, 1999, 325–326

¹⁸ Nádas Péter: Néhány esti kérdés. A regresszió és a progresszió kölcsönösségéről – In: *Társadalmi riport 2014*. (szerk: Kolosi Tamás, Tóth István György), TÁRKI, Budapest, 2014

infantilizálódása ugyanakkor nem speciálisan magyar jelenség, hanem masszív világtrend.” A regresszió, a hanyatlás fázisaiban pedig *„a társadalom minimális működőképességét nem a kormány, nem a populus opportunítása, hanem az ellenállási góccok kis strukturái adják”* – írja. „Ellenállási góccok” alatt semmiképp sem politikai szerveződést kell érteni, mindössze a társadalmi életnek azokat a szigeteit, amelyeket politikától, ideológiától és minden egyébtől függetlenül a valóság formál és határoz meg. A valóság, amelynek tudomásulvétele a felnőtt *társadalmi részvétel* és gondolkodásmód alapkritériuma. Egy-egy valódi élettörténet megismerése, és egy erre alapuló, változtatást jelentő programhoz való önkéntes, személyes csatlakozás talán a legjobb példa erre a valóságosságra. A tudatos adakozás bizonyosan a szabadság kis köreinek egyike.

Végezetül még röviden visszatérünk a professzionális szociális munka és a közösségi adománygyűjtés összekapcsolásának kérdéséhez: milyen is a viszony a kettő között, hogyan egészítheti ki egyik a másikat.

Ha végiggondoljuk a *gyónatás* és *feloldozás* intézményeit, azt találjuk, hogy ezek – bár vallásossághoz kapcsolódnak – nagyon is társadalmi, egyéni szinten pedig pszichológiai funkciókat látnak el¹⁹: segítenek az embereknek kisebb-nagyobb bűneik, ballépéseik, hibáik fölött napirendre térni, továbblépni, továbblélni, identitásukat, önbecsülésüket megőrizni, helyreállítani. Ha egy pillanatra ezen a szemüvegen keresztül vizsgáljuk meg a közösségi adománygyűjtéseinket, azonnal szembeötlő párhuzamokat találunk: A saját (hajléktalan) sors, élettörténet nyilvános felvállalása valójában a gyónás funkcióját láthatja el, az adományozás pedig a (társadalmi) feloldozását, befogadtatását, visszafogadtatás szerepét töltheti be. Mint láhattuk mindezeknek pszichológiai szempontból rendkívüli jelentősége van a programjainkban részt vevő emberekre, akiknek az adományból megszerezhető eszköz mellett legalább annyira szükségük van arra, hogy kisebb-nagyobb bűneik, ballépéseik, hibáik fölött napirendre térhessenek, továbbléphetessenek, továbbléphetessenek, s hogy az identitásuk és önbecsülésük helyreálljon.

Valójában ez, a *társadalmi befogadtatás* érzése az a fő elem, ami – legyen bármennyire szakszerű és alapos – legtöbbször mégis hiányzik a segítő munka mellől, s úgy tűnik, hogy a közösségi adománygyűjtés (a pénzadományon túl) képes ezt megadni a hajléktalanságból kiutat kereső embereknek.

¹⁹ A témában meghatározó alapmű: Émile Durkheim: *A vallási élet elemi formái*, L'Harmattan, Budapest, 2004.

FADGYAS-FREYLER PETRA

A HAJLÉKTALAN EMBEREK ÁLTALÁNOS JELLEMZŐI ÉS EGÉSZSÉGI ÁLLAPOTUK EGY ADMINISZTRATÍV ADATBÁZIS ALAPJÁN

A tanulmányban az Nemzeti Egészségügyi Alapkezelő nyilvántartásai¹ alapján azt próbálom feltárni, hogy mik a Magyarországon élő hajléktalan emberek jellemzői, egészségügyi ellátásukat mi jellemzi, és milyen tipikus egészségügyi problémákkal szembesülnek. Az egészségbiztosító adminisztratív adatbázisaiban megközelítőleg 18 ezer olyan ember azonosítható, akik 2013 és 2015 között hajléktalanként lettek nyilvántartásba véve. A tanulmányban ezt a személyi kört vizsgálom, egy korban és nemben illesztett többszörös kontrollcsoport segítségével, az adatforrások torzításait és korlátait is szem előtt tartva.

Bevezető

Ha valakinek egészségügyi ellátásra van szüksége Magyarországon, az arra való jogosultságot többféle úton lehet megszerezni. A foglalkoztatottak fizetéséből például járulékot vonnak le a munkáltatók, és így lesznek a dolgozók biztosítottakká. Mások egyéni járulékfizetéssel válnak jogosulttá. Bizonyos csoportok után (pl. kiskorúak, nyugdíjasok, gyermeküket otthonnevelő anyák) maga az állam fizet járulékot, amelyet a költségvetés utal át a biztosító részére.

A társadalom egyes rendkívül elesett csoportjai azonban más módon jutnak hozzá a szükséges egészségügyi ellátáshoz. Ezek közé tartoznak a hajléktalan emberek² is, akiket a szolgáltatók (mentők, hajléktalan-ellátók stb.) bejelentése alap-

¹ Egészen pontosan a korábbi Országos Egészségbiztosítási Pénztár nyilvántartásainak 2016. április 23-i állapota szerint rögzített hajléktalan jogviszonyú személyekről rendelkezésre álló, az egészségbiztosító adminisztratív adatbázisaiban megtalálható adatokat vizsgálom.

² A szociális igazgatásról és szociális ellátásokról szóló 1993. évi III. törvény (Szoctv.) 4. § (2) bekezdése következőképpen határozza meg a hajléktalanság fogalmát: „hajléktalan a bejelentett lakóhellyel nem rendelkező személy, kivéve azt, akinek bejelentett lakóhelye a hajléktalan szállás.” 4. § (2), illetve: „hajléktalan az, aki éjszakáit közterületen vagy nem lakás céljára szolgáló helyiségben tölti.” 4. § (3) A jogszabályi meghatározások tükrében is hangsúlyozom, az írásnak nem témája a hajléktalanság fogalmának tisztázása, hiszen a társadalombiztosítási ellátásra való jogosultság szempontjából nem ez a mérvadó. A döntő kizárólag az, hogy a kötelező egészségbiztosítás ellátásairól szóló 1997. évi LXXXIII.

ján az egészségbiztosító 'hajléktalan' jogviszonyú személyként regisztrál, és akik a bejelentést követő fél éven át 'zöld lámpásként' járhatnak orvoshoz, patikába, rendelőbe, kórházba.

A következő tanulmány azt mutatja be, hogy az egészségbiztosító adatbázisai alapján milyen információkkal rendelkezünk a hajléktalan emberekről, azon belül is egészségügyi ellátásukról.³

Módszerek

A tanulmányban a hajléktalan emberek jellemzőit kívánom leírni, összesen 18 485 ember esetében. Az egészségbiztosító nyilvántartásából lekérdezett, és így a vizsgálatba került adatok két személyi körre vonatkoznak: egyrészt azokra, akiket a nyilvántartás 'hajléktalan' jogviszonyú személyként szerepeltet⁴, másrészt pedig azokra, akik az egészségbiztosító nyilvántartásában ismeretlen lakcímmel lettek rögzítve. Az első körben az a 17 626 személy szerepel, akik a társadalombiztosítás ellátásaira és a magánnyugdíjra jogosultakról, valamint e szolgáltatások fedezetéről szóló 1997. évi LXXX. törvény (Tbj.) 16. § (1.) t) pontja szerint bármikor a hajléktalan jogviszony rögzítésével⁵ váltak jogosulttá az egészségügyi szolgáltatás igénybevételére.⁶ Amennyiben a közelmúltat vizsgáljuk, úgy elmondható, hogy a 2013–2015-ös időszakban évente közel hat és félezer embert jelentettek be ilyen módon a biztosítói adatbázisba. Bár egy személy a következő évben újra megjelenhet az adatbázisban, ez nem jellemző, hiszen a vizsgálati időszak

törvény (Ebtv.), illetve a társadalombiztosítás ellátásaira és a magánnyugdíjra jogosultakról, valamint e szolgáltatások fedezetéről szóló 1997. évi LXXX. törvény (Tbj.) rendelkezései szerint – fogalmi tisztázás nélkül – a hajléktalan személyek egészségügyi szolgáltatásra jogosultak (Tbj. 16. § (1) bekezdés t) pontja). A jogosultságot az alapozza meg, hogy az illető személyt az arra jogosult szolgáltatók hajléktalanként jelentik az egészségbiztosító felé. A bejelentési kötelezettséget a Tbj. 44/A §-a rendeli el, és e pontban rögzítették azt is, hogy a bejelentés alapján keletkező jogosultság a bejelentést követő hatodik hónap végéig tart.

³ A tanulmány háttérben részben az egészségügyi rendszer teljesítményértékelésével kapcsolatos több éves munka áll, melyet az egészségügyi rendszer teljesítményértékelésének eljárásrendjére vonatkozó szabályokról szóló 36/2013. (V. 24.) EMMI rendelet, illetve az Egészségügyi Rendszer Teljesítményértékelési Munkacsoportjáról szóló 19/2013. (V. 24.) EMMI utasítás szabályoz. A munkát a rendelkezések szerint egy – a teljes egészségügyi ágazatot képviselő, több intézmény delegáltjából álló – szakértői csoport koordinálja, a teljesítményértékelésért felelős szerv vezetésével. A szerző e munkacsoport delegált tagja. A teljesítményértékeléssel kapcsolatos munka keretében állt elő egy közel kilencven elemből álló indikátorlista a magyar egészségügyi rendszer úgymond 'átvilágítására', melyek egyike a hátrányos helyzetű csoportok egészségügyi ellátáshoz való hozzájutásával foglalkozik, többek között a hajléktalanként ellátásával is. Az itt közölt anyag részben megegyezik ennek az indikátornak az anyagával. A teljes jelentés a <https://mertek.aek.hu/> oldalon olvasható.

⁴ Lásd: 2. lábjegyzet.

⁵ A bejelentési és adatszolgáltatási kötelezettséget a Tbj. 44/A § (10.) bekezdése szabályozza. Bejelentést tesznek a hajléktalan-ellátó helyek vezetői, akik a hajléktalan személy részére igazolást adnak ki. A bejelentés és az igazolás érvényessége a bejelentés napját magában foglaló naptári hónapot követő hatodik naptári hónap utolsó napjáig tart.

⁶ A bejelentő intézményeket a későbbiek során részletesen bemutatom.

három éve alatt összességében több mint tizennyolcezer különböző egyént sikerült azonosítanunk.

A vizsgált személyek másik körében pedig az a 858 személy szerepel, akik esetében 2013 óta nincsen lakcím feltüntetve, hanem a nyilvántartásokban a szokásosan a lakhely utcanevének fenntartott cím mezőjében az adatfelvivők az 'ismeretlen' szót rögzítették.

Hangsúlyozom, hogy a vizsgálatba került személyek biztosan nem fedik le a teljes hajléktalan populációt, amelyre vonatkozóan számomra csak becslések ismertek (lásd. <http://index.hu/hire>, 2012 és 2015), illetve azt is, hogy a vizsgálatban később tett megállapítások ezért kizárólag olyan személyekre vonatkoznak, akik a fent leírt módon érvényes 'zöld lámpás' társadalombiztosítási azonosítóval rendelkeztek, és valamilyen okból a szociális/egészségügyi ellátórendszer közelébe kerültek. A reprezentativitás így kérdéses lehet, amit feltétlenül a vizsgálat korlátjaként értelmezünk.

A vizsgálat a következő kérdésekre kíván választ adni: (1) Mi a vizsgált populáció kor és nem szerinti eloszlása?⁷ (2) Megállapítható-e, hogy hazánkban honnét származnak a hajléktalan emberek? Hol laktak, mielőtt hajléktalanná váltak? Milyen a jellemző állampolgárságuk?⁸ (3) Kik jelentik be a hajléktalan személyeket? Ezek a bejelentők helyileg hol találhatóak? A hajléktalan ellátást végző nevesített egészségügyi szolgáltatók hogyan oszlanak meg az országban, ezek eloszlása eltér-e attól, mint amit a hajléktalanok utolsó lakhelye szerint várnánk?⁹ (4) Milyen családi körülmények jellemzik a hajléktalan embereket? A nyilvántartás szerint milyen a tipikus családi állapotuk? Ez eltér-e, és ha igen, mennyiben tér el a teljes magyar populáció családi állapotától?¹⁰ (5) Milyen korábbi élethelyzetből kerültek a hajléktalanságba a vizsgált személyek? Milyen korábbi jogvisztonnal rendelkeztek, mi volt a hajléktalanságot közvetlenül megelőző jogviszonyuk?¹¹ (6) A vizsgálatba került populációra milyen halálozás jellemző? Ez mennyiben tér el egy kontrollként választott, hasonló kor és nem szerinti megoszlású csoport halálozásától?¹² (7) Mennyit költ az egészségbiztosító a vizsgált populációra? Mik ennek a költségeknek a főbb jellemzői, ha azt összehasonlítjuk egy kontrollként választott, hasonló kor és nem szerinti megoszlású csoport költsévével?¹³

A vizsgálat módszere a következő: A vizsgálati időszak átöleli a 2013 és 2015 közötti időszakot, egyes kérdéseknél pedig kizárólag a 2015-ös évre vonatkozik. Mint említettem, a 2016. április 21-én a biztosító adatbázisában 'hajléktalan' személyként azonosítható személyeket vizsgáljuk csak.

⁷ Ennél a kérdésnél a vizsgált személyek 2016 áprilisában érvényes adatait mutatjuk be.

⁸ A jellemzőket ugyancsak a 2016. áprilisi időpontra vonatkozóan adjuk meg.

⁹ A bejelentések számát a 2013–2015-ös időszakra számítottuk.

¹⁰ Lásd: 4. lábjegyzet.

¹¹ Lásd: 4. lábjegyzet.

¹² A halálozási adatok a 2016. december 31-i állapotot tükrözik.

¹³ A 2015. naptári év során eszközölt egészségbiztosítói kifizetésekről van szó.

Bizonyos kérdéseknél (1, 2, 4 és 5) bemutatom az egészségbiztosítónál fellelhető adatokat, kiemelve a legjellemzőbb csoportokat. A második kérdés megválaszolásához mindegyik vizsgált személynél kikerestem azt a lakcímet, amelyet a biztosítói adatbázisban legelső lakcímként¹⁴ rögzítettek. Ezeket a lakcímeket rávetítettem az azonos lakcímen (irányítószámon) bejelentett összes személy jelenlegi számára, és így megkaptam, hogy lakosságárányosan honnan származik a legtöbb bejelentett hajléktalan személy. Az összehasonlításokat a lakhely, illetve családi állapot (2 és 3) vizsgálatánál a nyilvánosan (KSH, népszámlálás stb.) elérhető, a teljes magyar népességre vonatkozó adatokra alapozom.

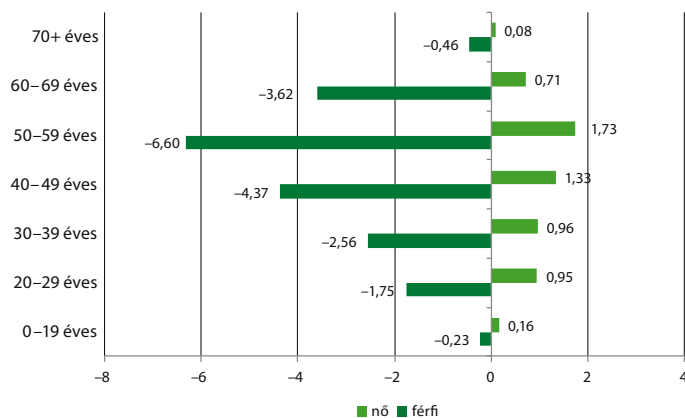
Az egészségügyi ellátásokra vonatkozó kérdéseknél (6 és 7) pedig az ugyanazon adatbázisból származó százszoros kontrollcsoportot választottam. A kontrollokat nemben és születési évben illesztettem a vizsgált személyi körhöz. Tekintettel arra, hogy a hetedik kérdésnél pedig a vizsgált személyekre fordított 2015. évi egészségbiztosítási költségeket elemeztem, az ennél a kérdésnél alkalmazott kontrollcsoport kiválasztásánál további feltételként lett definiálva, hogy a beválasztott személyek 2015. január 1-jén még élőként voltak nyilvántartva. A vizsgált személyeknek, illetve a kontrollcsoportnak egy olyan adatbázis alapján elemezzük a jellemző egészségügyi kiadásait, amelyet az egészségbiztosító a 2015. évi egészségügyi kiadásokról kasszánkénti, illetve betegségcsoportonkénti aggregálásokban állított elő.

Eredmények

(1) Mi a vizsgált hajléktalan személyek nemi és életkori megoszlása?

A vizsgált személyek közel háromnegyede férfi, egynegyedük (23%) nő. A nemi arány korcsoportonként változik, mint azt az 1. ábra is érzékelteti:

1. ábra: Hajléktalan személyek korcsoportos és nemi megoszlása (%)

¹⁴ A legelső lakcím akár évtizedekre is visszanyúlhatott, a legkorábbi bejelentés dátuma 1947-es.

A fiatalabb korosztályokban – 30 éves kor alatt – még mások az arányok (a nők 1/3 arányban képviselik a populációt), azonban az életkor előrehaladtával a férfiak egyre dominánsabbá lesznek. Az átlag életkor a férfiak esetében 49, a nők esetében 47 év volt, a legfiatalabb vizsgált személy mindhárom évben 17 év körüli volt. A legmagasabb életkor meghaladja a 80 évet. Közel kétszáz esetben nem volt elérhető a nem és a születési dátum a nyilvántartási számhoz, illetve néhány esetben a bejelentett személy már korábban elhalálozott, őket természetesen kihagytuk a vizsgálatból.

(2) *Honnan származnak a vizsgált hajléktalan személyek?*

Állampolgárság

A vizsgált személyi kör jellemzően (97%) magyar állampolgárságú, az idősebb korosztályokban szinte teljes egészében ez jellemző. A nem magyar állampolgárságúak fele a szomszédos államokból érkezett, túlnyomórészt Romániából, illetve Szlovákiából. Elvértve akadnak más állampolgárságú (pl. kínai) személyek is.

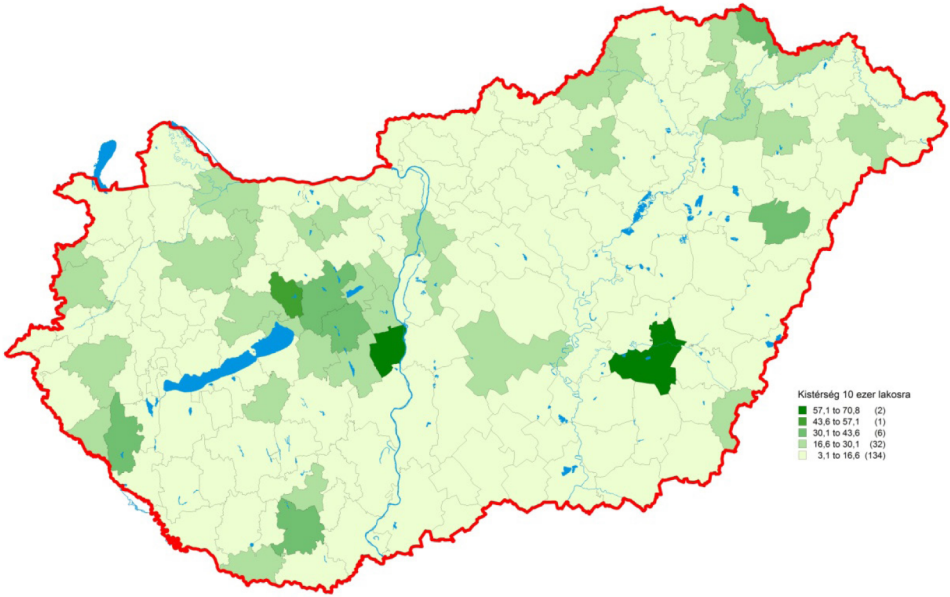
Lakhely¹⁵

Megállapításom szerint a vizsgált személyek többsége – a nyilvántartásban elérhető első lakcím szerint – eredetileg vidékről származik, csupán 29 százalékuk lakott régen is a fővárosban. Ha a kistérségi bontást szemléljük, úgy tízezer lakosra jutó számuk összesen kilenc kistérségben haladja meg a harminc főt, ezek közül vezet a szarvasi kistérség, amely Gyomaendrőd településéről származott a legtöbb vizsgált személy, 70 fő/tízezer lakossal.¹⁶ Ezután következnek a dunáújvárosi (58 fő/10 ezer lakos), várpalotai (48 fő/10 ezer lakos) és székesfehérvári kistérség (37 fő/10 ezer lakos) egymás közelében, illetve itt említem még az abai kistérséget is (32 fő/10 ezer lakos). A Fejér megyét követő vidéki nagyvárosok értékei 30 fő/10 ezer körül vannak, ezek sorban Nagykanizsa, Pécs, Sátoraljaújhely, Debrecen és Kazincbarcika. Ezután következik a főváros. A következő térkép a hajléktalan személyek első lakhelye szerint mutatja eloszlásukat az országban, az elmondottak szerint:

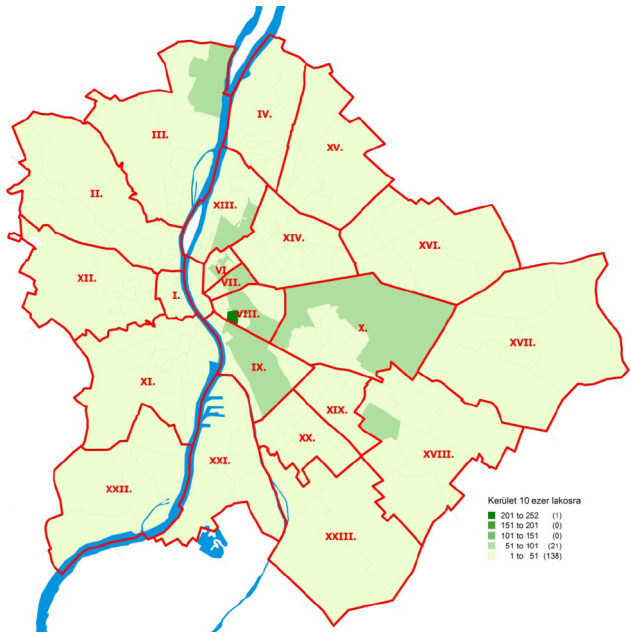
¹⁵ Az itt közölt elemzést megelőzően megpróbáltam azt kimutatni, hogy mi volt a vizsgált személyek utolsó lakhelye, *mielőtt* a 'hajléktalan' jogviszony megjelent volna. A Tbj. 44/A. § (10) alapján 2011 óta a hajléktalanellátók az egészségbiztosítási szervnek a hajléktalanokról bejelentést tesznek. Sok személy utolsó lakhelye már maga a hajléktalanellátó. Az is látszik azonban, hogy a hajléktalan jogviszony ismételen meg-megszakít egy másik jogosultságot is, pl. munkaviszonyt, vagy nyugdíjas jogviszonyt, tehát nehezen értelmezhető, hogy a hajléktalanság ténylegesen mikor kezdődött és az illető honnét jön. Az adatokból úgy tűnik, hogy az ellátók különbözőképpen kezelik a bejelentési kötelezettséget, ugyanis egyesek a hajléktalanság tényét nem is rögzítik, csak a szállót jelentik be lakhelynek, mások pedig bejelentik a jogviszonyt, de a lakhely címét nem változtatják. Amennyiben az utolsó lakhelyet vizsgáljuk, a hajléktalanellátók környékén sűrűbben laknak a 'hajléktalan' személyek.

¹⁶ Véltetően egy adminisztratív hibával szembesülünk itt, ugyanis ezeket a személyeket az adatbázisban érvényes irányítószám nélkül, Gyomaendrőd településnévvel, az adatbázis technikai felállításának napján rögzítették. Ugyanakkor elgondolkodtató, hogy ők nem hozhatók-e esetleg valamilyen korábbi szociális ellátó intézménnyel kapcsolatba, mert átlag életkoruk 28 év, tehát messze a csoport átlaga alatt van. Felmerült az a gondolat is, hogy valamilyen ifjúsági ellátóhellyel lehetett kapcsolatuk, de erre megerősítő információt nem sikerült beszerezni.

2. ábra: Hajléktalan személyek 10 ezer lakosra számított száma eredeti lakhely szerint, kistérségi eloszlásban

3. ábra: Hajléktalan személyek eredeti lakhelye szerint 10 ezer lakosra számított szám a fővárosban

(3) Kik a vizsgált hajléktalan személyek bejelentői?

A fővárosi térképen, a pesti oldalon látunk sűrűsödést. Elsősorban Kőbányát, Soroksárt és Angyalföldet láthatjuk olyannak, ahonnan nagyobb számban kerülnek ki a hajléktalan személyek, és itt a hajléktalanok lakosságra vetített átlaga magasabb, mint másutt az országban.¹⁷ Budán csupán a békásmegyeri rész az, ahol a hajléktalan személyek eredetileg lakhattak.

Kíváncsiak voltunk arra is, hogy vajon milyen szervezetek és honnét jelentik be a hajléktalan jogviszonyú személyeket. A bejelentők között egyértelműen a fővárosiak dominálnak, ugyanis a bejelentések 62%-a innét érkezik. Az egészségbiztosítóhoz hajléktalan személyekre közel huszonegyezer jogviszony bejelentés érkezett három év alatt, amelyeket legnagyobb arányban a következő szervezetek végeztek:

1. táblázat: 2013 és 2015 között több mint 500 személyt bejelentő szervezetek, a bejelentések száma és aránya

Szervezet neve	Címe	Bejelentések száma 2013–2015	Arány összes bejelentésből
Menhely Alapítvány Hajléktalan Gondozási Központ	Budapest	5 069	25%
Magyar Máltai Szeretetszolgálat	Budapest	2 402	12%
Magyar Vöröskereszt Budapest Fővárosi Szervezet	Budapest	1 289	6%
Hajléktalanokat Segítő Szolgálat	Győr	835	4%
Fővárosi Szociális Központ és Intézményei (BMSZKI)	Budapest	781	4%
Magyar Vöröskereszt Zala Megyei Szervezete	Zalaegerszeg	657	3%
Magyar Mentőszolgálat Alapítvány	Dunaújváros	656	3%
Kéznyújtás a Rászorultakért Közhasznú Alapítvány	Budapest	603	3%
Támasz Alapítvány	Pécs	588	3%
ReFoMix Nonprofit Kht.	Debrecen	575	3%
Kríziskezelő Központ	Székesfehérvár	540	3%
Silencio Hitközség	Kecskemét	524	3%

A szervezetek között vegyesen szerepelnek a célzottan hajléktalanokkal foglalkozó segítő szolgálatok és olyanok is, akiknek jóval tágabb a feladatköre. A legelső helyen olyan specializált szervezet áll, amely kifejezetten az ebben az élethelyzetben levőknek nyújt segítséget, hiszen a Menhely Alapítvány jelentette be a hajléktalan személyek negyedét. Őket követték a máltaiak kb. fele annyi

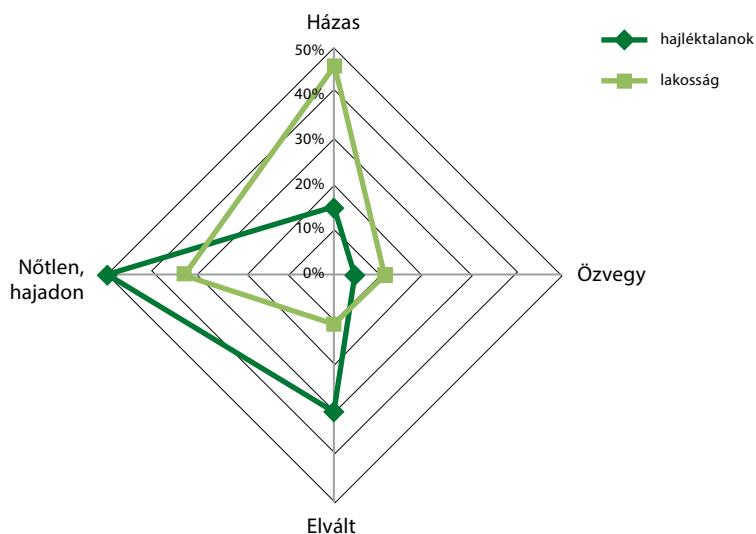
¹⁷ A vidéki legmagasabb sűrűség 70 fő/10 ezer lakos, a fővárosban pedig 252 fő/10 ezer lakos.

személy bejelentésével, amellyel kapcsolatosan azonban sajnós megjegyzendő, hogy teljes országos tevékenységük egy központi fővárosi címen van rögzítve, onnét futnak be a bejelentések biztosítóhoz. Ez az oka annak, hogy nehezen lehet megállapítani, ténylegesen hol találkoztak a bejelentett hajléktalan személyekkel, azok mely településekhez kötődnek, mert a fentiek miatt minden bejelentést budapestiként tartunk nyilván.¹⁸ Ugyanilyen megtévesztő lehet a későbbiekben a Magyar Mentőszolgálat tevékenységének helye is, ők ugyanis dunaujvárosi címmel szerepelnek, de számomra kérdéses, hogy az ezen a néven rögzített összes bejelentés mind a fenti városhoz kötődik-e. A harmadik helyen szereplő fővárosi Vöröskereszt lokalizációja viszont egyértelmű, és amennyiben a Vöröskereszt összes megyei szervezetének bejelentését összeadnánk, úgy az ő tevékenységük a máltaiékhöz hasonló nagyságrendű lenne. A dobogós helyek után kisebb szervezetek következnek, akik részben a fővárosban, részben pedig nagyobb vidéki városokban végzik munkájukat.

(4) Mi a vizsgált hajléktalan személyek családi állapota?

A nyilvántartásokban rögzített családi állapotot vizsgálva a következőket lehet megállapítani: A vizsgált személyek jellemzően sohasem éltek házasságban (a vizsgált személyek fele), illetve a szokásosnál jóval nagyobb arányban elváltak (31%). A lakossághoz képest harmadannyi a házas családi állapotúak aránya, és kevesebben vannak az özvegyek is, az utóbbi vélhetően az átlagosnál fiatalabb életkornak tudható be. A teljes lakossággal történő összehasonlítást a következő, 4. ábra szemlélteti:

4. ábra: Jellemző családi állapot a hajléktalan személyek és a teljes lakosság körében (%)

¹⁸ Ennek a következménye az is, hogy a bejelentések nagy része a fővároshoz köthető.

(5) Milyen korábbi élethelyzetből kerültek a hajléktalanságba a vizsgált személyek?

A vizsgált személyek összes valaha volt jogviszonyát megvizsgáltuk, azért, hogy a hajléktalansághoz vezető tipikus életutakat feltárjuk. A különböző élethelyzeteket különböző jogviszonyok jelzik (pl. eltartott kiskorú, tanulói jogviszony, munkaviszony, munkaviszony, egyéni vállalkozó, gyermekgondozási díj, stb.)¹⁹, amelyek alapján az érintettek az egészségügyi ellátáshoz való jogosultságot megszerezték. A vizsgált személyeknek (a nyilvántartásban szereplő) összes létező korábbi jogviszonya így – nem meglepő módon - több mint százféle, hiszen az időben visszamenve többféle élethelyzetet éltek meg alanyaink. A tizennyolcezer vizsgált személyre átlagosan öt korábbi megelőző jogviszony volt jellemző. Ezek közül a legtipikusabbakat mutatják a következő, 2-3. táblázatok, nemi bontásban:

2. táblázat: Hajléktalan férfiak legjellemzőbb korábbi jogviszonyai

Jogcím	Férfiak száma	Az összes vizsgált férfi %-ában
hajléktalan	13 376	96%
munkaviszony	10 849	78%
munkanélküli ellátások	6 351	46%
fogvatartott (belföldi)	4 985	36%
foglalkoztatást helyettesítő támogatás	4 611	33%
rendszeres szociális segély	3 735	27%
közfoglalkoztatási jogviszony	3 680	26%
szociálisan rászorult	3 654	26%
rendelkezésre állási támogatás	1 949	14%
egészségügyi szolgáltatási járulékot fizető	1 848	13%

3. táblázat: Hajléktalan nők legjellemzőbb korábbi jogviszonyai

Jogcím	Nőkszám	Az összes vizsgált nő %-ában
hajléktalan	3 964	93%
munkaviszony	3 064	72%
munkanélküli ellátások	1 827	43%
foglalkoztatást helyettesítő támogatás	1 630	38%
rendszeres szociális segély	1 296	30%

folytatódik

¹⁹ Ezeket az egészségbiztosító azért rögzíti, hogy a különböző ellátási formákhoz való jogosultságot – pl. táppénz, várólistára kerülés stb. – ellenőrizni tudja. A pontos jogszabályi helyet a 2. számú lábjegyzetben már jelöltem.

Jogcím	Nők száma	Az összes vizsgált nő %-ában
szociálisan rászorult	1 238	29%
gyermekgondozási segély	1 193	28%
közfoglalkoztatási jogviszony	1 181	28%
fogvatartott (belföldi)	686	16%
egészségügyi szolgáltatási járulékot fizető	685	16%
közalkalmazotti jogviszony	472	11%
Magyarországon lakóhellyel rendelkező kiskorú személy	465	11%

A két nem megelőző jogviszonyai hasonlóak. Jól látjuk, hogy a vizsgált személyek háromnegyedének valaha volt munkája, mert ebben a csoportban szerepelnek a legtöbben. Ha a teljes listát végignézzük, és azokat értelemszerűen csoportosítjuk, akkor a következő jogviszonycsoportok tűnnek jellemzőnek: 1. munkanélküliek, 2. szociálisan rászorultak, 3. fogvatartottak, 4. rokkantak.

A nemek között különbséget fedezhetünk fel abban, hogy a férfiak között nagyobb arányban szerepelnek a volt fogvatartottak (férfiaknál 36%, nőknél 16%), a nőknél pedig jelentősebb szerepet játszik a gyermekgondozási segély (28%), illetve közalkalmazotti jogviszony is (11%). Kiugró értéknek tűnik az is, hogy a vizsgált személyek közül közel ötszázán (a teljes populáció 3%-a) részesültek valaha árvaellátásban.

Ha egy további szempont szerint a hajléktalanságot *közvetlenül* megelőző jogviszonyt vonjuk csak górcső alá, az előzőekben felvázoltakat tudjuk megerősíteni:

4. táblázat: Hajléktalan férfiak hajléktalanságot közvetlenül megelőző jogviszonya

Közvetlen megelőző jogcím	Személyek száma	Az összes férfi %-ában
munkaviszony	4 255	32%
fogvatartott (belföldi)	1 545	12%
foglalkoztatást helyettesítő támogatás	1 185	9%
szociálisan rászorult	1 002	8%
egészségügyi szolgáltatási járulékot fizető	610	5%
rendszeres szociális segély	605	5%
munkanélküli ellátások	590	4%
közfoglalkoztatási jogviszony	555	4%
saját jogú öregségi nyugdíj	343	3%
rokkantsági ellátás	259	2%

5. táblázat: Hajléktalan nők hajléktalanságot közvetlenül megelőző jogviszonya

Közvetlen megelőző jogcím	Személyek száma	Az összes nő %-ában
munkaviszony	928	22%
foglalkoztatást helyettesítő támogatás	504	12%
szociálisan rászorult	338	8%
egészségügyi szolgáltatási járulékot fizető	247	6%
fogvatartott (belföldi)	227	5%
rendszeres szociális segély	209	5%
közfoglalkoztatási jogviszony	181	4%
gyermekgondozási segély	180	4%
munkanélküli ellátások	164	4%
rehabilitációs ellátás	101	2%

Az adatokból továbbá az is kitűnik, hogy a vizsgált személyek jelentős része már a hajléktalanság előtt is a szociális ellátórendszer transfereire volt rászorulva, szociálisan rászorultként, munkanélküliként, rokkantként stb. Megdöbbentőnek tűnik az, hogy valaki közvetlenül munkaviszony után sodródik a hajléktalanságba, de mindkét nemnél ez dominál (férfiaknál 32, nőknél 22%-os értékkel vezet). Az is mellbevágó, hogy a büntetés-végrehajtás a férfiak között már második helyre, nőknél pedig az ötödik helyre kerül. Az adatok alapján úgy tűnik, hogy a börtönből kiszabadultak jelentős része azonnal az utcára jut.

(6) A vizsgált hajléktalan személyekre milyen halálozás jellemző?

A vizsgált személyek halálozása három év alatt közel négyszerese az összehasonlításként szolgáló kontroll populációnak²⁰, hiszen a vizsgálati időszak végére a 2013-ban még élő személyek 6%-a már elhalálozott. Még szomorúbb a kép, ha azt is látjuk, hogy a meghaltak átlagos életkora a férfiaknál 55, a nők körében pedig 54 év volt.

(7) Mi jellemzi az egészségbiztosító hajléktalan jogviszonyú emberekre fordított költségeit?

2015-ben az egészségbiztosító a hajléktalanok háziiorvosi ellátására szerződött húsz szolgáltató részére 1,466 Mrd forintot fizetett²¹, a szakellátási kasszákból pedig (személyhez köthető teljesítményjelentések alapján) 3,2 Mrd forintot utal-

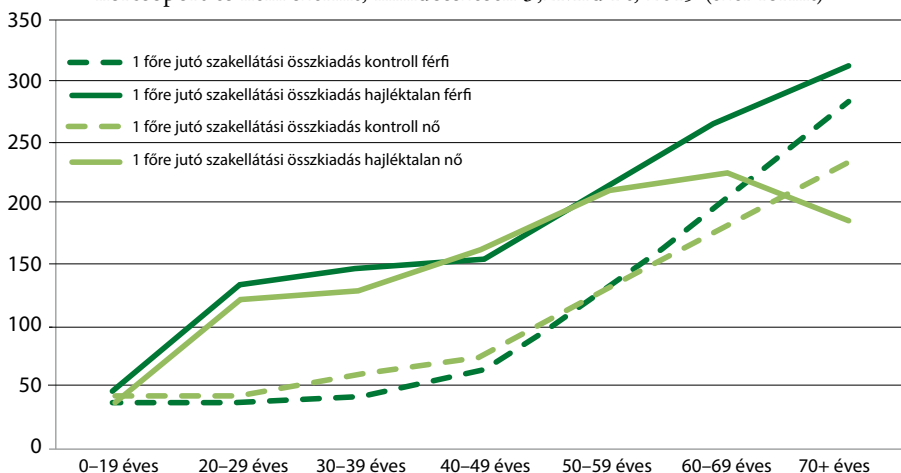
²⁰ A vizsgált személyekhez az egészségbiztosító közel 12 millió személyt tartalmazó adatbázisából egy nemből és korban illesztett százszoros kontrollcsoportot választottunk, véletlenszerű kiválasztással. A kontrollként választott embereknek a vizsgálat kezdetekor – 2013. január 1-jén – még életben kellett lennie. Őket hasonlítottam össze a hajléktalan személyekkel, a halálozási adatok a 2015. december 31-i állapotot tükrözik.

²¹ Ez az összeg nem kizárólag a jelen tanulmányban vizsgált kb. 18 ezer személy ellátásának fedezete. Egyrészt a vizsgált évben (2015) a nevesített hajléktalan háziiorvosi szolgáltatóknál megjelent közel 14,5 ezer embernek csak egyötöde szerepel az általunk vizsgált személyek között, másrészt pedig a vizsgált személyek egy része nem fordult ilyen háziiorvosi ellátóhoz.

tak át az ellátó intézményeknek. Ilyen intézmények lehetnek a járóbeteg rendelők, intézetek, kórházak, patikák, gyógyászati segédeszközök forgalmazói stb. Így tehát legalább 4,666 Mrd forint volt az az összeg, amely a hajléktalan emberek egészségügyi ellátáshoz kapcsolható.

Amennyiben a személyhez köthető kiadásokat – tehát a szakellátási kasszában elköltött 3,2 Mrd forintot – tekintjük, úgy a korcsoportonkénti, nemenkénti bontásnál azt állapíthatjuk meg, hogy a hajléktalan populációra fordított költségek meghaladják a kontrollcsoport költségeit. A szakellátási kasszákból átlagosan egy hajléktalan emberre 180 ezer forintot költöttünk, míg a kontrollként választott személyekre átlagosan 101 ezer forintot. Az 5. ábra az említett bontásban azt mutatja, hogy a 2015-ös év során a konkrét hajléktalan személyekre (egyenes vonal), illetve a kontrollcsoportban lévő konkrét személyek (szaggatott vonal) egészségügyi ellátására mennyit fordított a társadalombiztosítás.

5. ábra: Egy főre jutó személyhez köthető természetbeni kifizetés korcsoport és nem szerint, mindösszesen 3,2Mrd Ft, 2015 (ezer forint)

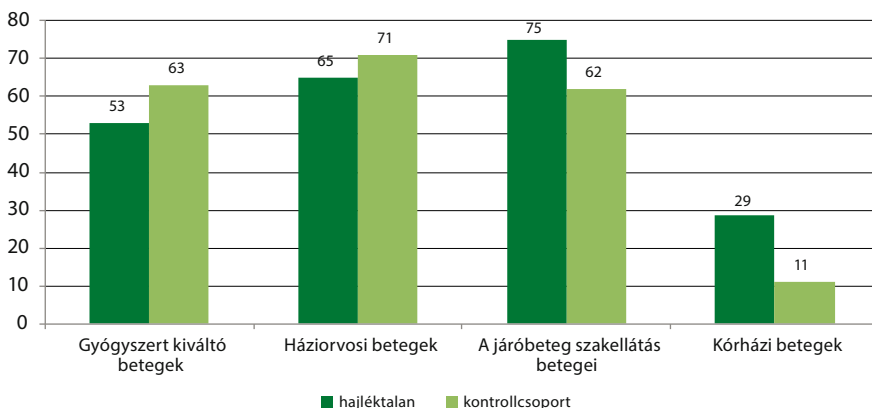
A fenti ábrán megfigyelhetjük a kiadások korcsoportos megoszlását. Jellemző, hogy 20 éves kortól 70 éves korig a hajléktalan személyekre nagyobb kiadás jut, és a férfiakra fordított kiadása mindkét körben meghaladja a nőkéét.

A következőkben megpróbálunk utánajárni, hogy mi lehet az oka ennek a magasabb kiadásnak, szem előtt tartva azt, hogy adminisztratív célból készült adatforrásokat használunk. Hangsúlyozom, hogy ilyen adatok alapján azt eldönteni, hogy a költség a szükségletnek megfelelő, illetve hatékony volt-e, bizonyosan nem lehetséges. Két szempontra fogunk kitérni, egyrészt arra, hogy az ellátásokat hol veszik igénybe, másrészt pedig arra, hogy az egészségbiztosítónak küldött jelentések alapján milyen betegségek jellemzők a hajléktalan embereket, azok indokolhatják-e a magasabb kiadást.

Jellemző ellátási formák

A különböző ellátási formákban különböző arányban jelentek meg a hajléktalan személyek, az ő igénybevételi arányukat hasonlítom most össze a kontrollcsoport igénybevételi arányával, a következő diagram segítségével:

6. ábra: A különböző ellátási formák igénybevételének aránya, hajléktalan emberek és kontrollcsoport (%)

A diagramról azt tudjuk megállapítani, hogy két olyan ellátási forma van, amelyet a hajléktalan emberek kevésbé vesznek igénybe, mint a kontrollcsoport, ez pedig a háziorvosi szolgálat és a gyógyszerellátás. Ugyanakkor a járóbeteg szakellátásban, illetve a fekvőbeteg szakellátásban nagyobb arányban fordulnak meg a hajléktalan jogviszonyú, mint a kontrollcsoportba bevasáztott személyek. Ez azért lehet problémás, mert a megelőzés és gondozás elsősorban háziorvosi szinten zajlik, a járóbeteg és fekvőbeteg ellátás igénybevételére már meglévő probléma esetén kerül sor, és az előbbieknél átlagosan jóval többbe kerül.²²

A hajléktalan populáció által nagyobb arányban megfigyelhető szakellátási igénybevételről többek között azt is tudjuk, hogy a sürgősségi ellátásban az általános szokásokhoz képest jóval nagyobb arányban jelennek meg. A járóbeteg sürgősségi ellátást a hajléktalan jogviszonyúak háromszor nagyobb valószínűséggel veszik igénybe, mint a standard populáció. Míg a teljes populációból minden tizedik, addig a vizsgált hajléktalan személyek közül minden harmadik megfordult

²² Az egészségpolitika és az egészségügyi ellátásszervezés egyik alaptétele, hogy a sikeres és költséghatékony egészségügyi ellátáshoz hozzátartozik az, hogy a betegeket a megfelelő ún. progresszivitási szinteken kell ellátni. A különböző ellátási formák, progresszivitási szintek egymásra épülnek. A legalsó szint az alapellátás, amelyen a háziorvos fogadja a beteget. Az egyszerűbb betegségekre gyógyszert ír. Elvileg a háziorvos adja az ellátás magasabb, specializáltabb szintjeire a beutalót is, amennyiben az szükséges. Végül csak a legszükségesebb, súlyos esetben kerül a beteg kórházba, lehetőség szerint szakorvosi javaslatra, esetleg egynapos ellátásra, hiszen a kórházi ellátás jellemzően az egészségügy legdrágább formája.

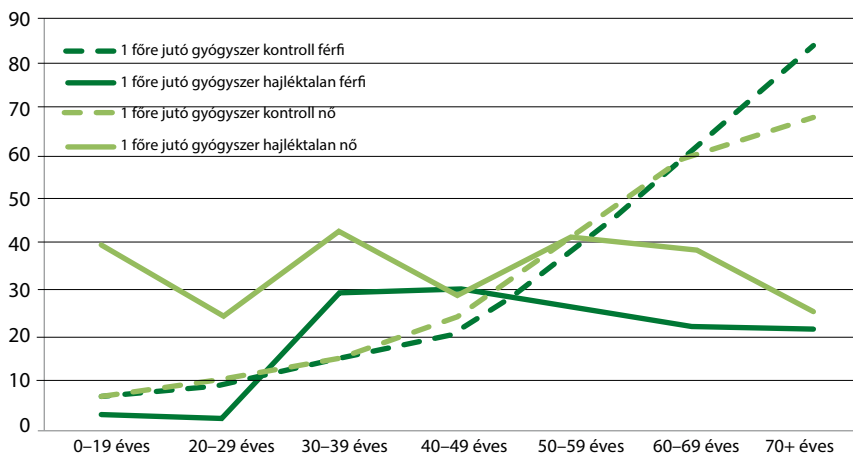
a vizsgált időszakban a járóbeteg sürgősségi osztályon. Ez is arra utalhat, hogy az ellátás nem időben következik be, a megelőző tevékenység elmaradt.

A fekvőbeteg sürgősségi osztályokon még nagyobb a különbség. Míg a teljes populációból egy év alatt közel minden századik ember jut el egy fekvőbeteg sürgősségi osztályra, addig a hajléktalanok közül minden nyolcadiknak van ilyen tapasztalata. Országos átlagban a férfiak a hajléktalan jogviszonyúak közül magasabb arányban veszik igénybe a sürgősségi ellátást, mint a nők, a sürgősségi ellátás hajléktalan emberek általi igénybevétele jelentős részben a fiatalabb (50 év alatti) férfiak ellátásához kapcsolódik.

Lehetséges ez alapján, hogy a hajléktalan jogviszonyú személyekre költött magas kiadások részben azért keletkeznek, mert nem fordulnak kellő időben orvoshoz, vagy nem kapnak időben megfelelő orvosi ellátást, így egészségügyi problémáik súlyosbodnak, és már csak akkor jutnak el az ellátóhelyre, amikor nagy a baj?

Egy diagram segítségével vizsgáljuk meg például azt, hogy a gyógyszerkiadások hogyan alakultak:

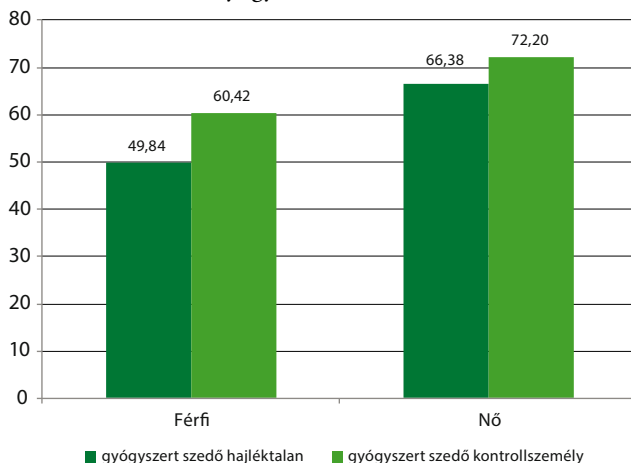
7. ábra: 1 főre jutó egészségbiztosítói gyógyszerkiadás korcsoportonként, nemenként, 2015 (ezer forint)

A fenti, 7. ábra a korábban látott kiadási görbétől jelentősen eltér, és a nemek között is jelentős különbségeket látunk. A hajléktalan jogviszonyú nők körében 50 éves korig megmarad a populációs átlagot meghaladó kiadás, azonban úgy tűnik, hogy a kiadások a férfiak esetében csak 30 éves kor után szárnyalják túl a populációs átlagot. 50 éves kor után – amikor a kontroll személyek költsége megemelkedik – a hajléktalanok gyógyszerkiadásai a kontrollcsoport kiadásainál alacsonyabbak lesznek.

Ha azt feltételezzük ez alapján, hogy a hajléktalan populációban jelentős a nemek közötti különbség a gyógyszereszedési szokásokban, úgy nem csalatkozunk, a következő *8. ábrával* a feltételezésünket igazolni tudjuk.

8. ábra: Gyógyszereszedési szokások (%)

Látszik, hogy a hajléktalan személyek körében nagyobb a nemek közötti különbség a gyógyszereszedők számát tekintve. Ugyan a hajléktalanok között gyógyszereszedő nők aránya nem éri el a kontrollpopulációban vényt kiváltók arányát, azonban számuk több mint 10%-kal meghaladja a gyógyszert kiváltó hajléktalan férfiakét.

Jellemző betegségek²³

Második pontként azt kívántuk megvizsgálni, hogy a hajléktalan személyek betegségstruktúrája mennyiben tér el a véletlenszerűen kiválasztott kontrollcsoport betegségstruktúrájától, indokolhatja-e a magasabb költséget egy eltérő betegségstruktúra. A 2015-ben az egészségbiztosító adatbázisában rögzített betegségeket²⁴ a két csoport esetében összehasonlítottuk, és megvizsgáltuk, hogy mik a leggyakrabban előforduló problémák.²⁵ A következő, *6. táblázat* a hajléktalan és a kont-

²³ Hangsúlyozom, hogy az itt leírtak az adminisztratív adatbázisokban rögzített diagnózisok alapján lettek megfogalmazva. Ezek nem klinikai adatok, hanem az egészségbiztosító felé jelentett dokumentációkban rögzített betegségek, tehát elsősorban finanszírozási, nem pedig orvosi célból keletkeztek.

²⁴ A finanszírozói adatbázisokban a betegségeket kódokkal jelölik, a betegségek nemzetközi osztályozása (BNO) szerint. Így több mint kétezer kódot alkalmazunk a különböző kórok megjelölésére. Ezeknek a kódoknak léteznek különböző csoportosításai, amely megkönnyíti az adatok bemutatását. Ha a kódokat összetartozó kódtartományokba, ún. morbiditási csoportokba soroljuk, akkor a kétezer csoport helyett kezelhetőbb számú, kb. 300 csoportot különítünk el, amely azonban kellőképpen részletezi a betegségeket. Jelen tanulmányban ezt a beosztást alkalmazzuk.

²⁵ Fontos hangsúlyozni azt, hogy az adminisztrációs célból végzett jelentésekből csak következtetni lehet a vizsgált személyek tényleges egészségi állapotára.

rollpopuláció esetében mutatja be a hús leggyakrabban előforduló betegséget aszerint, hogy a vizsgált csoportból hány személynél kódolták azt az orvosok.

6. táblázat: A hús, legtöbb személyt érintő betegségcsoport 2015-ben, hajléktalan és kontrollpopuláció, a hajléktalan személyek körében tapasztalt gyakorisági sorrend szerint a legmagasabb helyezettől kezdődően

Morbidity csoport megnevezése	Érintett hajléktalan személyek száma (N= 17 640)	Érintett személyek száma a kontroll-csoportban (N= 1 781 387)	Hajléktalan sorrend*	Kontroll sorrend**
Magas vérnyomás (I10-I15)	3 489	530 581	1	1
Nyelőcső, gyomor, nyombél betegsége (K20-K31)	3 050	225 161	2	3
Pszichoaktív szer használata által okozott mentális és viselkedészavarok (F10-F19)	2 702	19 479	3	
Neurotikus, stresszes és szomatiform rendellenességek (F40-F48)	2 693	89 381	4	17
Általános tünetek és jelek (R50-R69)	2 385	110 421	5	10
Fejsérülések (S00-S09)	2 008	31 145	6	
Idült alsó légúti betegségek (J40-J47)	1 887	102 685	7	11
Egyéb dorsopathiák (M50-M54)	1 860	214 123	8	5
Heveny felső légúti fertőzések (J00-J06)	1 835	280 748	9	2
Hangulatzavarok (F30-F39)	1 645	60 573	10	
Elsősorban nem gyógyszerként használt anyagok toxikus hatása (T51-T65)	1 341	7 323	11	
Egyéb heveny alsó légúti fertőzések (J20-J22)	1 304	151 240	12	6
Keringési, légzési rendszer tünetei (R00-R09)	1 290	79 463	13	
Emésztőrendszer, has tünetei, jelei (R10-R19)	1 258	92 391	14	16
Anyagcsere rendellenességek (E70-E90)	1 249	221 060	15	4

folytatódik

Morbiditási csoport megnevezése	Érintett hajléktalan személyek száma (N= 17 640)	Érintett személyek száma a kontrollcsoportban (N= 1 781 387)	Hajléktalan sorrend*	Kontroll sorrend**
Ischaemiás szívbetegség (I20-I25)	1 145	128 608	16	7
Epizodikus, paroxysmalis rendellenesség (G40-G47)	1 121	56 159	17	
Bőrgyulladás és ekcéma (L20-L30)	1 083	125 985	18	8
Egyéb ízületi betegségek (M20-M25)	968	86 958	19	19
Influenza és tüdőgyulladás (J10-J18)	962	54 805	20	
Diabetes mellitus (E10-E14)	555	120 037		9
Arthrosis (M15-M19)	810	97 974		12
Spondylopathiák (M45-M49)	781	95 786		13
A felső légutak egyéb betegségei (J30-J39)	524	95 387		14
Egyéb lágyrész-rendellenesség (M70-M79)	822	93 767		15
Szájüreg, nyálmirigy, állcsont betegsége (K00-K14)	616	87 915		18
A férfi nemi szervek betegségei (N40-N51)	358	82 970		20

* Az üres cella azt jelenti, hogy a kontrollcsoport esetében az adott betegség nem szerepel a húsz legfontosabb betegség között.

** Lásd a 25. pontot.

A 6. táblázat azt mutatja, hogy vannak olyan kórok, amelyek mindkét kört egyaránt jellemzik. (Egy betegség több embernél is előfordulhat, ezért a betegszámok nem összeadhatók.) Mindkét listát egyértelműen a magas vérnyomás vezeti, bár az ezzel a betegséggel kódolt hajléktalan személyek aránya csupán kétharmada, mint a kontrollpopulációban ugyanezen betegséggel kezelték. Az első húsz betegségben emésztőrendszeri betegségek, légúti fertőzések is előfordulnak. A harmadik oszlopban szürkével jelöltük azokat a betegségeket, amelyek a hajléktalanok körében gyakoribbak, úgy, hogy a kontrollcsoportban nem tűnnek olyan szokásosnak. Ezek tipikusan sérülések, pszichoaktív és toxikus anyagok használatának következményei, illetve hangulatzavarok. Az utolsó két oszlopban azok a cellák lettek kiemelve, amelyek azokat a betegségeket tartalmazzák, melyek a kontrollpopulációban gyakoribbak. Ezek közül legfontosabbként emelem ki a cukorbetegséget, illetve egyéb anyagcsere-rendellenességeket, amelyek a hajléktalan jogviszonyúak esetében fel sem kerültek a listára annak ellenére, hogy a kontrollcsoport körében igen jellemzőnek tűnnek.

Érdeemes annak is utánajárni, hogy melyek azok a betegségek, amelyek esetleg ugyan nem fordulnak elő jelentős számban, azonban előfordulásuk aránya jóval valószínűbb a hajléktalan emberek között.²⁶ Ezek közül a legfontosabbakat tartalmazza a következő, 7. táblázat, annak jelzésével is, hogy az adott betegség hányadik helyet foglalja el a kontroll populációban:

7. táblázat: A hajléktalan populációt leginkább jellemző betegségek 2015-ben, a kontroll csoporthoz viszonyítva

Morbiditási csoport megnevezése	Kontroll sorrend	Esélyhányados
Fagyás (T33-T35)	211	28,80
Elsősorban nem gyógyszerként használt anyagok toxikus hatása (T51-T65)	107	19,93
Drogok, gyógyszerek és biológiai anyagok által okozott mérgezések (T36-T50)	156	17,81
Gümőkór (A15-A19)	255	14,31
Pszichoaktív szer használata által okozott mentális és viselkedészavarok (F10-F19)	256	16,36
A felnőtt személyiség és viselkedés rendellenességei (F60-F69)	66	11,24
A fertőző és élősdiék okozta betegségek következményei (B90-B94)	175	10,41
Pediculosis, ascariasis és egyéb infesztációk (B85-B89)	139	10,08
A halálozás rosszul meghatározott és ismeretlen okai (R95-R99)	150	7,69
Humán immundeficiencia vírus [HIV] betegség (B20-B24)	251	6,70
Fejsérülések (S00-S09)	129	7,22
Viselkedési, érzelmi rendellenesség, rendszerint gyermek/serdülőkor kezdettel (F90-F98)	204	4,87
Az alsó légutak gennyedéses és elhalásos elváltozása (J85-J86)	245	4,56
Malnutritio (E40-E46)	51	4,28
Az ideg- és csont-izomrendszert illető tünetek és jelek (R25-R29)	192	4,29
Több testtájra terjedő sérülések (T00-T07)	244	4,03
Egyéb balesetszerű légzési veszélyeztetettség (W75-W84)	225	3,87
A nyak sérülései (S10-S19)	219	3,78

²⁶ A két csoport összehasonlítására az esélyhányados mutatót használjuk. Az esélyhányados egy olyan statisztikai mutató, amely egy esemény bekövetkezésének valószínűségét hasonlítja össze két csoportban, egymáshoz viszonyítva (relatív esély). Jelen esetben azt mutatja meg, hogy adott betegség megjelenésének hányszor nagyobb a valószínűsége a hajléktalanok körében, mint a nem hajléktalanok között. Amennyiben az érték 1 körüli, úgy az esélyek mindkét csoportban megegyeznek. Ha az esélyhányados 2, akkor kétszer akkora a betegség megjelenésének valószínűsége a hajléktalanoknál. Ha a hányados 1 alatti, úgy a nem hajléktalanok között gyakoribb a kór.

A listát a fagyás vezeti, ezt követik a toxikus és pszichoaktív anyagok használatával kapcsolatos problémák. Kitűnik, hogy a vizsgált személyek között jóval nagyobb az esélye a fertőzésnek is, ezek közül is kiemelkednek az élősdiék okozta betegségek, illetve a TBC és a HIV. (Meg kell jegyezni ugyanakkor azt is, hogy ezeknek a betegségeknek az ellátása különösen költséges, a legmagasabb szintű biztosítói kiadásokat ezek okozzák – ld. Fadgyas-Freyler, Korponai, 2016) Ugyancsak az életmód következménye lehet, hogy – különböző testtájékokon – jelentős arányban keletkeznek sérülések. A különböző viselkedési és személyiségzavarok esélye is jóval nagyobb a vizsgált személyek között, mint a kontrollként választott csoportban.

A következő, 8. táblázatban azt vizsgáljuk, hogy melyek azok a betegségek, amelyek nagy számban fordulnak elő a kontrollcsoportban, a hajléktalan emberek között viszont kevésbé jelennek meg:

8. táblázat: A hajléktalan populációra legkevésbé jellemző betegségek 2015-ben, a kontrollcsoporthoz viszonyítva

Morbiditási csoport megnevezése	Kontroll sorrend	Esélyhányados
A pajzsmirigy rendellenességei (E00-E07)	30	0,40
A férfi nemi szervek betegségei (N40-N51)	21	0,41
Jóindulatú daganatok (D10-D36)	31	0,43
Diabetes mellitus (E10-E14)	10	0,44
Anyagcsere rendellenességek (E70-E90)	5	0,52
A felső légutak egyéb betegségei (J30-J39)	15	0,52
Magas vérnyomás (hypertensiv) betegségek (I10-I15)	1	0,56
Gyulladásos polyarthropathiák (M05-M14)	24	0,58
Heveny felső légúti fertőzések (J00-J06)	3	0,60
Külső okok egyéb és k.m.n. hatásai (T66-T78)	42	0,66
A szájüreg, nyálmirigyek és állcsontok betegségei (K00-K14)	19	0,68
Szemizmok, szemmozgás, az alkalmazkodás és fénytörés betegségei (H49-H52)	28	0,73
A kötőhártya betegségei (H10-H13)	35	0,75
Spondylopathiák (M45-M49)	14	0,79
A külső fül betegségei (H60-H62)	36	0,79
Arthrosis (M15-M19)	13	0,80
A húgyrendszer egyéb betegségei (N30-N39)	25	0,83
Mycosisok (B35-B49)	37	0,83
Bőrgyulladás és ekcéma (L20-L30)	9	0,83

folytatódik

Morbiditási csoport megnevezése	Kontroll sorrend	Esélyhányados
Egyéb heveny alsó légúti fertőzések (J20-J22)	7	0,83
Egyéb dorsopathiák (M50-M54)	6	0,83
A női nemi szervek nem-gyulladásos rendellenességei (N80-N98)	38	0,84
A csontsűrűség és csontszerkezet rendellenességei (M80-M85)	40	0,84
Egyéb lágyszöveti rendellenességek (M70-M79)	16	0,85
Ischaemiás szívbetegség (I20-I25)	8	0,8

Ha ezt a táblázatot figyelmesen tanulmányozzuk, azokat a betegségeket látjuk, amelyek a hajléktalan populációban vélhetően alulreprezentáltak, vagy alulkezeltek. Szürkével kiemeltük azokat a betegségeket, amelyek előfordulása igen magas a kontroll csoportban (az első tíz betegségben vannak), és a hajléktalan jogviszonyúak között ritkábban szerepel. Említeném ezek között a szívbetegségeket (magas vérnyomást is), és az anyagcsere rendellenességeket elsősorban.

Összefoglalás

A cikk célja az volt, hogy átfogó képet fessen az egészségbiztosító nyilvántartásában szereplő, hajléktalan élethelyzettel kapcsolatba hozható személyek jellemzőiről és egészségügyi ellátásáról. A bemutatott adatok – bár reprezentativitásuk ugyan statisztikailag nem igazolt – a vizsgált személyek nagy száma alapján azonban remélhetően jellemző képet festenek a hajléktalan személyekről: E körben nagyobb számmal szerepelnek olyan egyedülálló, 50 év körüli férfiak, akik a hajléktalanságot megelőzően nagy eséllyel munkanélküliek voltak, szociális segélyben, rokkantsági kifizetésben, vagy még korábban árvaellátásban részesültek. A büntetés-végrehajtási múlt ugyancsak erősen determináló. Jellemzően korábban nem a fővárosban éltek, azonban jelentős részük a fővárosban jut el az ellátórendszerhez, akár a hajléktalanszolgálatok, akár a mentőszolgálat közreműködésével. Egészségi állapotukat tekintve elmondható, hogy orvoshoz ritkábban fordulnak, gyógyszert kevesebbet szednek, mint az azonos korú honfitársaik, sürgősségi osztályra viszont jóval gyakrabban kerülnek. Kezelt betegségeik részben az életmóddal kapcsolatos okokra vezethetők vissza, így jellemző a sérülés, fagyás, különböző fertőzések magas előfordulása, vélhetően nem kezelt betegségeik is nagy számban léteznek. Az átlagosnál évtizedekkel korábban halnak.

Köszönetnyilvánítás

A cikk elkészítésében segítségemre voltak a Nemzeti Egészségügyi Alapkezelő Stratégiai Elemzési Főosztályának munkatársai és más főosztályok informatikusai, akiknek türelmét és hozzájárulását ezúton is köszönöm. Győri Péter tanácsaiért hálával tartozom.

Irodalom

<http://24.hu/belfold/2012/05/09/novekedik-mar-harmincezer-a-hajlektalanok-szama-hazankban/>

http://index.hu/belfold/2015/04/15/ketszer_annyi_hajlektalan_el_videken/

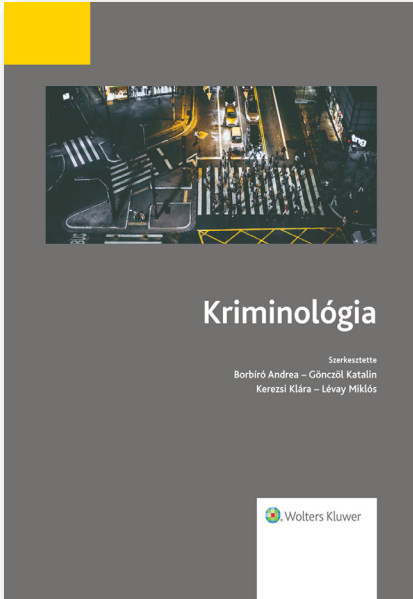
A Magyar Egészségügyi Rendszer Teljesítményértékelési Jelentése 2013-15, elérhetőség: <https://mertek.aeek.hu/web/mertek-magyar-egeszsegugyi-rendszer-teljesitmenyertekese//jelentes-2013-15>

Fadgyas-Freyler Petra, Korponai Gyula: Az Országos Egészség-biztosítási Pénztár beteghez köthető természetbeni kiadásai a 2015. év során. *IME-Interdiszciplináris Magyar Egészségügy*, Tudományos folyóirat – Az egészségügyi vezetők szaklapja, Egészség-gazdaságtani Különszám, 2016. június

BÍRÓ JUDIT

KRITIKAI KRIMINOLÓGIA

(Borbíró Andrea, Gönczöl Katalin, Kerecsi Klára, Lévy Miklós (szerk.):
Kriminológia, Budapest, 2016, Wolters Kluwer, 1031 oldal)

A kriminológia és a szociológia sajátos *együttmozgásának* tudománytörténetileg is kimutatható hagyománya van – ami a Wolters Kluwer gondozásában 2016-ban megjelent *Kriminológia* című könyvet lapozgatva is karakteresen megjelenik.

A hazai szociológiatudomány egyik legelső műve az 1974-ben megjelent *A deviáns viselkedés szociológiája*, amit Andorka Rudolf, Buda Béla és Cseh-Szombathy László jegyzett. Ekkor még csak két éve, hogy zöld jelzést kapott a nappali szakos szociológusképzés az ELTÉ-n, és egy 1964-es vallásszociológiai vizsgálaton kívül jelentős szociológiai kutatásra még nem került sor az 1945 utáni Magyarországon. Mondhatjuk: a szociológia pozícionálni próbálta magát, s hogy hogyan

– erre Andorkákék műve, távlatosan szemlélve, kiváló dokumentum.

Ha fellapozzuk a mű bevezetőjét, ezt olvashatjuk: „Kevés beszámolót találunk empirikus kutatásokról (mármint a deviáns viselkedések tárgyában – BJ.), és csupán egy-két magyar nyelvű tanulmány foglalkozik e magatartások szociológiaelméleti megközelítésének problémáival. Hazánkban a bűnözés szociológiai kutatása a viszonylag legelőrehaladottabb: a kriminológia magyar nyelvű szakirodalma jelentős.”¹ A szociológia és a kriminológia közé kvázi egyenlőségjelet tevő mondandó néhány sorral lejjebb még ezzel a tézissel egészül ki: „Így a szociológiai megközelítés nem léphet fel azzal az igénnyel, hogy a deviáns magatartások leghelyesebb elemzését adja, viszont biztos, hogy nélkülözhetetlen olyan komplex kép kialakításához a deviáns magatartásokról, amely alapfeltétele a deviáns viselkedés elleni hathatós társadalompolitikának.”²

¹ *A deviáns viselkedés szociológiája*. Gondolat, 1974. (Szerk.: Andorka Rudolf–Buda Béla–Cseh-Szombathy László. 5. old.)

² i. m.

A sajátos szakmai identitászavar mellett meglepően – vagy éppen hogy nem meglepően – a témától való elhatárolódás érződik a téma teoretikusainak mondanójában. Ugyanakkor felsejlik az a gondolat is, amelyet maga Buda Béla fogalmaz meg 38 évvel későbbi életútinterjújában az addiktológia társadalmi súlyát illetően: „...ez a paradigma, miszerint valaki tönkreteszi magát, ez egy igazi paradigmája a társadalmi rendnek, tehát ez egy szociológiai indítású, antropológiai, szociálintropológiai kérdésfeltevés (...) a drogosnál dramatikusan és szcenikusabban a társadalmi rendet egyszerűen semmi nem tudja megkérdőjelezni.”³

Hogy mennyire paradigmaticus súlyú a kriminálissal és/vagy a deviánssal való tudományos foglalkozás, amely azután szakpolitikai stratégia és kezelő-ellátó intézményrendszer kiépítését eredményez(het)i, az annak az Edwin Sutherlandnak a tézisében is megjelenik, akit rögtön a *Kriminológia* kötet legelején Borbíró Andrea főszerkesztő idéz a kriminológia definícióját illetően⁴.

Sutherlandet választották az Amerikai Szociológiai Társaság 29. elnökének 1939-ben (Róla nevezték el az Amerikai Kriminológiai Társaság éves díját.) Pályáját a Chicagói Egyetemen kezdte, ahol szociológiát és politikai gazdaságtant tanult. Életrajzírói szerint önmagát elsősorban szociológusnak, másodsorban kriminológusnak tartotta⁵. De még ennél is elgondolkodtatóbb, hogy maga Sutherland is bántalmazó családban nőtt föl: baptista tiszteletes apja rendszeresen verte őt és testvéreit, ezért amint tudott, egy életre szakított apjával és az egyházzal is. Az emberiség nagy megrontójának mégsem a családon belüli erőszakot és még csak nem is a fehérgalléros bűnözést tartotta, hanem az alkoholt.

A XX. század húszas éveitől már az ún. Ivy-League egyetemek többségén tanítottak olyan tárgyakat, amelyek a deviancia témaköréhez tartoztak, s a bűnözéssel foglalkozó Sutherland elnöki titulusa az Amerikai Szociológiai Társaságnál azt is jelezte, hogy legitimitáshoz jutott az egyéni és társadalmi problémák iránti társadalomtudományos figyelem. Az 1933-ban napvilágra került Michael–Adler-jelentés⁶ nyomán pedig – szinte egymást kézen fogva – indult a kriminológia és a szociológia a deviáns viselkedésekre operacionálizálható tudományos magyarázatok nyomába. Ekkortól születtek meg Sellintől és Mertontól kezdve Sutherlanden és Cohenen át McKay-ig és Goffmanig ívelően a deviancia-elméletek aranykorát jelentő szociológiai jellegű művek.

C. Wright Mills – akinek *Az uralkodó elit* (Gondolat, 1972.) című műve magyarul is olvasható – azonban nem így gondolta, és 1943-ban egy sajátos hang-

³ Bíró Judit: Útmodell. Beszélgetések Buda Bélával 2010 őszén. *Addiktológia* 2011. 10. évf. 1. sz. 25–26. old.

⁴ Borbíró Andrea: *Problémafelvetés: mivel foglalkozik a kriminológia?* In: *Kriminológia* (Szerk.: Borbíró Andrea, Gönczöl Katalin, Kerezi Klára, Lévy Miklós.) Wolters Kluwer, 2016. 30. old.

⁵ Mark S. Galylord–John F. Galliher: *The Criminology of Edwin Sutherland. Transactions Publishers*, 1988 (<https://books.google.hu/books?isbn=1412836409> – utolsó letöltés: 2017. március 15.)

⁶ Michael, Jerome and Mortimer J. Adler. [1933] 1971. *Crime, Law, and Social Science*. Montclair, NJ: Patterson Smith

vételű írásában⁷ a korabeli „szociális patológusok” háttérét és karrierjét elemzi, hogy megtalálja a közös nevezőjét a társadalmi problémákkal foglalkozó tudósok elméleti perspektívájának és problémalátásának. Mills azon műveket és szerzőket veszi górcső alá, akik művük címében az alábbi fogalmakat tüntetik fel: szociális problémák; jóléti problémák; az emberi természet és a szociális rend; szociális adjustment; szociális dezorganizáció; szociális deviáció; kurrens társadalmi problémák; szegénység és függés; fajok, nemzetek és osztályok; szociális organizáció és dezorganizáció – és így tovább.

Mills arra a megállapításra jut, hogy tudós kollégái mind kisvárosi, középosztályi családi háttérrel rendelkeznek, és értékrendjük megakadályozza őket abban, hogy strukturális problémaként láttassák a különféle társadalmi problémákat, s ezért nem is tesznek mást műveikben, mint hogy meliorisztikus módon és céllal felsorolják a különféle jelenségeket a paraszti világban elkövetett nemi erőszaktól a nyilvános házakban elkövetett nemi erőszakig húzva az ívet...

A szarkasztikus hangvételű írást átlengi a sanda gyanakvás, miszerint talán a társadalmi patológusok maguk is mindenféle patológiával küszködnek, s ezek okozzák sajátos érzékenységüket és figyelmüket a különféle jelenségek iránt, melyeket olyannyira szeretnek szemügyre venni a helyett, hogy elméleti magyarázó keretet tennének mögéjük vagy elvégeznék társadalmi-gazdasági kontextualizálásukat. A „hülyék, ringyók és perverzek” iránti érdeklődés mögött személyes problémák lehetnek, semmint valódi tudományos attitűd – véli Mills az esszéjében. A „patológiás patológusok” elleni szakmai kirohanásnak hosszan ható, nagy sikere volt. Mills „tudásszociológiai esszéiként” besorolt művét sokan, előszeretettel idézgették – ma azt mondanánk: magas citációs indexet kapott...

A tudományos botrányhős Mills állításainak többsége méltánytalan, sok esetben könnyen cáfolható. Egyvalamiben azonban a jövő igazolta Mills-et: mára már a deviancia szociológiájában egyfajta sajátos teóriamentesség figyelhető meg. A napjainkban megszülető szociológiai devianciaelméletek maguk is különféle részterületeket egymásba kapcsoló modellekként írnak le önmagukat. A deviancia szociológiája valójában egy múlt századi történet, amelynek a kezdete a XIX. század legvégére, a vége pedig a XX. század hetvenes éveire esik. És az Ivy League egyetemek polcain már egyre kevesebb a devianciakönyv, helyüket átvették a kulturális tanulmányok, a társadalmi nem-tanulmányok témakörében írottak. És persze a kriminológiaiak.

Az 1031 oldalas *Kriminológia* című műben nincs előszó: elmarad az a rövid bemutatás, ami néha pusztán formalitás, néha nagyon is szükséges, hiszen műfaji besorolást ad a mögötte lévő szövegfolyamnak. Nem gondolhatok mást, mint hogy tudatos döntés volt a főszerkesztő, a szerkesztők részéről, hogy nem horgonyozták le a kötetet műfajilag, s így nem rögzítették egyetlen pozícióba a hatalmas ismeretanyagot közlő munkát: így az tankönyvként, szakkönyvként és akár

⁷ C. Wright Mills: „The Professional Ideology of Social Pathologist.” *American Journal of Sociology*, Vol. 49, No. 2 (Sep. 1943), pp. 165–180.

tudományos ismeretközlő műként is igazi céhes mesterremek. A főszerkesztő, a szerkesztők az ELTE Állam- és Jogtudományi Kara Kriminológia tanszékének oktatói, és a 27 szerző mindegyike rendelkezik – magas szintű szakmai ismeretanyaga okán – felsőoktatási tapasztalattal, pozícióval.

A 350 éves jogi fakultás legfiatalabb MA-szakja a Kriminológia MA és az azt létrehozó tanszék, és csupán félévized kellett ahhoz, hogy a szak napjaink legkurrensebb társadalomtudományos szakjává váljon, éppen azért mert újszerű, problémaérzékeny és intenciójában problémamegoldó. A szakon végzetek okleveles kriminológusként az anya- és gyermekvédelemtől az európai uniós feladatkörökön át a rendészeti, rendvédelmi, külügyi, nemzetközi segélykoordinációs feladatkörökig tudnak elhelyezkedni. Ezek mind a társadalmi légkört – avíttasabban szólva: korszellemet – vitathatatlanul befolyásoló ügyek, feladatkörök. Ezért különösen nagy a felelőssége a *Kriminológia* című kötetnek, amely a bűnről és a büntetésről szóló tudományos beszéd legfrissebb hazai verziója.

A tudományos tudás a legmagasabb presztízsű tudás, a tudományos beszédre szigorú, szinte rendies jellegű akadémiai szabályok érvényesek: a tudomány és a szakpolitika által előállított beszédmódban, meghatározott nyelvi rendszerben, szertartásosan kialakított körülmények között, szigorúan előírt forgatókönyv és megfontoltan kiosztott szerepek alapján folyik a beszéd. De még ilyen keretek és előírások között is lehetnek nyugtalanító, sőt ijesztő témák. Michel Foucault szerint: „Tudjuk jól, hogy nincs jogunk mindent kimondani, nem lehet bárhol bármiről beszélni, végül pedig nem mindenki beszélhet bármiről.”⁸

A *Kriminológia* kötet négy részben beszél a bűnről és büntetésről 2016-tól Magyarországon.

Az I. rész (Borbíró Andrea szerkesztésében) azokat a magyarázatkísérleteket ismerteti, amelyek a XVIII. századtól napjainkig megfogalmazódtak az európai közösségekben. Az utolsó fejezetet Lévay Miklós jegyzi, akinek írása „A korszak értékelése” címet viseli, és a rendszerváltás két és fél évtizedét összegzi, többek között megemlítve, hogy „kivételes, ha a kriminológia tárgykörébe tartozó kérdéssel nem kriminológusnak tekintett kutató foglalkozik.”⁹

A II. részt (melyet Kerezi Klára szerkesztett), kissé leegyszerűsítve talán, de a kriminológiai módszerek bemutatásaként értelmezhetjük: hogyan, milyen módszerekkel ismerhető meg a bűnözés? A kriminológia által alkalmazott módszerek – hasonlóan a szociológiaikhoz – szintén évszázados múltra tekinthetnek vissza, melyek közül nem kevésnek az érvénytelenségére, az alkalmazhatatlanságára maguk a kriminológusok derítettek fényt az idők során – hogy azután újabb,

⁸ Michel Foucault: A diskurzus rendje. In: M. F.: *A fantasztikus könyvtár*. Pallas Stúdió – Attraktor Kft., 1998. (fordította: Romhányi-Török Gábor) 51. old.

⁹ Lévay Miklós: A magyar kriminológia jellemzői a reformkortól napjainkig. Michel Foucault: A diskurzus rendje. In: M. F.: *A fantasztikus könyvtár*. Pallas Stúdió – Attraktor Kft., 1998. (fordította: Romhányi-Török Gábor) 51. old. (Szerk.: Borbíró Andrea, Gönczöl Katalin, Kerezi Klára, Lévay Miklós.) Wolters Kluwer, 2016. 297. old.

kevésbé sérülékeny metódusokat találjanak ki. Ilyen a média-kriminológia is, ami vélhetően előbb-utóbb Magyarországon is önálló mesterszakká válik.

A III. rész a kötet legerjedelmesebb része: Lévy Miklós szerkesztette és a Bűncselekménytípusok és elkövetőik címet viseli. Valójában itt ismerhetjük meg azt, hogy a harmadik évezred Magyarországon a szaktudomány – a foucauldianus diskurzustársaság – mely bűnökről és mely bűnözőkről tartja fontosnak a korszerű, szakszerű és szakpolitikailag operacionalizálható beszédet. Ezek a következők: a vagyoni elleni bűnözés; a fehérgalléros, gazdasági és korrupciós bűnözés; az informatikai bűnözés; az alkoholfogyasztás, a kábítószer-probléma és a bűnözés összefüggései; az erőszakos bűnözés; a szervezett bűnözés; a gyermek- és fiatalkori kriminalitás; a nemek és bűnözés; és végül a bűnismétlők és bűnelkövetői karrier. Ez utóbbi fejezet napjainkra érvényesen idézi Kerezi Klára azon megállapítását, miszerint „egyre tágabban értelmeződik a bűncselekményként megfogalmazható magatartások köre, azaz a bűncselekmények körének meghatározása egyre inkább csak politikai, és nem szakmai kérdés.”¹⁰

Az utolsó, a IV. rész – Gönczöl Katalin szerkesztésében – a bűnözés kontrolljáról, azaz a kriminálpolitikáról ad kitekintést – amely, nyilvánvalóan nem megkerülhetően, elhelyezi a jelenlegi magyar kriminológiát azon az európai vagy más nemzetközi kriminálpolitikai horizonton, amely a racionális és a humánus büntetőpolitikai elvek hagyományán alapul. S az összevetések többségében a megállapítás így szól: „...a büntetőeljárás egyik alapvető alkotmányos követelményének, az ártatlanság védelmének a mellőzését jelenti.”¹¹

Összességében a kötet a „falra akasztott nádpálca” metaforájával¹² zárul, már ami a büntető igazságszolgáltatás – legalábbis optimális – társadalmi funkcióját illeti.

Végkicsengésében a *Kriminológia* tankönyv/szakpolitikai ismeretanyag nem más, mint kritikai kriminálpolitika: leginkább abban az értelemben, ahogyan az ún. új-marxista, radikális kriminológiai irányzat hajdani fő teoretikusa, az idős korában a fenomenológiai megvilágosodásig eljutó Richard Quinney fogalmaz. Quinney szerint ugyanis a büntett egy ablak, amelyen keresztül a bünt kitermelő világot szemlélhetjük¹³. Ezért aztán – ha csak nem éppen mi követünk el valamilyen bűncselekményt – *büntettek szemtanúi vagyunk mindannyian, mindig, mindenhol. A kérdés csak az: mi vonzza inkább a figyelmünket? A bünt konstruáló világ vagy a büntett aktusa? A szenvedés vagy a bűn?*

A *Kriminológia* című mű szerzői, úgy tűnik, a világukra és a szenvedésre éppen úgy figyelemmel vannak, mint a bűnre és a büntetésre.

¹⁰ Kerezi Klára: Bűnismétlők és bűnelkövetői karrier. In: *Kriminológia* (Szerk.: Borbíró Andrea, Gönczöl Katalin, Kerezi Klára, Lévy Miklós.) Wolters Kluwer, 2016. 703.old.

¹¹ Lévy Miklós: A fiatalkorúak büntetőpolitikája. In: *Kriminológia* (Szerk.: Borbíró Andrea, Gönczöl Katalin, Kerezi Klára, Lévy Miklós.) Wolters Kluwer, 2016. 906. old.

¹² Farkas Ákos: A büntető igazságszolgáltatási rendszer hatékonyságának korlátai. In: *Kriminológia* (Szerk.: Borbíró Andrea, Gönczöl Katalin, Kerezi Klára, Lévy Miklós.) Wolters Kluwer, 2016. 998.old.

¹³ Richard Quinney: “Bearing witness to crime and social justice” State University of New York Press, Albany, 2000. p. ix.

LAKNER ZOLTÁN

NEGYEDSZÁZADUNK: ÉRTÉK ÉS VALÓSÁG

(Ferge Zsuzsa: Magyar társadalom- és szociálpolitika 1990–2015, Osiris, Budapest, 2017, 510 oldal)

Hangozzék bármilyen közhelyszerűen, ezúttal valóban hiánypótló könyvet vehet kezébe az olvasó. A *Magyar társadalom- és szociálpolitika* című kötet természetesen nem az első munka, amely a rendszerváltást követő időszak szociálpolitikai folyamataival foglalkozik. Még csak abban sem egyedi, hogy e folyamatokat a politikai döntésekkel, illetve a társadalmi változásokkal hozza összefüggésbe. Maga a szerző is jegyez ilyen jellegű művet, a Napvilág Kiadónál 2010-ben megjelent *Társadalmi áramlatok és egyéni szerepek* című könyvének jelentékeny része a demokratikus rendszerváltást követően kialakult társadalmi képlettel, és az arra ható szociálpolitikai lépések elemzésével foglalkozott.

Mégis, a *Magyar társadalom- és szociálpolitika* névum abból a szempontból, hogy átfogó képet igyekszik adni az 1990–2015 közötti negyedszázad több, egymással összefüggő folyamatáról: a szociális szakpolitikák alakulása mellett a politika (politics) és a szakpolitikák (policy) viszonya is hangsúlyt kap, továbbá a szociálpolitika elosztási elvei is terítékre kerülnek, sőt, a könyv még ennél is tovább megy. Egyrészt, Ferge Zsuzsa visszatér a társadalom- és szociálpolitika definiálásának, általa már több mint harminc évvel ezelőtt taglalt kérdéséhez. Másrészt, nem hagyja nyugodni a kérdés, amit – Vörösmartyt parafrázálva – úgy fogalmazhatnánk meg: „Ment-e a szociálpolitika által a világ elébb?”. Vagyis, honnan hova jutott a társadalmpolitika nézőpontjából Magyarország, a magyar szociálpolitika az elmúlt negyedszázadban?

A demokratikus mérlegvonás, amellettt hogy módszertani kérdéseket vet fel – nehéz és vitatható törvényszövegbe csomagolt értékeket számszerűsíteni, ugyanilyen bonyolult jogi szövegeket néhány attribútum alapján plusz- vagy mínusz-

jellel ellátni (valójában jó néhány jogszabály esetén ez nem is annyira nehéz) –, értékel egy korszakot, a korszak során tett személyes vállalások sikerét és kudarcát is. Mérlegre kerül tehát az éppen Ferge Zsuzsa által a rendszerváltás hajnalán újraalapított szociális szakma teljesítménye is. Nem is annyira a nyilvánvalóan gazdag tudását, hanem a politikai kiszorítósdira és eszményeinek társadalmi elfogadtatására való készenlétét illetően.

A könyv legrokonszenvesebb vonása, hogy magára vállal minden felelősséget. A szakpolitikák panorámaképe mellett bevallja saját hiányosságait – például az egészségpolitikai fejezet elmaradását –, de még ennél is fontosabb az értékelkötelezettség felmutatása, valamint a kötet sokrétű céljának nyíltszíni elismerése. Utóbbival kezdve, tudományos és ismeretterjesztő kíván lenni egyidejűleg, laikusok által kézbe vehető olvasmány, de tankönyv is. A tankönyvjelleget támasztja alá a tematikai sokszínűség, a gazdag gondolati áramlatok egymás felé terelése. Ugyanakkor egy tankönyvtől meglehetősen szokatlan a politikai állásfoglalás, amit a szerző morális és szakmai okokból egyaránt elkerülhetetlennek tart. Ferge Zsuzsa dilemmája ezen a ponton kizárólag azért megnyugtató az olvasó számára, mert érzékelhetjük belőle, hogy nem egyedül kínlódunk annak megválaszolásával: miként lehet a szakmai munka standardizált objektivitását megőrizni egy olyan helyzetben, amikor a szakmánkat megalapozó értékrend visszaszorítása a meghatározó politikai törekvés? A tét jó ideje nem a szakmai célkitűzések – az egyenlőtlenségek csökkentése, a társadalmi integráció elősegítése, a kirekesztés elleni küzdelem, a szegénypolitika helyett a társadalom egészének szemlélete, a társadalmi működés demokratizmusa, a partnerség, a párbeszéd gyakorlata – megvalósítási tempója, az ez irányba tett erőfeszítések alkalmassága és hatásossága, hanem az, hogy a Ferge Zsuzsa által fémjelzett társadalmpolitikai jellegű szociálpolitika-értelmezésnek egy ideje ismét a legitimitása vált kétségessé. Közben céljainak és értékeinek szükségessége talán sohasem volt annyira nyilvánvaló, mint a jelenben, a könyv által vizsgált korszak végén.

A könyv megjelenése idején különös hangsúlyt kap az is, hogy a szerző, persze szintén nem első alkalommal, részletesen taglalja a civil társadalom szerepének fontosságát. Ez azért is lényeges, mert látszik belőle, hogy az intézményesült állami újraelosztás, ami szociálpolitika-definíciója egyik kulcseleme, semmiképpen sem azonos a paternalizmussal. A cselekvő, Sen szellemében „agens-szerepet” betöltő állampolgár, a másokért és magáért együttműködések sora révén tenni képes ember társadalmi jelenléte a jólétet, a közpolitikai hatékonyságot növeli, ezen felül pedig önmagában is fontos érték. A politikai és pénzhatalom korlátja az aktív, öntudatos, kompetens állampolgár. Azt, hogy ez az idea mekkora veszélyben forog, a könyv nem is próbálja titkolni, amikor azt jegyzi meg a jelenre utalva, hogy autokráciában, vagyis „magyar hivatalos nevén illiberális demokráciában” a civil társadalomnak ez az értelmezése nem kívánatos.

Ezt támasztja alá a könyv III. fejezete, amely a huszonöt év kormányzati politikáinak értékelésével foglalkozik. Az eredmény eleve csakis ellentmondásos lehet, hiszen az egyenlőség-csökkentés szándékát gyakran még ugyanazon kormányzati

cikluson belül is olyan restrikcio követte, ami az amúgy is rossz helyzetben lévőket érintette a legsúlyosabban. Több esetben a deklarált elvi célok valóban alapot öltöttek fontos jogszabályokban, ám a gyakorlati megvalósítás iránti hosszú távú elköteleződés már hiányzott. Megint máskor azt is értékelni kell, hogy az aktuális kormány a rossz adottságok közepette legalább megpróbálta mérsékelni a társadalmi terheket, máskor azonban a válságkezeléshez a stabilizátorok kikapcsolását is hozzácsapták, s megint máskor az a szándék hiányzott, hogy a javuló gazdasági helyzetből fakadó előnyöket szétterítsék a társadalom teljes spektrumán, ne csupán a leszivárgás kétes mechanizmusára apelláljanak a döntéshozók. Mindent egybevetve, a szóban forgó negyedszázad szociálpolitikáját nem vezette közös társadalompolitikai szemlélet, aminek végső oka a társadalom (legalább) kettészakadása, az áthidalhatatlan szakadékok létezése politikai, ideológiai, társadalmi státusbeli eltérések mentén. Ehhez jönnek a zavaros, opportunisták, de legjobb esetben is bizonytalan meggyőződésű pártok és kormányaik, amelyeket könnyű eltéríteni az elvi nyilatkozataikban foglalt politikai iránytól. Mindeközben a közigazgatást jogi szemlélet, agyonszabályozási hajlam uralja, amely kevés figyelmet szentel a fiskális mutatók mögötti embernek, a döntések élethelyzetekre gyakorolt következményeinek. Mindez egyúttal ahhoz is vezet, hogy érvényesül egyfajta „kvázi-tudatosság”, konkrétan „a neoliberalizmus végigkísérte a 25 évet”, hol deklaráltan, hol a deklarációk ellenére, aminek döntő szerepe volt a súlyos egyenlőtlenségek fennmaradásában, mélyülésében, beágyazódásában.

A kötet különlegessége és értéke, hogy a II. részben az egyes szociálpolitikai területeket taglaló kilenc fejezet közül hetet társszerzők jegyeznek. Aki ismeri a magyar szociálpolitika történetét, pontosan tudja: a specialisták ilyen súlyú jelenléte Ferge Zsuzsa iskolateremtő tevékenységének bizonyítéka. *Velkey Gábor* pontos, árnyalt, összetett képet fest a központi állam és az önkormányzatok viszonyának dilemmáiról. *Darvas Ágnes* és *Szikra Dorottya* családi ellátásokról és szolgáltatásokról szóló fejezetének nagy erénye, hogy egyazon gondolatmenetbe ágyazva elemzi a pénzbeli ellátások alakulását a családsegítő és gyerekjóléti szolgálatok történetével. *Nagy Ádám*, *Bán Dóra*, *Folmeg Balázs*, *Schmidt Richárd* írták az ifjúsági esélyeket elemző fejezetet, amelyen végighúzódik az oktatás és a részvétel fontosságának gondolata. *Szikra Dorottya* önállóan jegyzi a társadalombiztosítási nyugdíjról szóló részt, amely azzal együtt is fenntartja a szerző kritikáját az 1997-es nyugdíjreformmal kapcsolatban, hogy annak 2011-es felszámolásának módszerét és következményeit szintén bírálja. *Tausz Katalin* a segélyezés alapfogalmain túl a segélyezéssel kapcsolatos dilemmákról, valamint az alkalmazott módszerek közül a munka- és magatartástervezetek alkalmazásának súlyos problémáiról is érzékeny elemzést közöl. A lakáspolitika és hajléktalanság témáját *Misetics Bálint* dolgozta fel, értelmezési keretének központi helyén a lakhatáshoz való jog és a közösségi bérlakás szükségessége állnak. *Farkas Zsombor* munkája nyomán külön rész foglalkozik a cigányság helyzetével, kirekesztettségükkel, és a helyzetükre vonatkozó politikai megközelítések elemzésével, az 1990 előtti időre visszamenően is.

A társszerzők munkái mellett Ferge Zsuzsa a foglalkoztatáspolitikáról és munkanélküliségről szóló szakaszban a mai közmunkakérdés keletkezéséről is beszámol, valamint a méltóság, a jogok és az érdekegyeztetés intézményi védelmének hullámzásáról is ír. Az Iskola és esélyek fejezet egy 2015-ben megjelent Ferge-tanulmány átdolgozott változata, emellett pedig kiindulópontként szolgált hozzá azok a több évtizeddel korábbi kutatások, amelyek során a szerzőt ugyanolyan mélyen érdekelték és érintették az egyenlőtlenségek és a közoktatás működése közötti összefüggések, amelyeknek alapképletei, úgy tűnik, azóta sem sokat változtak.

A kötethez névmutató és gazdag bibliográfia tartozik, valamint a szövegbe ágyazottakon túl a függelékben közölt 21 táblázat és 27 ábra is gazdagítja.

A *Magyar társadalom- és szociálpolitika* teljességre törekvő, tanító szándékú mű, ugyanakkor helyet ad a tépelődésnek, az önkritikának, a nyitva hagyott kérdéseknek és legfőképpen a továbbgondolásnak. Ez a könyv alkalmas arra, hogy a szociálpolitika szempontjából megismertessen egy korszakot, és még annál is inkább arra, hogy elénk tárjon egy szemléletet, egy iskolát, aminek a kudarcait túléltek az értékei.

ABSTRACTS

Erzsébet Németh - Boglárka Zsótér - Alexandra Luksander: The financial culture of the 18-35 year-old age groups - contextual factors of financial vulnerability

The financial culture, especially the analysis of its personage – attitude and behavioral components has increasing awareness. Our study examines the different aspects of the Hungarian young adults, using the data of a survey conducted on a representative sample of 1000 people in 2015, based on the OECD methodology, to compare the financial knowledge, attitudes, behaviors and habits of the 18-35 year-old age groups with the older ones. We also appraised, what kind of features can describe the selected groups, and whether clusters can be established among their financial attitudes and behaviors. According to our results, the 18-35 year-old adults are less likely to be characterized by financial consciousness while they are more likely to set long term financial goals and to perform hedonism. They intend to reach their financial aims not so much by decreasing their costs, saving or investing than by preparing action plans or undertaking more work. During our analysis three clusters were identified: the worried spenders, the satisfied risk-takers and the careful considerers. The financial vulnerability is specific to the worried spenders, this cluster represents almost the quarter of the young adults. They live for today and the financial problems make their existence harder, which cause depression, they do not dispose with savings. Furthermore, compared to the two other clusters, their financial knowledge and skills are on lower level, less of them make a budget, their income is lower and they tend not to set financial goals.

Rita Rostás: Torture prevention and child protection

Since January 1, 2015, the Hungarian Commissioner for Fundamental Rights have been performing the tasks of the National Preventive Mechanism (hereinafter: NPM) by acting against torture and other cruel, inhuman or degrading treatment or punishment. The competence of the NPM embraces the inspection of the treatment of the persons restricted in their liberty and the NPM carries out investigations at caring units of child protection service. During its inspections the NPM observes the circumstances, conducts interviews with the persons present on the site. By using the obtained information and the posterior analysis of the observed and copied documents the NPM establishes whether the fundamental rights are violated or endangered of the clients living in the actual place, in this article those living in the child protection service. Based on the experiences, the NPM issues recommendations in order to abolish the potentially unlawful

or impugnable practice and, if necessary, the NPM drafts systemic recommendations in order to prevent the establishment of ill-treatment by calling the actors on the right legal interpretation and by initiating modification of legal rule.

Orsolya Keresztes-Takács: Ethnic identity and self-esteem of Roma adolescents in light of a survey research

The main purpose of the study presented in this paper has been to offer an insight into the self-esteem, ethnic identity and the identity-strategies of Roma adolescents. A questionnaire focusing on the central elements of the research – namely the concepts related to the identity and self-esteem – has been answered by 1038 adolescents (target age group: 12-18 years), in 15 schools in Hungary.

As we hypothesized, there is a connection among the different identity strategies – separated, integrity, assimilated, marginalized, negative – and the emotional factor of students' ethnic identity. A separated positive Roma identity proved to be the strongest ethnic identity, while adolescents with marginalized or negative identity have the weakest ethnic identity. We confirmed the hypothesis about the positive effects of schools institutionally dealing with Roma languages and history. In these schools Roma students are choosing stronger and more positive identity strategies, and their ethnic identity and self-esteem is higher. The families of non-Roma adolescents had a higher socio-economic status, while the more confirmed and the more separated Roma identity the adolescents had, their families' SES proved to be the lower, in line with the relevant literature. The paper presents further results of the research, on patterns of the identities and their correlation with other factors.

Péter Breitner – Levente Rész: 'Ever since then i'm nicer to the people'.

Jointing the social casework and the communal fundraising by the example of the Van Esély Alapítvány (There's a Chance Foundation)

The essay instantiates the prospects and the method of the communal fundraising using the example of the Van Esély Alapítvány's 'Restart Program' which has lasted since 2013. The authors would like to explain that the communal fundraising is capable not only for the organizations and programme financing but the support of actual people – just like in our case the support of homeless people with the maintenance of their own improvement programs. Furthermore the technical and methodological approach and the campaign strategies the treatise presents how can we medialize a career or what is the issues of the programme for the homeless clients, for the supporters and the society.

Petra Fadgyas-Freyler: The characteristics of persons entitled to health care due to homelessness based on an administrative database

In the administrative databases of the Hungarian National Health Insurance Fund we can identify persons who are currently living or in the past have lived in homelessness. In this paper I am going to describe their typical situation while

ABSTRACTS

using information available at the Fund regarding their places of origin, gender, age and health spending. While using a control group fitted to their age and gender distribution I am going to specify diseases that occur more frequently among them so that we can get an idea about their health status as well. I am going to be extremely cautious with conclusions due to the limitation of the data sources.

CONTENTS

Studies

- 3 **Erzsébet Németh – Boglárka Zsótér – Alexandra Luksander:**
The financial culture of the 18–35 year-old age groups – contextual factors of financial vulnerability

Hungarian Reality

- 34 **Rita Rostás:** Torture prevention and child protection
56 **Orsolya Keresztes-Takács:** Ethnic identity and self-esteem of Roma adolescents in light of a survey research

Workshop

- 73 **Péter Breitner – Levente Rész:** ‘Ever since then i’m nicer to the people’. Jointing the social casework and the communal fundraising by the example of the Van Esély Alapítvány (There’s a Chance Foundation)
102 **Petra Fadgyas-Freiler:** The characteristics of persons entitled to health care due to homelessness based on an administrative database

Reviews

- 123 **Judit Bíró:** Critical criminology
128 **Zoltán Lakner:** The last quarter of the century: value and reality

SZERZŐINK FIGYELMÉBE!

1. A beküldött és a lap jellegének megfelelő írásokat szakértők bevonásával a Szerkesztőbizottság bírálja el. A közlésre benyújtott tanulmány még nem publikált és más folyóiratnál elbírálás alatt nem lévő, eredeti írásmű lehet.

2. A folyóiratban megjelent cikkek szerzői joga a Kiadót illeti, beleértve az interneten való megjelentetés jogát is.

3. A tanulmány szövegét Word-dokumentumban kérjük e-mailben megküldeni.

4. A szöveg első lapja a címlap, amelyen a szerző(k) neve, foglalkozása, végzettsége, munkahelyének megnevezése, e-mail címe, a cikk címe (alcíme) szerepeljenek és az esetleges köszönetnyilvánítások *-gal jelölt lapalji jegyzetben.

5. A szövegtörzshöz csak olyan lábjegyzetek kapcsolódjanak, amelyek a főszöveghez fűznek megjegyzéseket, kiegészítéseket stb. Pusztán irodalmi hivatkozásokat tartalmazó lábjegyzetek ne legyenek. A lábjegyzeteket lapalji jegyzetként kezeljük. Az irodalmi hivatkozások a főszövegben szerepeljenek a következő formában:

– ha a hivatkozott mű szerzője szerepel a szövegben, a név után zárójelben legyen a hivatkozott mű megjelenésének éve és szükség esetén a hivatkozott oldalszám(ok), pl.: Piroska (1999: 15–16);

– egyéb esetekben (idézet stb.) zárójelben szerepeljen a szerző(k) neve, a megjelenés éve és szükség esetén a hivatkozott oldalszám(ok), pl.: (Tóbiás–Benedek 1999: 13).

6. A szövegben szereplő táblázatokat számozva, címmel ellátva kérjük. A táblázatok címe, az oszlopok és sorok megnevezése, a magyarázatok a cikk nyelvén íródjanak. Nem fogadjuk el tehát az adatelemző, adatfeldolgozó programokból kikerült nyers, szerkesztetlen, a szövegbe pusztán beillesztett táblázatokat. Amennyiben a szerző ábrát kíván közölni, ezt külön lapon, a kívánt formában megrajzolva kérjük leadni. A diagramokat szerkeszthető formában is kérjük (pl. Excel).

7. A szövegtörzs után, külön lapon kezdve kérjük az irodalomjegyzéket. Az irodalomjegyzék a szerzők neve szerint betűrendben tartalmazza a szövegtörzsben és a lábjegyzetben hivatkozott teljes irodalmat oly módon, hogy a szövegbeli hivatkozásokat az irodalomjegyzékben azonosítani lehessen. Az irodalomjegyzék ne tartalmazzon a szövegben nem hivatkozott művet. Az irodalmi hivatkozásokat az alábbiak szerint kérjük megadni:

– könyv: Szerző(k) (a megjelenés éve): *A mű címe*. A kiadás helye: a kiadó neve;

– folyóiratcikk: Szerző(k) (a megjelenés éve): A cikk címe. *A folyóirat neve*, az évfolyam sorszáma (a szám sorszáma), a cikk kezdő és befejező oldalszáma;

– gyűjteményes kötetben szereplő írás: A szerző(k) neve (a megjelenés éve): A cikk címe. In A gyűjteményes kötet szerkesztőjé(i)nek neve (szerk., vagy ed(s)., vagy Hrsg.): A kötet címe. A kiadás helye: a kiadó neve, a hivatkozott írásmű kezdő és befejező oldalszáma.

– Több szerző esetén a neveket gondolatjellel (–) kössék össze. Legfeljebb három szerző nevét adják meg, ha több szerző van, akkor az első szerzőnév után et al.-t írjanak.

– Az internetes hivatkozásokat az utolsó megtekintés időpontjával egészítsék ki, pl.: (utolsó letöltés: 2014. 05. 05.)

8. Külön lapon kérjük mellékelni a tanulmány legfeljebb 200 szót tartalmazó tartalmi összefoglalóját (abstract) magyar és angol nyelven.